

Landrechter Gion Theodor de Castelberg

Autor(en): **Gadola, Guglielm**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **39 (1953)**

PDF erstellt am: **24.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881540>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Landrechter

Gion Theodor de Castelberg

da Guglielm Gadola

Enqualin dils lecturs vegn a dir, strusch legiu il tetel ch' el ha de questa lavur: Tgei? vegnan ei puspei cun quel? Biars vegn ei denton buc ad esser che fan quella surstada. Per ina ei la gronda part de quels paucs che han legiu avon 55 onns il cuort studi de dr. C. Decurtins davart Theodor de Castelberg,¹ morts, e per l'otra han ils auters paucs che seregordan aunc d'haver legiu enzatgei sur de quei um, emblidau ualti bia de gliez.

Anno 1948, a caschun dil 200 avel anniversari della natschientscha de landr. Theodor de Castelberg, ha igl autur de quest studi empruau de puspei clamar en memoria nies meriteivel, εμπrem poet profan sursilvan.²

Sche jeu interprendel pia oz de scriver ina pli liunga biografia d'in de nos pli capavels poets populars sursilvans, sche daventa quei franc buca per curreger Decurtins, mobein ed oravontut per completar lez, essend ch'enteifer ils davos 50 onns diember e diember ovas novas (manuscets) de landr. Theodor ein vegnidas neunavon; ins patratgi mo als numerus texts e fragments de ses teaters.³

¹ Dr. C. Decurtins, Landrichter Theodor de Castelberg. Ischi II. annada, p. 1—32. (1898). — Sgr. prof. dr. P. Tuor ha giu detg inaga a nus ch' ils εμπrens Ischals seigien compari en in'ediziun de mo 200 exemplars.

² Gugl. Gadola, Landrechter Gion Theodor de Castelberg 1748 — 1948. Sep. della Gasetta Romontscha (1948), 14 p. Stampa Romontscha, Mustér. — De quella broschura eis ei compariu mo 100 exemplars.

³ Gugl. Gadola, Historia dil teater romontsch, II. perioda 1750—1850. Sep. Ischi XXIII (1930) p. 57—108. Stampa Romontscha, Mustér.

Decurtins possedeiva buca la mesadad dellas scartiras che nus possedein oz da landr. Theodor, e beinenqual manuscret de nies poet che Decurtins ha giu enta maun, savein nus oz buca pli nua ch'ei sesanflan.

La raschun pertgei nies meglier prosaist e poet della fin dil 18 avel, entschatta dil 19 avel tschentaner ei buca restaus pli enconuschents als hodierns Sursilvans, ei il fatg che pli che 95 per tschien de sias scartiras ein restadas manuscret, ch'ellas ein mai vegnidas stampadas ed aschia emblidadas. Da lezzas uras cartevan ins che mo canzuns spiritualas e cudischs de devoziun hagien il dretg e l'honor della stampa.

Tonpli admirein nus oz la buna memoria che nies pievel sursilvan ha manteniù a siu emprem poet popular, «landrechter Theodor», e quei dapi sia mort (1818) e si e si, entochen alla fin dil 19 avel tschentaner. Da lezzas uras mavan aunc beinenquala de sias poesias e canzuns da bucca a bucca, cunzun «la canzun dils stans». Era nos cudischs romontschs de scola, ils vegls, sco era il pli niev, il Cudisch della Patria, han purtau in' u l' altra regurdientscha de landrechter Theodor de Ca-Castelberg, il pli enconuschent poet romontsch entochen 1850. Ch'el ha giu buca pintga influenza sin ils poets contemporans, vegnin nus aunc a mussar e ch'el stat aunc oz en honor tier nos poets e scribents, muossan poesias, canzuns, raquintaziuns e dramas de nos hodierns poets sursilvans: G. H. Muoth,⁴ Alf. Tuor,⁵ P. M. Carnot,⁶ Sur dr. C. Fry⁷ ed auters plirs.⁸

1950, ils 4 de mars, ha igl autur de quest studi referiu cun plascher el Studio Turitg davart landr. Th. de C. Havend mus-sau e punctuau lezza gada siu genuin e robust lungatg popular,

⁴ Muoth en sia «Cantata» della «Victoria dils Sursilvans a Mustér ils 7 de mars 1799». Vide: «Memoria centenara 1799—1899» p. 147/148.

⁵ Alf. Tuor, «Theodor de Castelberg pren comiau de sia patria 1799», canzun, fatga 1899.

⁶ P. M. Carnot, en siu festival «Armas e larmas» 1899.

⁷ Sur dr. C. Fry ha presentau 3—4 gadas la simpatica personalitad de landr. Th. de Castelberg en ses dramas originals ed imitai.

⁸ Ina impurtonta rolla gioga Th. de C. era ella novella historica: «Igl onn dils Franzos», en Glogn 1949, ed a. v.

ha il referent obteniu silsunter pliras brevs — perfin ordmiez il pievel — cun la supplica de dedicar inaga ina pli gronda lavur a quei valent scribent sursilvan.

Quellas supplicas cumpleneschel jeu oz cun grond anim e plascher, tonpli che sgr. dr. Victor de Castelberg-d' Orelli, Turitg, ha aviert si a mi tut las scaffas de siu reh e prezius «archiv della famiglia de Castelberg, Mustér.»

I. Siu origin, ses perdavons, geniturs e fargliuns

Tschels onns cultivavan nossas meglieras famiglias sursilvanas sapientivamein ina buna e solida tradiziun de famiglia. Ellas sedevan tutta breigia de semantener sin in undreivel nivo e purtavan grondas unfrendas personalas e pecuniaras per contonscher quella respectusa finamira. Duns e talents, ina pulita rauba, qualitäts de character, educaziun dil cor e dil spért, professiuns e clamadas elevadas semantenevan savens en talas famiglias tschentaners e tschentaners. Quei era propi famiglias de vera noblezia: famiglias aristocraticas de merets e de saung.

Ord il ravugl d' ina tala famiglia ei era landrechter Gion Theodor de Castelberg sortius.

Sco gia plirs historichers grischuns han mussau si — il davos sgr. dr. Victor de Castelberg,⁹ recapitulond quels tuts — ein ils de Castelberg de Mustér e de Glion descendents dils Signurs de Surcasti (= Uebercastel).

Lur liug d' origin, lur casti de schlatta nobla sesanflava en Lumnezia, sutviars il vitg hodiern de Surcasti, tschentaus sin quei grep ault, suttapeis dil qual il Glogn ed il Rein de Val s. Pieder conflueschan.

In' outra frastga della medema schlatta fuvan ils de Löwenstein, che sefan valer alla fin dil 13 avel tschentaner; lur casti d' origin sa denton buca vegnir eruius cun segirezia. Quella

⁹ Dr. Viktor v. Castelberg, Die von Castelberg und ihr Wappen. Sonderabdruck aus dem Bündnerischen Monatsblatt, nr. 12, 1940.

parentella d'origin sa vegnir deducida sin fundament dell'arma (= uoppen) dellas treis famiglias de niebel che habitavan la medema Val — e quei che pertucca specialmein ils de Castelberg, san ins era eruir lur origin ord il num.

Ils de Surcasti (= Uebercastel) ein documentai per l'emprema anno 1253 ella persuna de Duri (= Ulrich). In Hartvig de Surcasti (= v. Uebercastel) vegn allegaus aunc 1419.¹⁰

La ruina dil casti dils de Castelberg stat avon porta della Val Lumnezia, denter Luven e Glion, sin territori de Luven. Documentaus ei per l'emprema in «dominus Wilhelmus de Chastelberg» che stat buns 1289 per Hartvig de Löwenstein visavi ils Baruns (= Freiherren) de Razén.

Entuorn 1325 vegnan allegai: Cuonz, Ortolfus e Cunrad de Castelberg. Otto e Cunrad sigilleschan 1352, sin supplicar de Joh. Straiff e ses fargliuns, la brev de cumpra de Cont Frederic de Toggenburg, pertenenent ils beins dils Straiffs a Stiervas ed a. v. — 1365 ei Otto substitut d'Onna de Surcasti, e 1370 ei il medem en possess de beins a Rietberg. Cuntz, feagl de «dominus Heintz», sco era Hermanus Wilhelmus, Guta, Margretha, Ursula e Hartvicus de Castelberg fan si messas perpetnas (= anniversaris), entuorn 1360, a Pleif en Lumnezia.

Anno 1389 ei Otto massèr (= Lehensträger) digl uestg de Cuera, quei che pertegn las dieschmas a Clugin; 1395 mediatur (= Spruchmann) en discrepanzas digl uestg de Cuera culs Castellans de Matsch, 1427 eis el derschader en dispetas denter igl avat de Faveras ed ils baruns de Razén. Il frar ded Otto, Cunrad, funczionescha 1389 sco massèr digl uestg de Cuera. Cunrad fa si ina messa perpetna a Pleif, che Janick de C. a Surcasti vegn a pagar. Duri, feagl de Gianut, fa medemamein si messas perpetnas a Pleif, ed ei 1391 massèr digl uestg de Cuera en Lumnezia.

Il feagl ded Otto, Albrecht, compara 1419 sco ministerial vescovil a Clugin. Gion, feagl de Cunrad, ei 1431 massèr digl uestg de Cuera a Malans, 1446 retscheiva el sco massèr digl uestg de Cuera las dieschmas a Clugin. — Rudolf, ugau en Lumnezia,

¹⁰ Per questa part genealogica havein nus principalmein fatg diever dil: Schweizerisches Geschlechterbuch 1936. t. VI. p. 64—74.

funczionescha gia sco mess allas Dietas della Ligia Grischa; 1461 eis el derschader e sigillescha arisguard il metter tiarms denter ils Segneradis de Sax e Trin, 1462 derschader e sigillader pertuccont minas (de fier?) al Bernina. Anno 1480 ei Gion de C. ministerial digl uestg de Cuera davart las dieschmas de Clugin. Flurin, Gion, Caspar e Cuntz ein 1481 massèrs dil Cont Gion Pieder de Sax.

Gion sigillescha 1494 in revers arisguard dieschmas a Clugin. Thomas croda 1499 ella battaglia della Tgalavagna. Igl onn 1501 ein Christian, feagl de Gion Cuntz, ensemblamein cun ses frars Wolf e Giachen, sco era cun Gion ed Andreas, feagls de Cuntz, massèrs digl uestg de Cuera en Surselva.

Dal temps della spartgida de religiun en Surselva sesbrastgan era ils de Castelberg en duas lingias. Enferlader della frastga de G l i o n ch' ei vegnida de priedi, ei stau G i o n G a u d e n z, feagl de Christian, ferton che siu frar G i o n ei restaus fideivels alla cardientscha de ses perdavons, e daventaus il f u n d a t u r della lingia de messa a M u s t é r.

Da domisduas lingias ein sorti in' entira, meriteivla roscha aults officials della Baselia e dil liber stadi dellas III Ligias: treis avats della Claustra de Mustér,¹¹ plirs canonis digl uestgiu de Cuera,¹² ina respectabla partida spirituals,¹³ diember land-

¹¹ Avat Cristian de Castelberg, il grond defensur e conservatur de nossa cardientscha catolica, avat de Mustér 1566—1584; avat Sebastian de Castelberg 1614 — 1634; avat Marianus de C. Naschius 1669, avat de Mustér 1724 — 1742; el ha, denter auter, gronds merets per la stampa claustrala ch' el ha schau restaurar ed amplificar.

¹² a) Sur *Joannes* de Castelberg, dom sextar 1637, dom canton 1647 «... welcher dass St. Mariae Magdalenaes Altar zu St. Johannes (Disentis) hat lassen machen»; *Vicarius generalis*. (Notizias historicas da R. v. Hess, Mustér).

b) Sur *Joannes* de Castelberg, plev. a Trun 1687 — 1719. Canon tit. Decan dil cap. gr. sursilvan. Sextar a Cuera 1719 — 1722; custos 1722—1739 († 20 de mars 1739) — «Ware ein fürnemer Prediger, u. gooth fründ des Klosters.» (Diari de Br. p. 197, 321, 339).

c) Sur *Conradin* de Casteelbeerg, studegiu a Milaun, messa nuviala ils 19 nov. 1724 (Br. 321). Naschius 1700, plev. a Falera 1725—1750. *Protonotarius apostolicus*; vic. episc., canonis extrares., decan dil cap. sursilvan; 1750—1760 plev. a Mals el Tirol.

¹³ R. P. *Purpurinus* de Castelberg, O. S. B. Mustér. Profess 1685; 1691 ils 2 de nov. vegn el allegaus sco «frater»; 1693, ils 3 de sett. «Schuolmeister

rechters della Ligia Sura.¹⁴ numerus mistrals¹⁵ e bandirols (panahers) dil Cumin della Cadi,¹⁶ sco era roschas officiers en survetschs jasters ed indigens.¹⁷

La lingia dils de Castelberg de Glion, interessescha nus cheu buca pli detagliau.¹⁸

La lingia dils de Castelberg de Mustér

F u n d a t u r de quella ei J o a n n e s staus, ch'ei per motiv della spartgida en religiun seretratgs a Mustér. — Il feagl de Johannes (dunna: Anna de Reitnau), Gion Cristian (dunna:

(Br. 398, 401); 1693 vegn el allegaus sco «pader»; el ei morts avon 1705 (Alb. Disertin. 92).

b) R. P. *Augustin* (Francestg) de Castelberg, Mustér (Br. 199).

c) Sur *Gion Giachen* de Castelberg. Messa nuviala, ils 24 de fevver 1725; 1725—1730 caplon a Rueras, 1730—1736 plevon a Sedrun, 1736—1741 caplon a Rueras; 1741—1745 plevon a Vrin; 1754—1759 caplon a Sedrun; morts e satraus leu. «Vir doctrina eximius, ac in re oeconomica optime doctus. Obiit 12. februarii 1759; vixit annos quinquaginta septem et ultra.» (Urbari de Tujetsch).

d) Sur *Placi* de Castelberg de Mustér-Vitg. Naschius ils 6 de zercladur 1901; gimnasi a Mustér, lyceum e filosofia ad Engelberg, teologia a Cuera, ordinaus ils 3 de fen. 1927. Messa nuviala a Mustér, ils 17 de fen. 1927. Caplon a Domat 1928—1935, silsuenter ina partida onns capl. a Zignau ed ussa dapi onns plev. a Ladir. Sper ina fritgeivla e prusa pastoraziun, ei Sur Pl. de Castelberg era s'occupaus intensivamein cul studi e la pratica d'apicultura, ed ediu leusura in cudisch zun renconuschiu: «Igl apicultur romontsch», ediziun dell'Uniun svizzer d'apiculturs. (184 p. cun numerusas illustraziuns, Stampa Romontscha Mustér 1945).

14 Vincenz P. A., *Der Graue Bund, Festschrift zur fünfhundertjährigen Erinnerungsfeier*, p. 281—285.

15 Pertinent ils mistrals dil Cumin della Cadi: Gadola, G., «Il Cumin della Cadi», en *Glogn* 1944, p. 85—125.

16 P. Baseli Berther, *Ils Bannerherrs della Cadi*, 1920.

17 Ils officiers ord la famiglia de Castelberg Mustér, vegnan a vegnir allegai enteifer quest capetel.

18 Pli bia davart la lingia de C. de Glion, mira: *Schweizerisches Geschlechterbuch* 1936, t. VI., p. 64—74. — Nb. Dils de Castelberg de Glion menzionein nus cheu sulettamein *Balzer*. El ha viviu da 1748—1835, in contemporan de landr. Th. de C. Ser Balzer ei staus plevon de priedi a Tenna, Sagogn e Glion, decan ed Antistes. Anno 1825 eis el — ensemblamein cun siu feagl *Valentin* (1785—1841), ch'era staus plevon campester en survetschs hollandès — returnaus el ravugl della Baselgia catolica. Il feagl de Valentin, *Balthasar*, n. 1812, ei staus doctur della s. teologia catolica, professur all'universidad d'Ingolstadt e canoni de Cuera. (Pli bia davart Ser e Sur Balzer, sia conversiun e sia famiglia, ha da sias uras Sur domsextar dr. J. J. Simonet giu scret, publicond ina bufatga e zun interessanta broschura: Simonet J., *Dekan Balthasar von Castelberg, Chur* 1936.

Lucia Stöcklin de Hertenberg), ei staus mistral e bandierel dil Cumin della Cadi e capitani en survetschs jasters, franzos. De ses treis fegls ei Joannes staus statalter de Cumin; Bistgaun (emprema dunna: Catrina Caverdina, secunda dunna: Gada de Flurin) ha officiau 1568 sco castellan de Maiafeld, entochen ch'el ei ius en Frontscha quei onn; 1568 — 1570 eis el capitani en survetschs franzos e 1573 sesanfla el denter ils capitani svizzers, presents all'occupaziun de La Rochelle; 1574 mistral della Cadi; 1575 puspei en survetschs franzos. El ei vegnius undraus cul tetel de «Cavalier franzos digl uorden de s. Mihèl.» Ils onns 1576, 79 ed 82 eis el landr. della Ligia Grischa; 1558 e 1577 legat della Ligia Sura tiel Doge de Vaniescha; 1576, en medema qualidad tiegl archiduca Ferdinand d' Austria e 1582 medemamein legat tiel Retg Hendri III de Frontscha. — Anno 1570 ha el baghegiu il Casti de Caschliun sper Mustér, e schau ereger (1572) igl aschinumnu «altar de Castelberg» en baselgia claustrala de Mustér, entras ils picturs de s. Pieder (Feldkirch) Murezi e Gieri Frosch. Quei altar ei in' enconuschenta ovra d' art dell' emprema renaissance. Sin siu altar vesein nus el cun siu feagl Gion, sco era igl uoppen della famiglia. El ei morts 1587.

Cristian, frar de statalter Joannes e landr. Sebastian, ei staus Prenci-Avat della claustra de Mustér. 1566 — 1584, restauratur della claustra, prem exponent della reforma catolica e conservatur dil catolicissem el territori della Ligia Grischa.¹⁹ Igl onn 1571 obtegn el dagl Imperatur Maximilian II la confirmaziun dils dretgs e privilegis della Claustra; ultra de quei eis el repetidamein vegnius envidaus dal medem de comparer allas Dietas digl Imperi, aschia 1575 a Regensburg e 1582 ad Augsburg. 1581 ha el giu la cuida e l' honur della viseta (nunembli-deivla en Surselva!) de cardinal Carlo Borromeo.

Dils fegls de landr. Sebastian, ei Joannes (dunna: Barbara de Planta), staus sekelmeister dil Cumin della Cadi; Cristian mistral e panaherr della Cadi, e 1612 landr. della Ligia Grischa; Sebastian statalter della Cadi.

¹⁹ Pli bia: Cahannes Joh., Das Kloster Disentis vom Ausgang des Mittelalters bis zum Tode des Abtes Christian von Castelberg, Stans 1899.

Ils fegls de Joannes: C o n r a d i n (dunna: Maria Frey), ei staus mistral' della Cadi e 1615 landr. della Ligia Sura, morts 1625; S e b a s t i a n, avat della claustra de Mustér 1614—1634, cun auters ensemen legat dellas III Ligias a Lindau (1622), per la pacificaziun arisguard las dispetas grischunas cun la Casa d' Austria; el ei era staus legat a Milaun per serrar ina Ligia. Sebastian ei staus il davos avat elegius ed ordinaus dal magistrat de Cumin (dalla pussonza politica); morts 1634 a Rheinau.

Dils fegls de landr. Conradin, ei J o a n n e s staus canoni residenzial a Cuera, protonot. apostolicus, cantor e vicari gen., e C o n r a d i n, numnaus «il giuven» (dunna: Onna Maria Coray), mistral della Cadi e capitani en survetschs franzos; 1657 podestat a Tirano, dapli 7 gadas landrechter della Ligia Grischia, enteifer ils onns 1633—1651. — Landr. Conradin, il giuven, ei era staus colonel dellas III Ligias, 1635 legat tier duca Rohan, 1639 president della delegaziun tarmessa per engirar il Capitulat cun Retg Philipp IV. de Spagna a Milaun, e 1642 legat alla Casa d' Austria. El ha eregiu il Casti de Caschliun ad in «Fideicommiss.» Morts 1659. — Sia sora C o r n e l i a ha mariadau Giuachin de M e d e l l; lur feagl ei stau Avat Adalbert II. della claustra de Mustér, in dils pli capavels avats che la claustra ha giu.

Pertenent ils fegls de landr. Conradin, il giuven, ei quel che senumnava medemamein Conradin staus bab d'Avat Marianus, elegius 1724. Duront la regenza d' Avat Marian vevan las Dietas della Ligia de s' occupar zun savens dellas differenzas pertuccont la vischnaunca de priedi de Vuorz. Anno 1737 ein — suenter liungs combats — las dieschmas de garnezi de differents vischnauncas ch' udevan alla Claustra, vegnidas cumpradas ora dalla dertgira aulta della Cadi. — Avat Marianus ei morts 1742.

Cun dus ulteriurs fegls de landr. Conradin, il giuven, sesbrastga la lingia dils de Castelberg de Mustér en dus roms: la lingia J o a n n e s che vegn en possess dil Casti de Caschliun e che resta a quella entochen al berschament de 1830 ed a sia curdada de 1870, e la lingia T h e o d o r i c u s e l V i t g de Mustér.

a) La lingia de Joannes

Fundatur: J o a n n e s, capitani en survetschs jasters, franzos; 1666 landr. della Ligia Grischa (dunna: Christina de Fontana). — Siu feagl G i a c h e n A d a l b e r t, ei staus Scarvon dil Cumin della Cadi (dunna: Aloisa de Montalta); l' auter feagl J o a n n e s, canoni a Cuera, morts 1739. G i o n L u d i v i c, feagl de Giachen Adalbert, ha maridau Faustina de Cabalzar. El ei staus mistral della Cadi, podestat a Trahonna e d i e s c h g a landr. della Ligia Grischa, da 1714 — 1747; dapli colonel dellas III Ligias. 1726 eis el president della legaziun a caschun della solemna renovaziun dil capitulat de Milaun. El ei era staus en fermamein pils dretgs della Claustra pertenenent las dieschmas.

De ses feagls ei G i o n colonel en survetschs hugarès; 1759 vegn el elegius landr. della Ligia Sura; el ei morts gliez onn en uffeci. L' auter feagl, G i o c h e n L u d i v i c (dunna: Magdalena de Sottopolco), officier en survetschs sicilians; ugau a Maiafeld 1751. Suenter la mort de siu frar (1759) ha el finiu ora igl uffeci de landr., ed ei lu sez vegnius elegius sco tal 1765. — Il tierz feagl, C o n r a d A d a l b e r t, ei staus capitani en survetschs hugarès. —

L u d i v i c, feagl de Giochen Ludivic, ei morts sco officier a caschun della heroica defensiun dellas Tuilleries, ils 10 d'uost 1792. Ses frars: G i o n A n t o n i, ei staus capitani el regiment de Diesbach en survetschs franzos, morts en Frontscha, e C o n r a d i n A n d r e a P h i l i p p (1746 — 1835) (emprema dunna: Barbara de Toggenburg, secunda dunna: Catrina Coray), ei staus capitani el regiment de Salis, survetschs de Frontscha; 1791 vegn el numnaus «cavalier digl uorden de s. Ludivic». Sco enconuschent, eis el sedistinguius sco capitani della Compagnia de Catschadurs, a caschun dell' uiara dils Franzos a Mustér, ils 7 de mars 1799. Il feagl de Conradin And. Philipp: G i o c h e n L u d i v i c, n. ils 2 de zercladur 1815, ei morts ils 10 de matg 1879; sia dunna fuss stada Mariurschla Monn.

b) La lingia Theodorica (ils de Castelberg de Vitg)

Fundatur: T h e o d o r (dunna: Cristina Capaul). Lur feagl F l u r i n (dunna: Barbara Rosalia de Mont), ei staus mistral

della Cadi e 1721 podestat a Teglio. Il feagl de Flurin, Gion Theodor (dunna: Lisabeth de Montalta), ei 1721 cancellier della syndicatura en Valtrina e 1726 Scarvon della Ligia Grischa. — Siu feagl, Conradin Andrea († 1801), (dunna: Paula Margretha de Castelberg) ei staus scarvon della Ligia Grischa, mistral della Cadi, e lu 1762 e 1771 landrechter.

Conradin Andreas, il bab de nies poet, ha giu treis feagls: Gion Theodor, Gion Antonie Giochen Liberat.

II. Els fastitgs de ses perdavons

Per buc interrumper l'impressiunonta revista de ses perdavons, de quels numerus e per la gronda part zun meriteivels u m e n s, che han luvrau cun carezia e pissiun per lur Baselia, per lur pievel e per la patria, sco era leuora el mund pli vast per sesez, per lur famiglia ed indirectamein era pil respect e per l'honor de lur patria grischuna, alleghein nus cheu cuortamein — gia all'entschatta de sia biografia — sia carriera e siu meriteivel operar politic, schebein che nus havein el senn de prender oravontut en mira sia ovra litteraria e sia impurtonza sco poet e scribent romontsch.

Tenor igl exempel della gronda part de ses perdavonts dil 18 avel tschentaner, havevan ses geniturs era patertgau d'enviar Gion Theodor per la carriera militar en survetschs jasters;²⁰ mo el ha preferiu de restar ella patria e de survir a quella tenor sias forzas ed igl exempel d'auters biars de ses perdavonts.

Naschius anno 1748, vegn el gia tarmess 1766 — ella vegliadetgna de strusch 19 onns — sco mess dil Cumin della Cadi alla Dieta della Ligia Grischa, nua ch'el vegn elegius a quella caschun S c a r v o n della Ligia, in uffeci aschi impurtont per

²⁰ Communicau a nus da dr. Victor de Castelberg, Turitg, sin fundament d'ina brev de landr. Conradin Andr. de C. a Joh. Ant. de Buol, Razèn, datada dils 12 de matg 1765, egl archiv dil stadi a Milaun: Trattati Svizzeri e Grigioni. (Copia en archiv dil stadi, Bern.)

quels ch' eran politichers de natira, ch' ins numnava els «land-rechters davos dies» (en reserva!).

Atras la detta dil Scarvon — ed il pli savens era atras siu tschurvi — mavan tuttas impurtontas fatschentas politicas, administrativas e giuridicas. Tgei plascher e satisfacziun per in tal politicher, sch' el era en verdad gia landrechter de pum, schebein mo aunc Scarvon de num!

Anno 1777 vegn signur Scarvon Gion Theodor de Castelberg per l'empremaga Landrechter, ella vegliadetgna de 29 onns, e silsuenter aunc tschungas: 1780, 1789, 1792, 1795 e 1798, il qual onn la Ligia Grischa, per motiv della marschauna grischuna e della prepotenza franzosa, ei vegnida spazzada, ed el, il davos landrechter regent della Ligia Grischa, deportaus (1799) a Salins en perschunia franzosa.²¹

Duront ils 33 onns de veta e pratica politica a von la sfraccada dellas III Ligias, mo era aunc duront ils emprems 17 onns dil «niev uorden», ei G. Th. de C. buca staus mo «in numer» uffical, sco bia auters de siu temps, mobein in dils principals e pli capavels umens politics de lezs 50 onns.

Aschia eis el staus, da 1766—1797 (ina perioda zun difficultusa en Valtrina!), differentas gadas commember e president della sindicatura dellas III Ligias en tiara subdita. 1791 eis el president della legaziun dellas III Ligias a Milaun, pertuccont la renovaziun digl aschinumnau «capitulat de Milaun». Era en autras fatschentas politicas, cura ch' ei settractava de metter en umens de peisa e savida en commissiuns de tuttas III Ligias, fuva landr. Theodor adina presents ed influents, sco representant della Ligia Grischa; aschia 1780 cura ch' ei ha giu num ereger in tribunal criminal entras il congress grond. A quella caschun eis el era vegnius elegius derschader de quel.²² Medemamein 1784 cura ch' ei settractava de fundar in orfelinat

²¹ Davart il viadi dils deportai ad Aarburg e Salins, consultescha:

a) Pieth, Landamann Florian Planta über seine Deportation nach Aarburg 1799, Bündn. Monatsblatt, 1944, nr. 4, p. 101 ff.

b) Metta von Salis-Marschlins, Lebenserinnerungen Carl Ulysses von Salis, Bündn. Monatsblatt, 1922, p. 272ff.

²² Dr. P. Gillardon, Das Kriminaltribunal gem. III Bünde in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, Bündn. Monatsblatt 1942, nr. 4, p. 106.

ed ina perschun a Cuera, ha el luvrau comunablamein e cun success cun Mistral a Porta e statalter Liesch per quella caussa de cuminétel.²³

Sco mess dellas III Ligias (per menzionar mo enzaconts paucs exempels de sia impurtonza politica ellas Ligias), ei landr. Theodor vegnius elegius 1797 ell' impurtontissima «commissiun pintga» che veva de tractar cun la Helvetica arisguard la sperdita della Valtelina.²⁴ Pli tard ei Th. de C., il fin e capavel diplomat, era vegnius tarmess repetidamein a Turitg ed on Svizera cun la missiun de rapportar speditivamein tut quei che cuori e passi leu arisguard ils novs fatgs politics.²⁵

Um de confidonza dil Cumin della Cadi, della Ligia Grischa, sco era dellas III Ligias, ha Th. de C. era surpriu missiuns de semeglionta natira suenter la curdada dellas Ligias. Aschia per ex. era per sia carezada vischina, la Claustra de Mustér. — «Ils 2 d' avrel 1802 ha la ven. Claustra de Mustér tarmess landr. Theodor sin siu cuost a Bern, per dilucidar leu la singulara posiziun e la tut speciala sventira dell' abbazia. Sin sia intervenziun ha Bern lubiu, tenor ina brev dils 15 d' avrel 1802, de puspei astgar arver e continuar la scola claustrala, sut condiziun che tut las obligaziuns che la Claustra veva enviars la Cadi dueigien restar intactas. Gie, Bern ha schizun elegiu Theo-

²³ Dr. P. Gillardon, Die Bestrebungen zur Schaffung einer bündnerischen Landespolizei und Errichtung eines Zuchthauses im 18. Jahrhundert, Bündn. Monatsblatt 1944, nr. 7, p. 219/220.

²⁴ Hosang, G., Kämpfe um den Anschluss von Graubünden an die Schweiz von 1797—1800, XXIV Jahresbericht der historisch-antiq. Gesellschaft von Graubünden. 1894, p. 33/34. — Gia ils 11 de dec. 1797 veva landr. Theodor, sco mess dil comité pign della Dieta, instanziau al «Vorort» Turitg, per mauns de tut ils stands (cantuns), in urgent clom d' agid. En quel scriva el denter auter: «Wenn die hochlöbl. Eidgenossenschaft bei dem Abfall der Untertanenlande von 1620—1639 kein Bèdenken getragen, den drei Bünden beizuspringen, so werde man jetzt, da nicht bloss die Unterthanenländer abgefallen, sondern auch die mitverbündeten enetbergischen Thalschaften in Gefahr seien lossgerissen zu werden, noch vielmehr erwarten dürfen, dass die hochlöbl. Eidgenossenschaft schleunigst aufrichtigen Anteil nehme, sich eid- und bündsgenössisch einstelle, eine ansehnliche Mannschaft bereit halte, um auf jeden Wink mit den Bünden den bedrohten Hochgerichten zu Hülfe zu eilen.»

²⁵ Hosang, el l. c. p. 34

dor de Castelberg sco administratur de quella, essend ch' el pari de haver aschibein la confidonza della Claustra sco dellas vischnaucas»²⁶

Ina de sias davosas missiuns diplomaticas — quellaga en favur dil niev Cantun Grischun, ha landr. Theodor compleniu 1814, il fenadur, ensemblamein culs deputai alla Dieta pil Grischun: Salis, Riedi, Sprecher, Joh. Gaudenz de Salis e Fr. Tscharner, presentond el e quels signurs la nova constituziun grischuna. «. . . Nun ging ein grosses Loben an: die Gesandten rühmten unseren Canton, dass er sich so einverstanden (d. h. geeinigt)»²⁷

Talas e semegliontas missiuns politics e diplomaticas, savessen nus aunc enumerar in' entira roscha, mo nus lein trer alla cuorta, sespruond de dar in cuort pareri davart siu operar politic. Quei che pertegn la politica contemporana e siu operar en quella, vala aunc oz, suenter 50 onns, il pareri de dr. Casper Decurtins: «Cura che Castelberg ha entschiet sia carriera politica, regeva ella Cadi in relativ ruaus. Las dispetas pervia della dieschma definidas ed igl avat (regent de gliez temps) Columban Sozzi patertgava vid auter, che de renovar las veglias differenzas cun il Cumin»

«In um d' in spert subtil e penetront, d' ina activitad infatigabla, sedeva el gronda breigia per la politica»

Aunc ella secunda mesadad dil 18 avel tschentaner se dividevan las partidas politics el Grischun buca suenter ideas politics ni interess socials, mobein suenter la simpatia ch' ei havevan per las grondas pussonzas, ch' influenzavan la politica retica. Dapi che la Republica de s. Marc haveva cun sias tiaras ella Levante piars sia pussonza e cun ella sia influenza e la Spagna era buca pli vischina dellas III Ligias, fuvan l' Austria e la Frontscha, che fagevan ina l' altra dispiteivla l' influenza sin la politica grischuna.

²⁶ P. Iso Müller, Die Disentiser Schulreform zu Beginn des 19. Jahrhunderts, en Gedenkschrift zum 25. jährigen Bestehen des kath. Schulvereins Graubünden, 1945, p. 146/147.

²⁷ Guido v. Salis-Seewis, Ein bündnerischer Geschichtsforscher vor hundert Jahren, Johann Ulrich v. Salis-Seewis 1777—1817, p. 145. (1926) Verlag H. R. Sauerländer, Aarau.

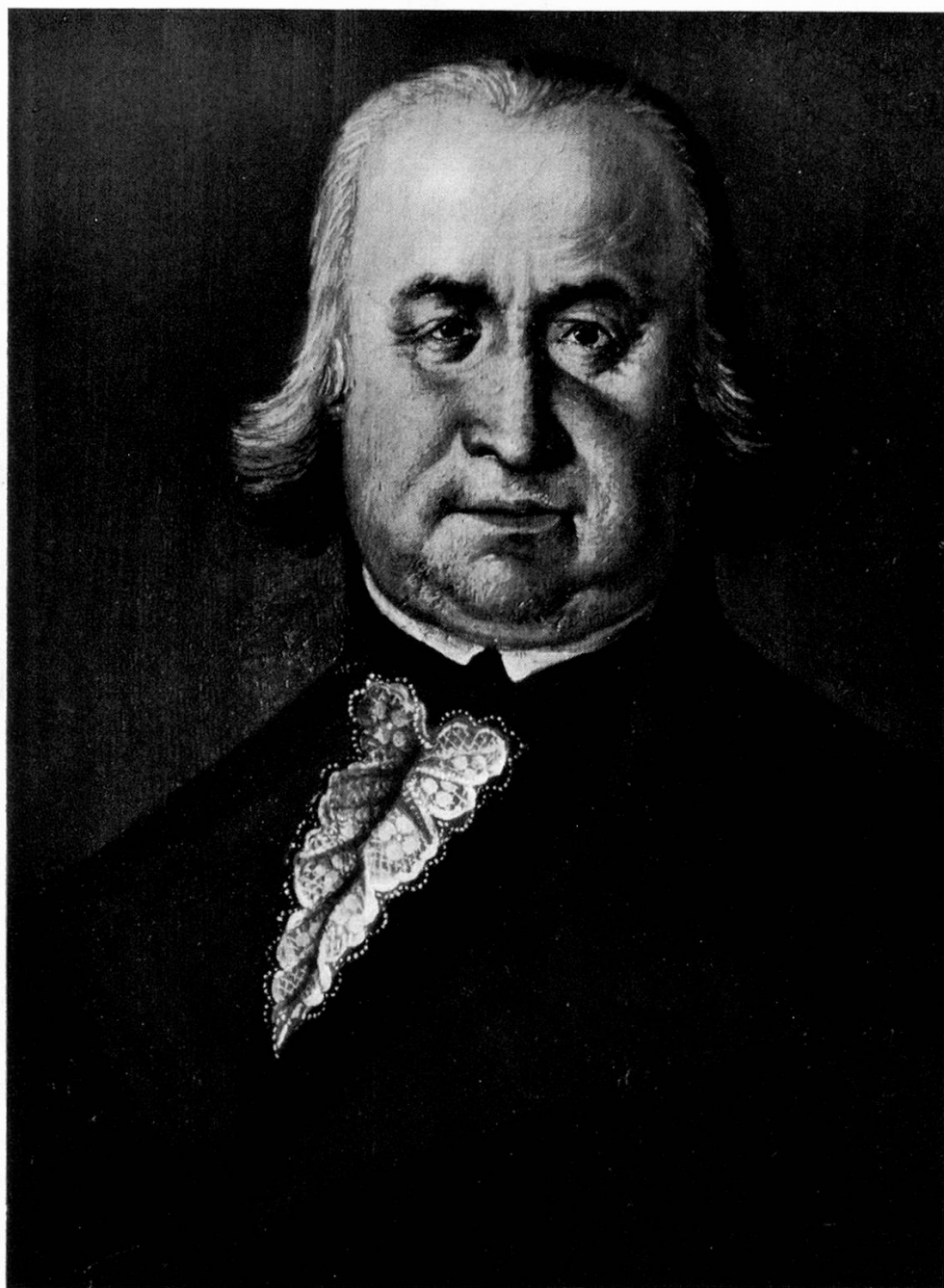
Schegie ch' ils pass che menavan sur ils cuolms grischuns giu en la planira italica, havevan buca pli quella muntada sco el 16 avel e 17 avel tschentaner e che comparidas cun ils staats, che havevan seformau el cuors dil 17 avel e 18 avel tschentaner, las III Ligias fuvan de pintga impurtonza, spendevan l' Austria e la Frontscha tuttina considerablas summas per guldignar ils menaders e diplomats grischuns. La Frontscha sco l' Austria davan als pli distingui denter lur adherents annualas pensiuns ed impundevan in grond daner per influenzar las votaziuns dils mess alla Dieta e dil pievel sez.

Sco ils biars auters influents umens della Ligia Grischa, ils landrechtlers Cristof Gabriel de Glion, Anton Montalta de Lags, Andriu de Castelberg, Adalbert de Latour, che eran sut la direcziun digl avat Columban Sozzi premurai adherents dell' Austria, ei il giuven Scarvon della Ligia era seviults tier la partida austriaca.»²⁸

Resumond quei che Decurtins di e quei che nus havein completau cheu sura, savein nus dir: Schebein simpatisont della politica austriaca ed um de confidanza dell' entira Part sura catolica, ha Theodor de Castelberg menau el e bunamein mo el la politica della Ligia Grischa il davos decenni dil 18 avel tschentaner ed influenzau la Dieta de tuttas III Ligias a caschun de fatschentas politicas d' impurtonza, e la finfinala tuttina capiu la revoluziun franzosa: las varts umbrivaunas dil vegl regim, mo buca meins era las suleglivas dil niev, els radis dellas qualas ei vev' ussa num far il pass cul temps ed aschia tener pétg cun las autras parts dil niev «Cantun Rezia», e silsunter dil niev «Cantun Grischun».

Essend che tier nus en Surselva, il spért independent dil pievel e la veglia solida democrazia eran aunc en suc e slonsch ed han cheutras impediù ils abuis dils aristocrats, tenor igl exempel della Frontscha, eis ei stau pli lev e meins prigus ch' en auters loghens, per landrechtler Theodor e ses adherents, d' operar en quei temps el ver senn de pioniers politics, fagend la sulet vera politica transitorica che ha menau prudentamein nies

²⁸ Decurtins, l. c. p. 17, 18.

Theodor de Castelberg.

Portret de landr. Theodor de Castelberg. Pictur: Domenico Sertori de Roveredo, 1803. Original en possess de Dr. V. de Castelberg, Turitg.

pievel ord il temps vegl empau scardaliu relativamein cun cletg viaden el niev, all' entschatta anzi stagn sclariu

Che quella rolla politica e buca meins spinusa, ei reussida cumpleinamein, documentescha il fatg che landr. Theodor ei era staus suenter «la dertgira nauscha de 1794», sco era suenter la mort della veglia Ligia Grischa igl um de confidanza ed il spiritus rector della politica sursilvana, arisguard igl indrez e l' organizaziun dil Cantun niev. Elegius en in dils emprems «Cussegl gronds», ha il venerabel landrechter giu de batter sil peterpir, per procurar alla Cadi in gest e commensurau diember de deputai, sco representants el Cussegl grond. En quella fatschenta impurtontissima ha el battiu cun success e defendiu ils dretgs della Cadi cun slonsch politic e razza sursilvana.²⁹

*

Per arrundar il maletg de ses perdavons e contemporans e tschentar el el cerchel de sia famiglia e siu contuorn, alleghein nus cheu aunc ses dus frars che han dil reminent era giu ina certa influenza sin el sco litterat, cunzun il giuven, Giochen Liberat

Il secund feagl de Conradin Andreas, siu bab, fuss stau Gion Antoni, n. ils 20 de schaner 1751, morts ils 16 de dec. 1819. Sia dunna, Catrina Berther, era ina feglia de mistral Berther de Sumvitg. En ses giuvens onns ei Gion Antoni staus officier en survetschs piemontès. Per ses merets el Piemont ha el obteniu igl «uorden piemontès de s. Murezi e s. Lazari». El ha giu leu plirs comandos d' impurtonza ed ei sedistinguius entras valerusadad. 1793 eis el gia colonel piemontès. Turnaus ella patria enviars la fin dil tschentaner, ha el ensembamein cun colonel de Caprez battiu ils Franzos ils 7 de mars

²⁹ El decuors de questa biografia vegnin nus aunc a far attents sin certs tratgs caracteristics de sia politica, che nus prendein ord sias canzuns politics ed autras scartiras. NB. Arisguard il dretg sin ina gesta representanza della Cadi el Cussegl Grond, conserva igl archiv de famiglia de Castelberg, Turitg, in impurtontissim document, secrets dal maun de Th. de C. Quel vegnin nus a publicar proximamein en in auter liug. (Nus citein dacheudenvi semplamein: arch. de fam. de C., Turitg.)

1799 e bess els anavos sul Cuolm d' Ursera. Dapli ha el serrau la capitulaziun dils 9 de mars 1799 a D a n i s. Anno 1817 eis el vegnius promovius general-major en survetschs piemontès.

Essend che sia casa el Vitg-Mustér ei vegnida intschendrada dals Franzos (1799), ha el passentau ils davos onns de sia veta a S u m v i t g en casa stada da siu sir, sgr. Mistral Benedt Berther. Mo ils 9 de matg 1822 ei era quella berschada giu cun tut il mobiliar e tut sias scartiras. Dacheu deriv' ei era ch' ei exista negin portret de quei meriteivel frar de Th. de Castelberg.

Cun quella casa a Sumvitg fuvan era certs privilegis arisguard las alps de Naustgel e Valesa combinai, ch' ein, essend las resp. scartiras berschadas 1822, vegni renovai entras conclus de vischnaunca digl onn 1824, igl uost.³⁰ Igl ei pusseivel che colonel Gion Antoni de Castelberg ei era staus per cuort temps (1799) ella regenza provisorica a Cuera.³¹

Il secund frar de Th. de C. ei stau G i o c h e n L i b e r a t. Naschius ils 29 de sett. 1761, morts ils 8 de matg 1837 (dunna, Giuliana Margretta de Castelberg). Era el ei staus officier en survetschs piemontès; 1805 ei el schef dil battagliun digl l. contingent grischun; 1806 colonel-litinent en survetsschs franzos. Sco tal ha el fatg las campagnas napoleonicas de 1807/1809. Anno 1811 vegn el numnaus «colonel cantonal grischun». 1815 eis el puspei sco colonel en survetschs piemontès. Anno 1826 vegn el undraus cugl «uorden franzos de s. Ludivic» e 1827 cugl «uorden piemontès de s. Murezi e s. Lazari.»

Enconuschents ei colonel Giochen Liberat de C. vegnius entras il combat desperau encunter las renomadas «gueriglias spagnolas» de 1809. Suenten la mort de Reding vevan ils «Svizzers cotschens» fatg atras stermentus strapazs, oravontut ils battagliuns Grafenried, Castelberg, Göldlin e Roll. Lur truppas eran sesminuidas en quels combats, era per motiv ch' ils Sviz-

³⁰ Conclus della vischnaunca de Sumvitg digl uost 1824. (Il manuscret original sesanfla en archiv de famiglia de Castelberg, Turitg.)

³¹ Duitg Baletta, Cudisch de mia vetta, Rätorom. Chrest. t. I, p. 417. «...Obriest Castelberg, ch' era a Cuera tier ilg provisorische regierung...»

zers han bandunau il survetsch sco ch' igl engaschament de survetsch ei staus spiraus, turnond ils biars a casa.³²

Gion Liberat de Castelberg era denton buca mo in enconuschent e valerus officier, mobein era in musicher-artist, oravontut in virtuos en sunar giegia. El ha era componiu per chors, sco era fatg las notas per cantatas che siu frar Theodor scarveva pils scolars claustrals.³³

Mava el mintgaton inaga a Cuera, sche senezegiava el della caschun per far musica cun ses amitgs ed enconuschents, oravontut cun Joh. Ulrich v. Salis Seewis ed auters.³⁴

Dalla descendenza dils dus frars de G. Th. de C. alleghein nus mo ch' il feagl de general-major Gion Antoni, cun num Benedict Theodor, ei naschius ils 12 d'october 1802 e morts ils 5 de nov. 1857 (dunna: Onna Turtè de Blumenthal, morta ils 27 d'uost 1877). Benedict Theodor ei staus il davos de Castelberg de Mustér che ha surviu sco officier en survetschs jasters: 21 onn en survetschs napolitans; 1831 eis el capitani de grenadiers. Anno 1848 camonda el il battagliun grischnun, l'aschinumnada milissa grischna.³⁵

³² Bündner Tagblatt, 10. Februar 1939. «Tapfer und Treu» (In Catalonien vor 130 Jahren).

³³ a) Historia dil teater romontsch (II. part) 1750—1850. Sep. Ischi XXIII, 1930, p. 49—62.

b) Prof. dr. A. E. Cherbuliez, Quellen und Materialien zur Musikgeschichte in Graubünden», 67. Jahresbericht der historisch-geographischen Gesellschaft von Graubünden, Jahrgang 1937, p. 142.

³⁴ Guido v. Salis-Seewis, l. c. p. 95: «Erst das Jahr 1811 brachte wieder musikalische Anregung. Die jungen Neffen Hans und Peter aus dem Gebäu' erwiesen sich schon als recht fleissige Jünger der heiligen Gäcilia, hauptsächlich war es aber Oberst Castelbergs Gegenwart, die das kleine Hausorchester neu belebte. Schon bei seinem ersten Besuch hören wir ein reichhaltiges Program.:, oktober 9. nachmittags 3^{1/2} kamen Oberst Castelberg, Peter Hieronymus, Peter Tschärner, Hans. Wir spielten zwei Synphonien von H a y d e n (Clavier, Violine, Bass, Flöte), ein Trio von V i o t t i (zwei Violinen u. Bass), zwei quartette von M o z a r t (Flöte, Violine, Viola u. Bass) u. Variationen von B e t h o w e n (Clavier, Violine u. Bass). Als Zuhörer fanden sich ein Schwager Daniel, Leutenant Andreas, Sekretär Stephan. — Bald darauf spielten die nämlichen, zwei arrangierte Synphonien von H a y d e n u. zwei Quartette von M o z a r t, auch am Sylvesterabend verabschiedeten Oberst Castelberg, Peter Hieronymus u. Peter Tschärner das alte Jahr mit Musik. War nicht die ganze Gesellschaft zu haben, so mussten Trios oder Duette genügen, namentlich im Sommer 1812 mit Oberst Sprecher oder mit Castelberg und den Vettern von Grüschnun...»

³⁵ Pli bia davart las famiglias dils de Castelberg de Mustér — de quellas naven da Theodor engiu, mira: Schweizerisches Geschlechterbuch 1936, t. VI pagina 73/74.

III. Sia educaziun, scola, universitad

Mintga carstgaun, mo oravontut u m e n s d e f o r m a t, ein beinsavens il resultat de lur perdavons, q. v. d. della tradiziun de famiglia, dell' e d u c a z i u n en famiglia, el ravugl della quala els neschan e creschan da tgierp e da spért. Mo malgrad la ferma, solida e zun undreivla tradiziun della famiglia de Castelberg de Mustér, ei Gion Theodor era igl affon de siu temps, sco pli u meins mintgin de nus. «Affon de siu temps» ei Th. de C. denton mo quei che pertegn las meglieras vards de quel, quei che nus vegnin era a saver mussar si el decuors de questa biografia.

Gion Theodor de Castelberg ei naschius 1748 a Mustér.³⁶ Siu bab fuss stau Conradin Andreas,³⁷ il capavel politicher sur-silvan, Mistral della Cadi, Scarvon della Ligia Grischa, e lu 1762 e 1771 Landrechter de quella. El ei morts 1801. Sia mumma senumnava Paula Margretta de Castelberg.³⁸ Els han giu treis fegls e treis feglias e Gion Theodor era il vegl de tuts. Ils de Castelberg «de Vitg» possedeven leu treis bialas casas, la pli biala era quella de siu bab, quella sper la veglia casa de cumin, intschendrada 1799 dals Franzos, mo silsuenter puspei restaurada; oz «casa dr. Hess».³⁹

³⁶ Il di de sia naschientscha ei buca documentaus per scret. Ils cudischs de naschientschas della pleiv de M. d'avon 1799 ein svani. Mo sgr. Ludovic de Castelberg p. m. (1859—1939), che veva ina memoria fenomenala e che ha raquintau a mi bia — dal temps de student — cunzun dellas famiglias de Castelberg e Carigiet de Vitg, ha saviu dir che landr. Theodor seigi naschius ils 18 d'october 1748. Essend che plirs auters datums ch'el ha indicau a mi e ch'ei era avon mauns per scret, ein gests ed exacts, astgein nus era crer che quel seigi buca fallius.

³⁷ Decurtins, l. c. p. 14 di ch' il bab de Theodor de C. seigi stau Joachim. Quei ei stau in sbagli.

³⁸ Ils 15 d'october 1793, scriva landr. Theodor denter auter a siu amitg Anton de Salis: «... Der schmerzvolle Hinscheid meiner liebsten frau mütter, welcher d: 8: dieses (October) erfolgt ist, hindert mir...» (Brev orig. en archiv de fam. de C., Turitg).

³⁹ Colonel Rudolf v. Hess (1827—1885) officier en survetschs papals e napolitans e lu colonel svizzer, ha giu maridau (1878) Maria Carmelia de Castelberg (1848—1912). Els han giu in sulet fegl, sgr. dr. Conradin v. Hess, p. m., igl enconuschent iurist.

Che ses geniturs eran «de buna casa», sco ins taxava da lezzas uras glieud beinstonta, muossa gia la «Nota d' ils dons fatgi, ne caschunai della Trupa franzosa a gli Landr. Curdin Andrea de Castelberg, et a la Massa de ses affons.»⁴⁰

Il principal d' ina «buna casa», d' ina casa de niebel ora silla tiara, era da lezzas uras buc en emprema lingia: rauba, vaglias e cultiras, q. v. d. las valurs materialas, mobein ed oravontut il *bien spent* della casa; la buna *educaziun ed instructaziun* dils affons, la tradiziun de famiglia, ensumma il setener de quei ch' ils vegls eran stai, de mantener gliez ed adina puspei reconquistar quei pli custeivel scazi.

⁴⁰ Manuscret orig. (arch. de fam. de C., Turitg). Nus publichein quel cheu en part, era per motiv de sia valur culturala, dat quel gie in interessant maletg davart la cultura interna d' in casa de niebel ora silla tiara.

⁴⁰ Zin et irom per incirca . . . R. 2000:—

⁵⁰ Argentaria et cleinods.

ina crusch cun diamants, ina 2 da cun rubins, ina trucha cun ver 8. pusadas et aunc 6 auters tschaduns d' argien, et bia auter resti . . .

Schblundergiau en preschientscha . . in forlig (!) lefel grond, ina schala d' argien, 6 tschaduns d' argien et 6 auters, 6 consegniai al Stiafen de funs, portau sin la claustra als off. franzos, in aufsaz d' argien, ina nusch muscaton de Coca gronda et fastiada en argien et sulerau, cun in pei de calisch ed igl vopen de Castelberg, suten de particola lavur, in schreibzeig d' argien, in parlet d' aua benedida, in lavor de gronda peisa, il fas d' igl teugen u. caviallas (?) et aunc auter argien R. 2000:—

⁶⁰ in grond arcun plein resti alf, tuaglias, mantins, battlinis, teigias et aunc in outra trucha valti gronda era plena resti alf damescan de meisa R. 3000:—

⁷⁰ in servis entir entraig de porcelana flurida, et raubas da glas R. 200:—

9. ina truca plena lenziel en zuolas et carpun R. 300:—

13. in feldbet da damast vert cun feradira R. 300:—

16. ver 60 blachs R. 120:—

17. 4 gronds spieghels cun ramas sularadas et ver 3 auters, cun measas, scabelas et sessels R. 300:—

18. Malegs

ina cena Domini, de Rubens. ina Marina da particulara bellezza et 4 auters gronds vegni de genua en tems d' ujara schazegiai valetta 20 zechins in. item aunc 11 maletgs de persunas della famiglia (sic.), item auter 6 maletgs cun ramas d' aur R. 1200:—

19. victualias, frina, graun ect. R. 1200:—

22. uras, *cudischs*, *scartiras d' impurtonza* R. 1500:—

NB. Il total della sura gliesta dils donns munta sin renschs: 15 426.—. Ei exista aunc duas outras gliestas screttas da general-major Gion Ant. de C.; ina ch' indichescha in donn total de renschs: 53 000 e l' outra senza indicaziun dellas postas en valeta de renschs (archiv de fam. C., Turitg).

Aunc duront igl entir 18 avel tschentaner mettevan nossas famiglias noblas ora silla tiara la gronda peisa de porscher ina aschi buna educaziun sco pusseivel a lur affons, era sch'ei stuevan schar vegnir da lunsch educaturs e magisters ord igl jester, e pagar pulitamein persuenter. Quei benefeci ha franc e segir era Th. de C. e ses dus frars gudiu da gliez temps.

Dil reminent astgein nus buca surveser che la Claustra de Mustér manteneva duront il 17 avel e 18 avel tschentaner ina buna scola populara en claustra,⁴¹ nua ch' ils fegls dils «Signurs» sco dils «purs» de Mustér sesevan sils medems bauns e gudevan la medema instrucziun ed educaziun. Ei secapescha da sesez che quei fatg ha era fritgau il meglier arisguard la capientscha sociala ch' ils fegls de Signurs vevan pil sempel pievel cumin e ch' ei — sco nus vegnin aunc a mussar cheu sut — stau ina vertid cardinala de G. Th. de Castelberg.

Dapli ha nies giuven student claustral giu la caschun de saver entscheiver cul latin gia da 10, 11 onns⁴² e quei lu aunc dal temps de Prenci-Avat Bernhard Frank de Frankenberg (1742–63), pia gest dal temps ch' il gimnasi claustral steva en sia pli viva flurizium. Sco P. Iso Müller ha numnadamein saviu mussar si,⁴³ ha gest quei davos avat dil grond temps baroc giu renovau e restaurau la scola claustrala en moda e maniera exemplarica, aschia che la scola veva dal temps de student de G. Th. de Castelberg tonts scolars sco ella veva aunc mai giu entochen uss. Ils renconuschi buns professers, il bien spert religius-baroc, il gust e plascher per bunas ovras litteraras, ils emprems buns cudischs de scola — pertenenent cuntegn e metoda, — han giu ina veseivla ed enpizzada influenza sigl operar litterar de pli tard de Theodor de Castelberg. En casa⁴⁴ ed en claustra eis el gia

⁴¹ Pareglia cheu: P. Burkard Kaufmann, Bündn. Monatsblatt, 1936, p. 86 - 88.

⁴² Essend che G. Th. de C. ei gia serendus 1765 all' universiad, pia cun 17 onns, sto el haver entschiet il gimnasi en cl. da 10, 11 onns!

⁴³ P. Iso Müller, Die Disentiser Schulreform des 19. Jahrhunderts, en Gedenkschrift zum 25 jährigen Bestehen des kath. Schulvereins Graubünden, p. 140 ff.

⁴⁴ Siu bab possedeava en casa - sco nus havein viu sisura, «cudischs e scartiras d' impurtonza» ella valeta de renschs 1500! Tgei manco per nossa biografia che nus savein buca tgei cudischs sesanflavan en quella biblioteca de famiglia! In register de quella exista buc. Che G. Th. de C. fuva era pli tard in grond amator

vegnius formaus ed intschallaus per tut il bi ch' el ha prestau pli tard per siu pievel e siu lungatg.⁴⁵

Sco ins astga supponer, prefereva il giuven student oravontut il studi dils lungatgs, della litteratura biala, filosofica ed instructiva. Dil reminent era nies studiosus ed um litterau de pli tard, zun talentus e spirtus e d' in humor ded aur. Buca per nuot di siu contemporan ed amitg, P. Placi a Spescha, che semuossa schiglioc ualti critics en ses differents pareris davart la litteratura romontscha e ses scribents contemporans: «... Er war von einem sehr fröhlichem Gemüthe, und zur annehmlichen Gesellschaft, die Witz, gute Einfälle liebte, gebohren. Er war gelehrt, verstund fünf Sprachen u. ward zu mehreren Gesandtschaften gebraucht. Nicht nur das Politische war ihm eigen, sondern er war von einer ausserordentlichen Beredsamkeit u. Poesie. Ich habe seine Beredsamkeit öfters angehört, auch in deutscher Sprache u. Mehrererers seiner Poesie aufbewahrt.»⁴⁶

Era sia eloquenza era il fretg de ses studis retoricis en claustra a Mustér, essend che ual quei rom era in dils principals el gimnasi d' avat Bernhard de Frankenberg.⁴⁷

Nobels de schlatta, ei G. Th. de C. buca meins nobels de cor e character; quei muossa oravontut sia gronda engrazievladad ed attaschadadad enviars ils magisters e la scola ch' el ha gudiu en claustra. Mo enzaconts paucs mussaments persuentar:

Enconuschentamein ha la Claustra e sia scola fatg atras onns de miseria suenter igl onn dils Franzos. Ins haveva denton strusch tratg tetg, enzaconts onns suenter igl incendi, che la scola ha continuau. Era ussa (1803, 1804) vevan ins manteniu certs usits pertenenent la fin digl onn de scola: teater, plaid, declamaziuns etc. etc., sco encorunaziun dils examens. Ad ina de

de cudischs, vesein nus era orda quei ch' ina posta, ella secunda gliesta, figurescha cun renschs: 2'300» für bücher und schriften (Manuscret orig. en archiv de fam. de C., Turitg).

⁴⁵ Donn e puccau ch' entras il berschament de 1799, ein - senza dubi - biaras de sias ovras poeticas - de ses giuvens onns - idas a piarder.

⁴⁶ Historia dil teater romontsch II. p. 107, 90.

⁴⁷ P. Iso Müller, l. c. p. 140,3.

quellas empremas caschuns (suenter il berschament), fa landr. Theodor in plaid per in scolar che veva d'engraziar en num de tuts per l' instrucziun gudida dils professers e della Claustra.⁴⁸ Essend che quei plaid ei buca mo in mussament de siu cor engrazieivel, mobein era per autras raschuns zun instructivs, schein nus suandar el cheu:

«Finalmein seigi lubiu a mi da far in' animadversiuin tutaveia fundada — ne Remarcha fetg giesta e dueivla: Mintgin sa a vesa che la venerabla claustra se dat tutta breigia e se ocupe-scha cun ijffer a frija buna veglia per pli gronda gloria da Diu aper etel a nez ed instrucziun della giuventegna de quest ludl. cumin ed era dad auters cumins da nossa chara Patria, veramein suenter la clumada dilg uorden da lur steftigiader il num-nau patriarch dil testamen nief S: benedetg — a quei tut senz interess da subsidis ne sucuors annuals ord cassa ne denari publich. encuntercomi san ins che autras scholas cheu el cantun trajen annualmein subsidis ne succuors en daners. po esser maneivel che quei daventa per motif pervia da professers jasters clumai tier e legij ora ed era per motif che talas scholas han la fortuna che students jasters forsa en pli diember che da nies cantun agiens frequentan ellas. seigi sco ei vul. tonaton as-gins se schmarviglià, che ei dei buca senflà ella nossa tiara habels e vengons spirituals de save supplij en qualidad de professers. grad el temps dad uss che las naziuns bein reguladas han tuta atenziun de oreiframein sesurvij da subjects lur a buca de jasters ton sco pusseivel ei? Eisei peia buca ton pli honorifich a tutaveia edificont cels ault Reverends segniers conventuals da questa casa da Diu che Els ultra lur chor chei observe-schen, aplicheschen las autras biaras uras per instruij la giuventegna? jeu cun mes condiscipels da quest on lein haver aviartamein manifestau nossa gronda engrazieivladat per la pazienza, breigia a fadigia chels han giu cun nus a supplichein per la continuaziun, per nus ne auters che vultan profità da quella nizeivla a comodeivla schola:

⁴⁸ Manuscret orig. da Th. de C., en archiv de fam. de C., Turitg

quei meretta attenziun
a madira reflecziun
glei in fatg de consequenza
a fetsch profunda reverenza.»

Quella attaschada carezia ed engrazieivladad semanifesta era en siu emprem plaid ufficial ch' el sez fa a caschun della fin digl onn scolastic, en sia qualitat de commember dil cussegl de scola l' in ludv. Tgierp catolic dil Cantun Grischun. Era quel mereta de vegnir allegaus e publicaus:⁴⁹

«Nachdem nun auch die diesjährige feierliche Schulprüfung im beijsein so vieler hohen und niederen geistlichen und weltlichen Zuschauer vollendet ist, finde ich mich verpflichtet, da ich als mitglied des schulraths eines löblichen corporis catholicii dieses Kantons derselben beizuwohnen die Ehre gehabt meine ausserordentliche Zufriedenheit — erbauung — und bewunderung hier öffentlich zu äussern. Sie hochw. Herren Prefekt u. Professoren beglückwünsche ich massen

El engrazi als magisters per la breigia, success, pazienza, sco era als parents per lur sacrificis per l' educaziun, instrucziun d' ina partida giuvens e futurs umens studegiai; ei regi maunghel ded umens per uffecis e per la Baselgia. Il Tgierp Catolic hagi las pli bialas speronzas della scola sco dils scolars . . . El engrazi era agl avat per sia premura e per las unfrendas impundidas per la scola.

Giavischond bunas, meritadas vacanzas a tuts, apostrofescha el era ils scolars: Era els hagian meritau vacanzas; duront quellas dueigien ei sedeportar sco giuvens studegiai en tuts graus. «Auf Arbeit gehört Ruhe — und auf Anstrengung — ergözung u. erhollung — aber alles mit manier und in gebührenden schrankhen. Das Sprichwort sagt — zu wenig — und zu vill verderbet alle spill»

Las vacanzas seigien buca cheu per far nuot diltut, per smarschanar e calzerar dapertut. Silmeins in mument la da-

⁴⁹ Manuscret orig. tudestg da Th. de C. en archiv de famiglia de C., Turitg. - Essend il manuscret defects tscheu e leu, havein nus dau il cuntegn per part en romontsch.

maun e la sera dueigien ils scolars claustrals s' occupar spirtal-
mein . . . ! Els dueigien gie buc emblidar ch' ei seditshi gia da
vegl enneu: «Nulla dies sine linea!»⁵⁰

Ils dus sura documents muossan meglier che compliments,
co Th. de C. ha conservau sia veta: carezia e buna memoria per
ses magisters ed il gimnasi de ses giuvens onns. Ch' el capeva
era la legra veta de student e veva tuttavìa buc el senn de spaz-
zar quella, muossa ina strofa d' ina canzun ch' el ha probabel
fatg ualti baul:

«Quei niebel Tems d' atun
Veng ussa prest vegnir neutier,
Lur vegnan mats de quolm,
Legers students neutier.
Antuorn la noig, quels van a gren: Juhe, Juhe!
Per quei cuort tems ston schar plischer las
sommas dils chilgiers.»⁵¹

* * *

Suenter haver giu finiu il gimnasi a Mustér, ei G. Th. de C.
serendius 1765 all' universitad de P a v i a, per s' occupar leu de
studis filosofics.⁵² Schebein el ha era aunc studegiau ad Ingol-
stadt, sco C. Decurtins suppona, nua ch' ils students della Part
sura mavan il bia per far studis giuridics e filosofics, ei buca
stau d' eruir. Ch' el ei buca staus a Dillingen, savein nus oz
per franc.

Havend il gimnasi de Mustér tschentau in bien fundament
religiùs e filosofic, ha il giuven G. Th. de C. astgau serender
ruasseivlamein all' universitad de Pavia, armaus ch' el era culs
megliers principis ch' ins sa pretender d' in giuven che fa studis

⁵⁰ Quei plaid ha el probabel fatg denter 1804 e 1808, dal temps dell' emprema em-
prova d' ina scola cantonala catolica en claustra de Mustér.

⁵¹ Decurtins, l. c. p. 4/5. Quei manuscret sto esser ius a piarder, essend ch' el se-
sanfla ni ella biblioteca della cl. de M. (nua che la bibl. de Decurtins ei vegnida
pli tard), ni egl archiv de fam. de C.

⁵² Communicau a nus da dr. Erwin Poeschel.

a «scolas aultas», nua ch' il «spert dil temps» regia per ordinari adina igl emprem ed il pli viv. Secapescha che las ideas enciclopedistas e filantropicas che vegnevan da gliez temps cun slonsch ord Frontscha ed inundavan era las universitads italianas, han era occupau siu giuven spert e schau enqual fastitg, fuva gie er' el «in affon de siu temps», e tuttavia buc in aristocrat «bornau», sco biars de ses dis vegnan descrets. Intelligents ch' el era, leva el in progress, mo carteva el ch' il ver progress sappi vegnir promovius meglier d' umens savieivels e beinmanegionts, che da passionai ed exagerai giacobins ed illuminats, sco ei deva ilsezs dis diember e diember en scadina tiara dell' Europa.

Consideresch' ins sia ovra politica e litterara de pli tard, sche ston ins conceder che las ideas sfrenadas de siu temps, ein vegnidadas tenidas entras el en vias raschuneivlas — e quei franc e segir grazia all' ierta della cultura baroca, retscharta a casa, cultivada sin claustra e ponderada madiramein duront ses studis a Pavia.

Da lezzas uras — duront l' èra dell' imperatura austriaca, Maria Theresa, dapi 1751 — veva l' universitad de Pavia acquistau grond renum («fama altissima») quei che pertegn las differentas facultads, per ex. la scienza naturala, la *g i u r i s p r u d e n z a* e la *l i t t e r a t u r a* («fu un faro di cultura mondiale»). Sil territori della litteratura biala, fa ei de regurdar als numms de *Vicento Monti*⁵³ ed *Ugo Foscola*. Era ils profs. della scienza giuridica *C. Ferrini* e *P. Bonfante* fuvan buca mo renomai a Pavia, mobein era enconuschents ell'entira Italia.⁵⁴

Dapli constat ei ch' il *t e a t e r* vegneva cultivaus lezs decenis a Pavia, sco negliu ell' Italia. Da cheu deriva pia era per gronda part sia predilecziun per quei art.⁵⁵ Il medem temps fuva Pavia era in liug enconuschent arisguard la cultivaziun dell'

⁵³ Pli detagliau davart Monti: B. Zumbini, *Sulle poesie di V. Monti*, Firenze 1894.

⁵⁴ *Enciclopedia italiana*, t. XXVI, p. 546.

⁵⁵ C. Dell' Acqua, *Notizie e documenti sul teatro Homodei in Pavia*, en *Boll. Soc. pav. storia patria XVIII* (1919)

e l o q u e n z a,⁵⁶ ina enconuscenta qualitat dil capavel oratur, politicher e diplomat de pli tard, sco gia menzionau cuortamein cheu sura.

Quel che ha studegiu sias scartiras religiosas e ses texts de teater, conceda che quels ein era sulegliai e madirai el spért della grond'ovra de siu temps: «Génie du Christianisme» da Chateaubriand, e ch'els ein era influenzai dall'aula cultura sociala, sco Taine ha explicau e descuret egl I tom de sia ovra classica: «Les origines de la France contemporaine».

Ualti carteivel ha el era fatg enconuschientscha cun las ovras dil renomau Gesuit, P. P o r é e, cunzun cul cudisch de lez che meditescha davart il teater modern: «Il carstgaun instruius entras il teater, ni il teater midaus en ina scola della vertid», e priu ordlunder mo il megliaer per siu diever.⁵⁷

Aunc cun pli grond avantatg vegn el ad haver legiu e studegiu ils teaters pigns d'in, dus e treis acts dil Gesuit spagnol Ramon della C r u z: «Sainétes», temas pri ord la veta dil pievel pign.⁵⁸ Gest quels teaters han giu gronda influenza e success tiel pievel cumin della Spagna.

Nunsnegeivla ei era l'influenza sil spert litterar de Th. de C. entras ils dus pli enconuschents auturs italiani, ch'eran ual fetg actuals dal temps che Th. de C. studegiava a Pavia: Giuseppe P a r i n i (1729—1799) e Carlo G o l d o n i (1707—1793). Buca che Th. de C. fuss vegnius a pèr al «Giorno» da Parini, mo la tempru critica-morala e sarcasta de Parini cuchegia veseivla-mein ord «la canzun dils stans» ed autras da G. Th. de C. Pli gronda influenza ha senza dubi Carlo Goldoni giu sigl operar litterar de landr. Theodor, cunzun quei che pertucca sias lavurs dramaticas; Goldoni, quei enconuschent renovatur della cume-dia spassusa, quei amabel autur de numerusas cume-dias, che capeva adina de designar e metter leu las bialas e suleglivas vards della veta humana. Mo sur de quei plinengiu

⁵⁶ Pli bia surlunder: D. Bianchi, La lettura d' arte oratorio nello studio di Pavia nei secoli XV, XVI . . . , in Boll. Soc. pavese di st. patria. XIII (1913).- Nb. Per las indicaziuns dellas fontaunas davart l' historia dell' universitad de Pavia, engraziel jeu spezialmein a sgr. prof. dr. O. Vasella, Friburg.-

⁵⁷ Pareglia cheu era: Gt. Schnürer, Kirche u. Kultur im 18. Jahrhundert, p. 181, l. «Theatrum sitne vel esse possi schola informandis moribus idonea» (1726).

⁵⁸ G. Schnürer, l. c. p. 347.

Cert, il giuven studiosus G. Th. de C. ei buca returnaus dalla scola aulta de Pavia a Mustér cun ideas spir aristocraticas, mo era buca senza haver zavrau las bunas e mendras ideas che fagevan sguezia encuraschonta alla nova Europa. La buna educaziun en ca-sia, ils solids studis humanistics en claustra de Mustér, il bien funs filosofic tschentaus all' universitad, han creau il ver fundament, baghegiend ussa il giuven Th. de C. sin quel in auter baghetg politic e cultural ch' ils entochen ussa usitai: in de tempra pli temporana. El daventa igl um de siu temps el b i e n senn dil plaid, in menader plein capientscha pil ver progress, buca revoluzer enviers tut il vargau, mobein igl um savieivel, endislaus de mirar anavos ed anavon e tut empalar ed endrizar pil veritabel beinesser de siu pievel. Clars de spert ed optimist de natira, ha el adina anflau la vera via, aschi-bein ella politica, sco en siu operar litterar . . .

IV. Il poet ed oratur romontsch

1. Sia prosa romontscha

Tgei onn ch' il giuven G. Th. de Castelberg ha finiu ses studis academics, savein nus buc. Nus savein sulettamein ch' el ha frequentau 1765 l' universitad de Pavia, studegiend leu la filosofia. Anno 1766, igl atun, vegn el elegius Scarvon della Ligia Grischa e 1777 per l' εμπremaga landrechter della Ligia.⁵⁹

Cunquei ch' ils Scarvons della Ligia stevan buc adina partida onns in suenter l' auter en uffeci, eis ei pusseivel che G. Th. de C. ha continuau ses studis academics suenter esser staus cuort temps en uffeci (forsa ad Ingolstadt?).^{59a}

⁵⁹ Decurtins, l. c. p. 17 sbaglia per 10 onns, sch' el lai vegnir el landrechter per l' εμπremaga pér 1787!

^{59a} Oz fa sgr. prof. dr. Joh. Spörl, Minca, retschercas da quellas varts, ch' ein aunc buca terminadas.

Qual onn G. Th. de C. ei maridaus cun Maria Elisabeth de Capoll, Andiastr, ei medemamein buca segir, mo ins astga supponer ch' el hagi fatg nozzas u cuort avon ni cuort suenter de quei ch' el ei vegnius per l' εμπremaga landrechter.⁶⁰ Mo quei savein nus, che sia Signura era ina buna casarina, in' excellenta dunna ed ensumma ina curaschusa ed iniziativa femna!

Ils 3 de fevrer 1796 rauenta Duitg Balletta de Breil, ch' el seigi vegnius a Mustér e dimorau leu ell' ustrìa de landr. Theodor. A quella caschun fa el oravontut in compliment alla Signura de landr. Theodor: «Sondel staus loschus tras ora tier H. Landrechter de Castelberg quella gada, ad in ei bein tractaus et bein salvaus a mai ton car, neua ca letza Sra. ei ina vera casarina et ina vera femna per in om, ca bucca gron quitau per ilg tener casa. Ella a giu quels dis entochen 20 persunas a meisa e figieva tut setza, auter ch' ilg lavar giu et survir, veva gnianc fumitgasa bucc.»⁶¹

⁶⁰ Decurtins, l. c. p. 18, di che la dunna de landr. Th. seigi stada ina Maria Elisabeth Catschegn ded Andiastr. Quei ei medemamein in sbagl. Sia dunna veva bein num Maria Elisabeth, mo era ina de Capoll ded Andiastr. Sia naschienscha ei purtada el cudisch de battens ded Andiastr sco suonda: «14. aprilis 1743 Maria Elisabetha legitima filia Dni Amanni Caspari de Capoll et ejus consortis Julitae (Spescha) secundum ritum S. R. Ecclesiae à me ut supra (plev. Freyer) acqua Baptismali abluta est. ejus tenentes fuere Nobilis Dnus Amannus Christianus Cabelzar ex Savieno, et Maria Barbara uxor Dni Amanni Nicolai Vecher hujatis. (Sco ei seresulta ord il cudisch d. b. ded Andiastr, ha ella aunc giu 4 soras, mo negins frars). Jeu engraziell per quella communicaziun a Sur Gieli Cantieni, plev. Andiastr, sco era a Sur Sep Fidel Cadalbert, p. t. Tavau. - Ella ei morta 1826. El «Liber mortuorum II, nr. 645» de Mustér, legel jeu: «24 nov. Praenobilis Domina Elisabeth de Castelberg/: 83 annor.: / omnibus moriturientum Sacramentis et indulgentiis munita obiit atque 26 nov. sepulta est, teste P. Beato Ludescher p. t. parochio.» — Igl onn de sia naschienscha corrispunda pia exact cull' indicaziun dils 83 onns vegliadetgna, che P. B. L. ha nudau.

Anno 1777 figurescha «l' Illustrissima Maria Elisabeth de Castelberg, nata de Capoll» en nr. 4 dil cud. d. baselgia, Trun, sco madretscha d' ina feglia de landr. Benedict Adelbert de Caprez e de sia dunna Maria Barbara de Caprez, nata de Castelberg (sora de landrechter Theodor de C.). — Landrechter Th. veva da lezzas uras 28 onns. —

⁶¹ Muoth, G. C. Cudisch e Remarcas de mia vetta manada da Duitg Balletta de Breil... (1760—1842). Annada VII dellas Annalas Soc. Rhaeto-Romanscha, p. 254/255. Cuera, 1892. — Nb. Tenor dir (tradiziun) della dunna de prof. Burtscher, n. Condrau, ei la landrechtra Elisabeth de Castelberg- de Capoll stada la renomada «Rose von Disentis» da H. Zschokke, undrada entras quei renomau roman de lezzas uras. Femna curaschusa e plein iniziativa, vevien ils Franzos grond respect dad ella, sco pliras aventuras e bravuras ded ella raquantan aunc oz!

La remarca che landr. Theodor vevi «buca gron quita per ilg tener casa», ei en mes egls negina blasma! In politicher de professiun, in poet, in um de fina cultura spirtala, ha veramein de far auter, de s' occupar de caussas pli impurtontas e pli interessantas che dil «tener casa»! Denton, tgei cletg ch' el veva en sia dunna in bien minister de finanzas! Ins astga supponer che Th. de C. hagi, cun agid d' ina tala buna massera, pas-sentau bia bials onns de veta familiara en sia biala casa amiez il Vitg-Mustér, nua che flurevan da lezzas uras aunc autras famiglias aristocraticas de bien talient: ils de Florin, ils Carigiets, ils de Fontana e las enconuschentas famiglias de Scarvons e Mistrals Berther e Bundi, tut glied de condiziun e fina cultura.

Tenor Pierre Gaxotte, il renconuschiu meglier historicher della revoluziun franzosa, regeva tut in auter spert denter l' aristocrazia de tiaras roialas ed imperialas, che denter l' aristocrazia de tiaras democraticas sco la Svizzeria e las III Ligias, nua che la gronda part dils aristocrats eran en sesez ils megliers democrats.⁶²

Quei vala en general era per las autras famiglias aristocraticas de nossa Surselva, aschia per ex. pils de Latour de Breil, pils Caprez de Trun ed ils Vielis de Razén. Vivend amiez il pievel vevan els gronda capientscha pils basegns de quel! Il medem ha era Decurtins constatau gia avon 50 onns per nossas contradas.⁶³

El decuors de sia veta privata ha denton era G. Th. de C. stuiu sentir la direzia ed ils fastedis che pon umbrivar la pli ventireivla veta de famiglia. Landr. Theodor ha giu quater affons: Caspar, Gion, Conradin e Giuliana Margretta. Ses treis mats ein tuts morts giuvens; Caspar ei negaus a Flüelen, fagend bogn el Lag dils Quater Cantuns. Giuliana Margretta ei mariada cun siu aug Joachim, colonel en survetsch piemontès.

Sco ins sa prender ord in rodel dils dons, caschunai entras l' uiara dils Franzos, savein nus dir cun segirezia che la fami-

⁶² Pierre Gaxotte, *La révolution française (Les grandes études historiques)*. Paris 1934. Compareggia cheu principalmein cap. I, II e IV.

⁶³ Decurtins, l. c. p. 19 ff.

glia de landr. Theodor stevi bein e savevi viver undrei-
vlamein — entochen 1799.⁶⁴

Cu, exact, Theodor de Castelberg ha entschiet a «poetisar»,
sco P. Pl. a Spescha numna il far poesias e scriver teaters, ei
nuota aschi lev de dir. Mo ins fallescha forsa strusch de dir, che
sias empremas poesias seigien stadas *Canzun politica* s.
Gasettas dev' ei buc aunc, e la canzun politica bein dada, effec-
tuava aunc lu (e gia ditg avon) bia meglier, pli recent ch' il pli
famus artechel politic u polemic de nossas gasettas hodiernas!
Ina buna de tala tempra exista aunc: «Canzun commensurada
al temps 1794.»

Quei onn (1794) della davosa «dertgira nauscha» encunter
ina partida «aristocrats», culpeivels e buca culpeivels, fuv' era
landr. Theodor vegnius castigiaus ad ina per de quei temps ualti
aulta summa.⁶⁵ Cun tutta raschun metta el si la tezla a quella
hopra, per mauns d' ina canzun propi commensurada al temps.⁶⁶
Quella, probabel ina dellas empremas ch' el ha fatg, dat in orei-
fer maletg e characterisescha quell' epoca transitorica de nossa
politica grischuna sco buc in' outra. Tgei forza, tgei tucc, tgei

⁶⁴ «Don dil Landrichter Theodor dils franzos»: «Notta dils dons fatgi, ne Caschu-
nai della Truppa franzosa et auters a gli Landr. Theodor de Castelberg, dai en
da sei (a) Duna, cun reservà, che al riturno d' igl um el possi metter vitier,
a prender naven suenter siu manegià a cuneschienscha.

per (S. v.) 3. Casas	R.	18 000
per (S. v.) 4. Nuels et 3. clavaus	R.	1 500
per Mobiglias, victualias, vin, vistschiadiras, argenteria etc.	R.	11 100
Dons vid fein a graun d' igl feld	R.	500
Tiers manedels engulai		
S. No. 2 engerscheuns	R.	60
2 enverneuns	R.	8
2. cauras	R.	16
8. giglinas	R.	8
	R.	31 192

Dau fein als Kaisers tenor quitungs V⁰

66 porziuns de 10 (funs) l' ina»

(Manuscret orig., en archiv de fam. de Castelberg, Turitg).

⁶⁵ Muoth, G. C., Noticias historicas ed aggiuntas che surveschan per sclariment
e commentar dellas remarclas de Luis Balletta, Annalas VIII, 1893, p. 90:
«Landrechter vegl Andreas — e Theodor Castelberg per haver retratg pen-
siuns dall' Austria per 10 772 fl. e 42 Xr.»

⁶⁶ Mira davostier, Appendix II. Canzuns de tempra e caracter politic contem-
poran, nr. 2.

SCHI DITG SCO STATTAN CVOLMS E VAIS, STAI FERMA, LIGIA GRISCHA!
SBAIYNAN ERA VEGLS CASTIALS LA LIBERTAD TERLISCHA! 1778

Pittura en pierti de S. Onna, Trun. Representa il solem sarament della Ligia 1778. Avon igl ischi sesa landr. Theodor de Castelberg. Maletg da Otto Baumberger (Foto: Gieri Darms, Glion).

expressiuns claras e marcantas e tgei lungatg genuin popular che tucca ed effectuescha adina sil viv! Mo enzaconts paucs exempels che semanifesteschan sco las pli plasticas sentenzias:

«In temps sei ussa, veis udiu,
Sai buc co dir, ne cotg ne criu
Religiun empau sei eun,
Las bunas ovras ein d' in meun;
La carezia proximala
Ei sut pegnia, ha rut in' alla;
Recliadat ei mal en puing,
Sinceradat ha rut il gruing.
La verdad ei encugliada,
Mansegnias taffer en a strada;
Mintgin grescha per giustia,
Mo da lunsch da casa sia. etc.»

Quei lungatg ha carn ed ossa ed era maguol ella stgeina-comba! Tgei suppa rara senza egls ein ils cudischs stampai de gliez temps, gliez lungatg «literal», comparegliaus cun quel de landr. Theodor! De medema tempra ein era sias outras poesias de character politic che nus vegnin a publicar plinengiu. Gie, ins paregli inaga la prosa e poesia dil 18 avel tschentaner, tudestga e franzosa, scretta per gronda part d' auturs aristocrats svizzers cun quella de nies autur romontsch!⁶⁷ Gnanc de paregliar buc! In sulet de quels, e quel per bia buca cun tala forza naturala, fa endamen la veina sarcasta — mo buc humoristica — de G. Th. de Castelberg.⁶⁸

Lezz' ovra ei scretta en prosa, mo nus savein mussar ch' era la prosa de landr. Theodor stat a pèr cun la buna tudestga,

⁶⁷ Cugl intent de far studis pareglionts arisguard la prosa e poesia de Th. de C. cun auters aristocrats della Svizzeria tudestga e franzosa, havein nus repassau stediamein ils dus gross toms de *Gonzague de Reynold*: «Histoire littéraire de la Suisse au dix-huitième siècle.» Mo nus havein veramein buc entupau in soli product litterar de quella forza e tempra e d' ina plastica aschi exprimida, sco tier nies autur sursilvan G. Th. de C. — Pli bia surlunder plinengiu. —

⁶⁸ Pareglia: Franz Urs v. Balthasar, *Patriotischer Traum eines Eidgenossen von einem Mittel die veraltete Eidgenossenschaft wieder zu verjüngen.* (1758).

e che negins Romontschs contemporans scrivan ina megliaera ch'el.

Abstrahau dils numerus cudischs stampai che comparan en Surselva da 1750 entochen 1820, eis ei dil reminent nuota aschi lev vegnir neunavon cun auters poets e sribents contemporans de G. Th. de C. Denton havein nus da lezzas uras in critic contemporan ch'enconuscheva ils sribents sursilvans e che giudichescha leusura sco suonda:⁶⁹ «Denter ils poets de la Cadi vai iou raschun de nomnar ils Segners Paders de la Claustra de Monster ils emprims s u e n t e r S e g n u r T h e o d o r C a s t e l b e r g, (lu) Sur Vicari Augustin Tgetgel, plevaun a Somvitg, Sur Joseph de Portas, plevaun en divers locs, e nativs de Somvitg; Segnur Mistral Joan Caspar Nai de Trun, e Str. Joseph Anton Faler de Tschupina-Somvitga. La Longaneza ha giu Segnur President Georg Anton Vieli, e Sur Cristian Fidel Hansemann,⁷⁰ e la Fopa ils Segnurs Gabriels, Steinhauser, e Segnur President Caderas de Ladir»

Buca che P. Pl. a Spescha havess tschentau siu amitg, G. Th. de Castelberg alla testa mo per flattar e ludar! Na, P. Placi saveva era criticar e criticava era. Sut il text romontsch d'ina cantata, fatga da landr. Theodor, scriva P. Pl. a Sp., quella per tudestg: «Die Gedanken sind in diesen Dialogen trefflich gewählt, aber das Sylbenmass gehet sehr oft ab. Wir sind in unserer Sprache noch nicht so weit gekommen, dass wir genaue Achtung dahin nehmen, obwohl wir sollten und konnten. Ich habe Verschiedenes darin verbessert und die unnutz gebrauchte fremde Wörter weggelassen, ohne den Sinn zu ändern konnte ich nicht alles ins Reine bringen.»⁷¹

⁶⁹ Decurtins, Chresth. Retor. IV., p. 720, P. Placi a Spescha, Literatura Grisuna vaedra, e nova, (1805). Nb. P. Pl. a Sp. numna cheu ina partida contemporans de G. Th. de C., mo dils quals las ovras ston esser idas a piarder, essend buca vengidas stampadas.

⁷⁰ Sur Hansemann ei probabel staus il pli fritgeivel dils sura allegai poets romontschs, mo era dad el eis ei vanzau ton sco nuot, schebi ch'el ha plirasga squitrau ténta encunter landr. Theodor. — A caschun de sia mort — aschia raquenta la tradiziun lumneziana — hagian ins bess entiras canastras de siu scartiram ellas undas neras dil Glogn . . . Franc buca per motiv ch'el era conservativs e pessimists!

⁷¹ Historia dil teater romontsch, II. p. 62, 64.

Per dar ina idea de sia buna prosa romontscha, tschernel jeu cheu siu bi plaid de Cumin, fatgs a caschun dellas empremas elecziuns sut igl uorden della «Mediaziun», pia exact avon 150 onns (1803 de cumin). Quei daventa secapescha era per mussar el medem temps, co G. Th. de C. era veramein «igl um de siu temps», che ha capiu sco negins auters de menar nies pievel cun tutta prudientscha dagl «uorden veder» agl «uorden niev».⁷²

«Schenzachù in dij, ella chronijcha, ni ella historia da nossa tiara Ei, a veng adina ad esser, a Restar, Impurtons, a Remarchabels, schei sei sigijramein il Dij dad oz! Sin il qual nus (suentter bein zaconts ons, passai pleins da confusiuns, a schgurdins, chargai da grevas molestias, ed extremas mijserias duiarra, a passadas da truppas da tutas sorts Naziuns, compignai da continuas anguoschas, fetgias, temas, tribulaziuns, a mijdadas ina sur l' outra) pudein puspei cheu entil solit liug, lybramein, senzèr, a pusseivlamein se Rijmnar a tener cumin. la Providenza Divina, la quala cumpaitg, entras noss grons disuordens a surpassamens, da malperinadats, mal veglias, malas pazienzas, schguidonzas, caprezis, excess a lasters fuva grettenda (!) sil pli aul a fetg, ed ha era perquei nus faitg sentij siu, zwar tutaveia giest, aber gref e pesont soing meun, quella para ei, chella a nus puspei vegli schar terlijschar ina strola graziusa dil Miraculus suleilg, della seia infinita Misericorda, a della seia sura da nus senza nies merità per nies bien adina veglionta tut pussenta buntad: ma che uns entras seia disposiziun: aber sche Dieus vul corregij: cun pli uorden e megliera dueivladat, pudeins puspei far nossas tschentadas, sche buca dil tut, mobein il bia sil pei velg.

Per far aber che tut quei hagi plij stateivladat, suetientscha, ed il siu desiderau effect, eisei leutier absolutamein necessaria la benedicziun divina: quella aber saveinsa oravon, che ella se afla sulettamein leu, nua che glei paisch a concordia: paisch e concordia peia deien esser a restar oz a da cheu denvi denter

⁷² Quei interessantissim document historic sesanfla sco manuscret orig. de landr. Theodor, egl archiv de fam. de C., Turitg.

nus, a deien regier totalmein a sinzeramein tutas las operaziuns che nus vein avon meun.

Milsenavon vein nus era: quentel jeu: evidentamein a clar viü, a pér leider a pér memia experimentau, che mal ruesseivladats, a sperts da vendetgia, han traitg suenter, trestas, fatalas, schgerscheivlas ed irreparablas consequenzas, da sventijras a disgrazias, per quella fin eisei era da basens da tutas ruesseivladat, a della prezijsa obligaziun ussa plica mai da enblidà a perdunà lins lauters tut il vargau: cun perfetgia ruesseivladat peia a compleina enblidanza dil vergau, leinsa oz e da cheu denvi fa nossas elecziuns, a prender nossas rressoluziungs, per leu tras da laud, honor a gloria a Diu, per il cumin bein esser a bein sta general, per nies agien nez, a sur tut per se fa meriteivels dad (2. pag.!) ottenè cheu tier la benedicziun da Diu! a la grazia speziala ch' ei possi esser a seigi cuzeivel a stateivel. pertgiei che Il Psalmist el psalm 120: nus profetisescha clar: nisi Dominus aedificaverit Domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam: sche nus se figiein buca vengons ch' il segner entras siu sointg meun et agit tschenta a derscha si quest nies bagetg, schei vossa lavur adumbatten per tenè si dreitg el. Sina quei che quests mèschwachs, euncalù bein menegiai plaids figiessen la duijda, buna impressiun, lessel jeu che l' incumbenza da tschentà cumin, a da metter ora ils regulamens co, a cōn lunsch tut dei vegni faitg, fuss curdada sin in subject pli capabel a pli bein vesiu, che quei che jeu sundel. vesend sura aber che ton la constituziun seza sco era ils regulamens de quella compognien, sche gie che jeu capeschel buca la rijschun pertgiei han vuliu vigni surdai a mi da purtar avon a metter en effect, sche ni sai jeu, ni vi jeu da quei mei dispensà, sunder vi biaron cun tut plijschè suenter miu meglier savé e pudé vegni suenter.

jeu aflel che la maniera, per fà cappi e entelij pli bein, la pli adeguata ed expedienta seigi quella, che jeu oravon ufnegi ora l' incumbenza tala a quala sco lei a mi dada, api suenter, che jeu legi si la constituziun cantonala ensemblamein culs regulamens enflai necessaris per quella metter en ovra, della comisiun della regenza aignamein cheu tier numnada è constituijda a

Cuera: Veias peia la buntad da tatlà cun attenziun, sina quei che mintgijn sappi entelli a cappi silg meglier che pusseivel ei . .

(Remarca digl'autur: Cheu sto el haver prelegiu quella: quei text maunca!)

Ussa peia mache jeu vai sespruau da tut miu pudé da metter avon aschi capeivlamein ed enperneivlamein che jeu vai saviu co, a cun tgiei formalitats las elecziuns deien daventà, sche tucheigli ludeivel cumin da quellas prender avon meun e ventscher.

Jeu renoveschel aber sco jeu vai giu lonur da dij l'entschatta, da fa quei cun paisch, concordia, ruasseivladat ed enblidonza dil vergau: a rogel a supplicheschel milsenavon da fà vossas elecziuns sin subjects capabels, experimentai, a vengons da vossa confidanza: senza Mijras privatas, senza pissiun, senza enteress, a per conziencia: pertgiei grad l'entschatta vul ei glieut de capacizat a savijda, ei vul glieut moderata a prudenta, per incaminà ils fatgs sin ina veia profiteivla ed en buna regola: a dad ina buna entschatta ponins lù era cun ton pli giesta rijschun spitgià che las caussas vomen vinavon, a vegnen stabilijdas sin in(a) maniera la pli enperneivla ton sco las circumstanzas laien tier sil pli che pusseivel ei sigira a cuzeivla.

Jeu da memez vess buca astgiau prender quella gagliardeia da fà questa admoniziun, schella fuss buca medema sco quella chil landama presen da tut il schuizerlan, cun il qual nus ozamai stuein esser unij sco cantun, il grof d'affrij ha schau ij ora sin tuts ils cantuns schquitschada a da siu num sutascretta, la quala jeu quentel chella seigi vignida publicada allas vischneuncas: sco era la commissiun della regenza metta a tuts cumins da nossa chara patria a pez a recamonda ils medems sentiments.

finalmein augureschel jeu a tuts en general è a scadin en particular tuta ventijra prosperitad a bendicziun spirituala a temporal tier las presentas sointgias fiastas da pastgias, a sco nus deien entras la confessiun paschala levà si o dils puchaus tier megliuramen da veta, che nus ord la zun schliata dijsa da respetà ni oberkeits, ni leschas, ni tschentamens a da fà grad

tgiei chei plai, leveien si tier il vér respect duiu a cumendau als superius spirituals a temporals, a tier exacta obedientscha dils buns uordens a tschentamens sco la nosa sointgia religiun muossa, il duè ei a l' obligaziun comporta.

El medem temps vai jeu era la biala chischun a la ventijra particulara da recumendà memez en miu privat esser da cheu denvi al aulta protecziun d' in ludl: Cumin.»⁷³

Landr. Theodor ei mai staus amitg della Constituziun Helvetica (1798 — 1803) che veva enconuschentamein centralisau tutta veta ed administraziun politica en Svizzeria. Encuntercomi udin nus clar e bein ord il sura plaid historic digl extraordinari Cumin de 1803 ch' el ei ussa sereconciliaus cun la «Mediazion», la costituziun regalada a nus da Napoleon; veva quella tuttina stabilisau l' egualitad dil dretg denter ils 19 cantuns che formavan in'organisaziun federativa. L'egualitad (ils medems dretgs) er' ussa era stabilida denter ils vischins de tuttas classas. Las famiglias patricialas renunzieschan sincer- e voluntariamein lur privilegis tradizionalis, bein ch' enqual ded els sco landr. Theodor sez — prudents e beinmanegionts ch' els ein — stattan sin posta ed a disposiziun per survir alla patria sin fundament digl uorden niev. E nies pievel, enconuschend bein avunda las qualitäts politicas nunmideivlas digl um digl uorden vegl, ha elegiu el gliez Cumin per in dils emprems deputai digl uorden niev, el Cussegl Grond dil Cantun Grischun: ina elecziun che fa honor ad el sco a ses electurs!

La viarva de quei plaid historic-politic, ei buca la medema de ses teaters populars. Quei lungatg cheu ei pli retorics, pli elevaus, mo propi adattaus al mument ed al cuntegn.

Semegliants exempels della prosa de Theodor de C., havessen nus aunc partida,⁷⁴ mo essend che nus stuein serestren-

⁷³ Quei plaid de Cumin de muntonza historica, exista aunc en in s e c u n d manuscet original de landr. Theodor. Quel divergescha dil sura copiau ni en cuntegn ni en fuorma. (Vide: archiv de fam. de C., Turitg).

⁷⁴ Già 50 onns suenter la mort de landr. Theodor, 1868, porta prof. Gion Ant. Bühler en siu «Novellist» il stupent text: «Relatiun dil Sgr. Landrichter Castelberg, aigl ault lud. Landtag davart sia missiun en l' Helvetia», per dar in'idea d' ina buna prosa romontscha. (Mira: Novellist, 1868, II. Annada, p. 317—319). — Dapli: «Brefs de landrichter Theodor de Castelberg, edidas

scher ed havein aunc enzacontasga caschun de citar de sia prosa en auters connex, sche schein nus cun quei.

Da l' autra vart hai jeu tuttina tertgau ch' ei fussi donn e puccau de buca excerp ar ord las numerusas scartiras en prosa, cunzun ord ses fragments de teater, las meglieras expressiuns romontschas, tonpli ch' entochen oz buc in per tschien de sia prosa ha giu l' honor de vegnir stampada!

Quei ei buca mo daventau per mussar il bi lungatg popular de nies emprem poet sursilvan, mobein era cugl intent che aschibein igl autur de quest studi, sco forsa aunc auters, giuvens e vegls, hagian inaga caschun d' em p r e n d e r empau bien romontsch. Quels che san tut, ni ston emprender nuot pli, perdunien e sursfeglien pia la suandonta fegliada. —

Leu nua che jeu hai e x p l i c a u (=) l' expressiun, il malletg, u la moda de dir, ei quei daventau ord il context ed il senn dil passus dils manuscrets originals.

da dr. C. Decurtins, en: «1799—1899. Memoria centenara dell' uiara della Sur-selva encunter ils Franzos», Basel 1899, p. 179 ff. — Auters texts prosa, restampai dals originals, anflein nus era en Ischi II, p. 1—32; en dr. C. Decurtins, Chrest. Retor., t. I, p. 537—551 (Decurtins saveva buc aunc che quei drama fuss ina libra translaz. da Th. de C.); Chrest. Retor., t. IV, p. 426—558, e Historia dil teater romontsch II. Sep. p. 49—108, citads sporadics de sia prosa drammatica. Nb. Senza vuler criticar dr. C. Decurtins, stuein nus dir: Tgei donn *che buca tut ils texts prosa* de Th. de C., che Decurtins possedeve el sez, e quels che P. Baseli Berther veva empristau ad el per l' ediziun della Chrest. Retor. ein turnai ella Bibl. Rom. della Cl. de Mustér! Ha gie Decurtins possediù el sez ed era fatg empristar auters texts c o m p l e t s ch' el ha deplorablein publicau mo en e m p r o v a s . . .

A. Plaids ed expressiuns romontschas

da Theodor de Castelberg

- tusori = in hazer tapalori.
dar si davon = ludar, sustener, dar de crer sefagend bials.
porta-crappas = in maccachi plitost.
Volver ord igl ogn = tener ord igl ogn.
tetabotsch = in tralilà.
in portamurems = mulissier d' amur.
in smaccasulada = in ch' ei tudi per las streglias.
cuscheivels, «seigies cuscheivels enviers auters».
metter a casa = metter sin punt, dir si a zatgi.
finfatg = franc e segir.
bargada malmussada
haver giezza, «el ha giezza sill' ura» = queidas dell' ura.
pegliar la tschocca, «has schon pegliau la tschocca?» = eis eivers?
star da firaus, «lein star da firaus» = discuorer ruasseivlamein e cun peda
metter a cauma = metter en perschun.
siarr a carr, «sch' ei vegn sil siarr a carr».
senza trat e maniera, «in gnigni-gnagni senza tret ne maniera» = tschapatolli senza demanonza.
temps de mia veta = maimai.
in maldulau = in rubiesti.
la bùsera = la filistucca.
il minmin, «gl' ei propi il minmin» = il giavel.
better ora aviras = dir aviras («better » ei pli massiv, pli plastic, sch' ins patratga vid il better ora.)
grir e sglatir
libers e lartgs
poppa che ti eis: «poppa» drov' el adina per «pupergnau».
trer ord la schlatteina = dar ord l' èra.
um perfetg e pietus = (biala aliteraziun!)
buc esser tut en uorden = buc esser diltut normals.
el ei travestgius = el ha in' outra mentalitad.

accordar ina supplica = vegnir suenter ad ina supplica.
 va e festgina de caminà (grondiusa graduaziun e forza!)
 hudlergià naven enzatgi = girir suenter buschias.
 tener ils b e f s = ?
 sche quei ei raubas = sche quei ei fatg!
 bien e manedel = diltuttafatg
 dar remiedi = mirar ch' ei vegni fatg endretg.
 «scotga» = drova el adina per: schliata bubronda.
 dir alla cuorta = gie u na!
 igl jertè = il hortulan.
 memi streuni = memi dil gianter.
 festgina de tiu pudè = va tgei che ti pos.
 ir en resca = rescar.
 semetter en resc
 ni miula ni mesa = buca tec, gnanc smiul.
 buca schar en imperfetg = buca schar zatgi ellas stretgas.
 ni de ruir ni de magliar = «el ha ni...»; nuot.
 sbatter sil peterpir = sedustar tgei ch' ins po.
 in giug dil furtg = in prigus interprender.
 gatti de manedel = striegn.
 in giug dil minmin = dil giavel.
 meisa cun cuviarta = cun tuaglia rasada.
 esser tuts en ina pegna = esser tuts tuttina, de negina muntada.
 semetter en gravitad = sefar de grond.
 tucrar in vid glempf ed honor = calumniar enzatgi.
 barchiriel, barchirols = barcadurs.
 ozamai = oz ed adina.
 in chitschem da bestia = in sgarscheivel stuschar e cunfar.
 in mulèsti triblun = in tarladiu ranver.
 haver tucc il visprè = tucrar sil viv.
 il ronfli dil magun = il ruppar.
 quei ei froslas = quei ha num nuot.
 saver da manedel = saver far striegn.
 in schlamuz de nozzas = legras nozzas.
 esser tschollis = in tec eivers.
 survegnir patostas = fridas.

per stremezi, «far stremezi» = far tema, tumentar.
 in capatisli = in modèl de capialas.
 ghinghelis ghenghelis = enzatgei buca schuber, striegn.
 haver la giezza = haver in tschaffen, haver hères.
 metter en gautta = alzar la buis e laghegiar.
 ir en aua = ir en nuot.
 in schierf affon = in affon caduc(?).
 vegnir trimbli = (germanissem) = vegnir tuorbel.
 il spért fulet
 far ord sporra = «aschizun ord sporra ston ins buca far».
 senza frein e tuorp = senza retenientschas.
 apiestel della tuttinadad = communist.
 in misterletg = in regetauner.
 ignorants ed ureidis sc' in crap.
 in giezzau malizius scroc.
 ina hentger buna luna = buna translaz. per «Galgenhumor».
 far ovras, «sch' el endriescha quei, fa el ovras» = sfracs.
 tut ei parat e pinau.
 far schurris, «ins maungla buca far tons schurris»
 Ponpaluser, «Jeu, per dir la verdad sundel Ponpaluser» = Gri-
 schun.
 ir sidengiu, «tgei va quei sidengiu a vus?» = pli bi che: va tier.
 ina tschintschiera paterliera = paterliera superlativa.
 il catschatschalereras = il vagabund della notg.
 in mogn de maischer = in pign stagnet, in zugl.
 ina muèma = in reaccionari, in buc illuminau numnav' ins:
 muèma.
 Il tscheiver va anen, «ussa bein, ussa va 'l tscheiver anen»
 = uss entscheiva la fiasta pér da camifo.
 far sgeits = far fers (?)
 sfatschhaus = sfarfatgs, maltschecs: «ti fusses sfatschhaus avun-
 da de dar ina tala risposta.»
 ina muèma veglia = gliend tgeua e pietusa numnavan ils
 illuminai «muèmas veglias».
 in babun de papahu = buschia per: vegl cartent, catolic, papal..
 pûli che ti eis = ina buschia?
 ossa de petgalenn = in magheret sc' in chischner vid.

far a bratsch = far de sedumignar (vegn duvrau pauc a Mu-
 stér, mo persuenter aunc oz en Lumnezia).
 in chagadubi = in scrupulant.
 in falsari = in fauls; era in che conta fauls.
 svidar cups, «nus lein svidar cups» = dir ora tut.
 far la tgaura burrida = sefar de malsaun.
 dir si il bor, «dir si il bor che la pial agli fa fauldas» = dir la
 verdad el grugn.
 far utschac della stratscha = ir culla brocca.
 siettahazlas = ei in bugliac plitost.
 il stratsch de marena = ei quel ch'ins drova aunc oz per zu-
 gliar en la honta de cafe e purtar o sil funs.
 sponder la broda, «sch'igl Adam vess buca ton da bestia spons
 la broda el paradis» = lavagau la caussa.
 igl uvrè d'uaul = il luvrer (translatond dil franzos: oeuvre,
 ouvrier)
 in tschappi d'in um = in de bein, plitost bienatsch.
 spitgar in smiul
 nin stagl, «el enconuscha mei nin stagl».
 filiberca = ina lumperia de mattatschaglia.
 metter mal en pugn = tarschinar enzatgi maltschëccamein.
 ina veta hanada.
 sgierblà e barghignà = spargnar e sriblar fetg e bein.
 quei capergnem = quella mulesta.
 esser amauns tut ademplat = diltuttafatg amauns.
 esser ord il caset = ord il tgau.
 haver pil tgau, «sa tgei quei stuorn ha pil tgau?»
 il libertinadi = quel che crei nuot.
 in trebel = ei in fleivelet de negin tegn.
 concertà = secunvegnir, far giu.
 giuncher-pop sin rama = ei in maccachi pupergnau.
 ni cussegl ni remiedi.
 esser ord il merc = ord la suna.
 giugar sut la capiala = (ord il tudestg), esser d'accord de
 far ina.
 massivs e da stgeina = in fetg ferm e robust.
 il muotacua = il giavel.

ina buna pial = el senn de legher cumpogn.
menar la lata = ir a baluccond digl eiver.
esser tuccaus dil maun dil sturnez = esser pulitamein tinghels.
dischniev = il pli niev.
la cuntezia, «el ha buna cuntezia dell' historia» = enconu-
schientscha.
il tinchel = il giavel
esser ensut, «cheu ei enzatgei ensut» = enzatgei buca schu-
ber.....
esser giu per la glatscha = far bancrut.
schar en tschep = schar a tscheins, far render ils capitals.
semetter vid ils remers = «sich an die Ruder setzen.»
encadanaus vid ils rems = ligiaus vid la pala-barca.
straschinar = runar.
infuriaus de gretta = esser ord sesez da gretta.
smisereivel de bestia = fetg crudeivel.
tapalori dil temps veder = reaccionari
esser a cavagl = esser dominè.
scienzias de nez ne lamez = tschurventem de nuot.
la savieza sezza = Sabientscha de Diu.
metter si capazaum = metter si pala dils egls, sco als cavals.
beindrapau, maldrapau = vestgius bein, mal
isau e grappau = «abgebraucht und verschossen».
tener ils befs = ?
tun de beffas e tarlacs = tun disprezont e sdignont
dir la verdad sils barbis = dir tut agradora.
per dir sco de nundir.
sustupi ord moda = fetg tup, ureidi.
maltertau paterlem = patarlas tschuffas.
tut sez bi persuls = soli sulets.
ni viasclas ni stgisas.
raritads de mattatschaglia.
pintga essientscha de remiers = negin sentiment de ricla.

B. Maletgs e modas de dir ord sias scartiras manuscrettas

fridas pli che paun, (vegn aunc oz duvrau a Mustér!)
per s o r t che ti duesses vegnir = en cass che ...
buc esser tut en siu uorden = buca diltut normals
quel ha in auter lungatg = in' outra mentaliad.
haver marveglias ord fuorma.
possies ti po laguoter en la mort.
possies ti po adina gnugnà e chizlà.
festgina de tiu pudè.
daners sco flux.
far rauba sco crappa.
quei ei numero nihil = quei vala nuot
far Matheias de Ladir = mulissier de maridaglias
Danunder giavel vegnas ti?
ti vesas mei cun pial e cuagl = diltut
in gliemari scurvanau de tuffien = in tarladiu tschuf
seturpegiar pir ch' in tgaun
engraziar fetg e stagn
engraziar per in percumiau = ... per ina miascla (percumiau
= excrement)
bein fatgs e cumpleins = bein carschius
in um che freda della raspa = in che freda de pauper
buca trer si las cordas memi ault = buca vuler esser de pli che
quei ch' ins ei
il remegl de chizlar e murmignar
hermès de trapplas e fallas de miurs
empau eschientscha de reputaziun = sentiment de respect
ei ha num semetter sils peis davos = far daditschiert
in cherli tut entirs e tratgs = in dètg um
esser exacts e puntuals
ni tucrar ni muentar enzatgei = star quiet
Il paun vegn nuot aunc mischs da domisduas varts, ch' ins
maungli carschentar las buccas = igl ei aunc temps
de maridar
part cumandar e part accommodar = mirar de vegnir perina

buca pervia della persuna, anzi pil pauc che runa = pervia
della rauba

turnar il daner, gliez rèda

Glieud, combas e flad senza spargn = per: sesfar, seduvrar

Viver bi e bein e sco i plai

beiber tafer la sanadad = far printgas en uorden

sc' in siet en in hui sin fenestra = la rabia della marveglia

quel della scola nera sa metter en uorden tuts murems

damaun e quei di

alv sco la consciencia dil hermè

s c h u b e r sco la politica reschnova

ils Cruaruns = quell' expressiun drov' el adina per «quels de
Cuera».

Ussa schai el sut meis' en sc' in bliec e trai ils fols cun runcar
aschi da bestia, che la meisa sesaulza e sesbassa en
siu esser.

jeu bassegel de mal biestg

in' idea spalada = ina dispiteivla (bi maletg)

rodunds e stuorns sc' ina botta

jeu tremblel aunc uss de ses schgeitzs = ... (de siu sfar?)

sche mo ei carschess vin veder traso!

ina vesta neidia sc' in fier de far o resti

jeu aulschel ch' il giavel ha de rir

aulscher sc' in tgaun tundiù

durmir sco tscheppa

ei nezegia ni batter ni gizzar = cura ch' ei va buc, vai buc

ti tremblas e baluccas sc' ina geina nauscha

jeu sundel per seglir ord la pial

il saung mi encuaglia ellas veinas = per exprimer la tema

haver la fom el venter = veser ora sc' in scavau

in schierf = in caduc? in malsanetsch?

matta beincarschida sc' in' enfiarla-larisch

mirar en fatscha sco la siarp all' Eva = mirar inamuront e sur-
manont

seslutar naven sc' in' umbriva = (bellezia maletg)

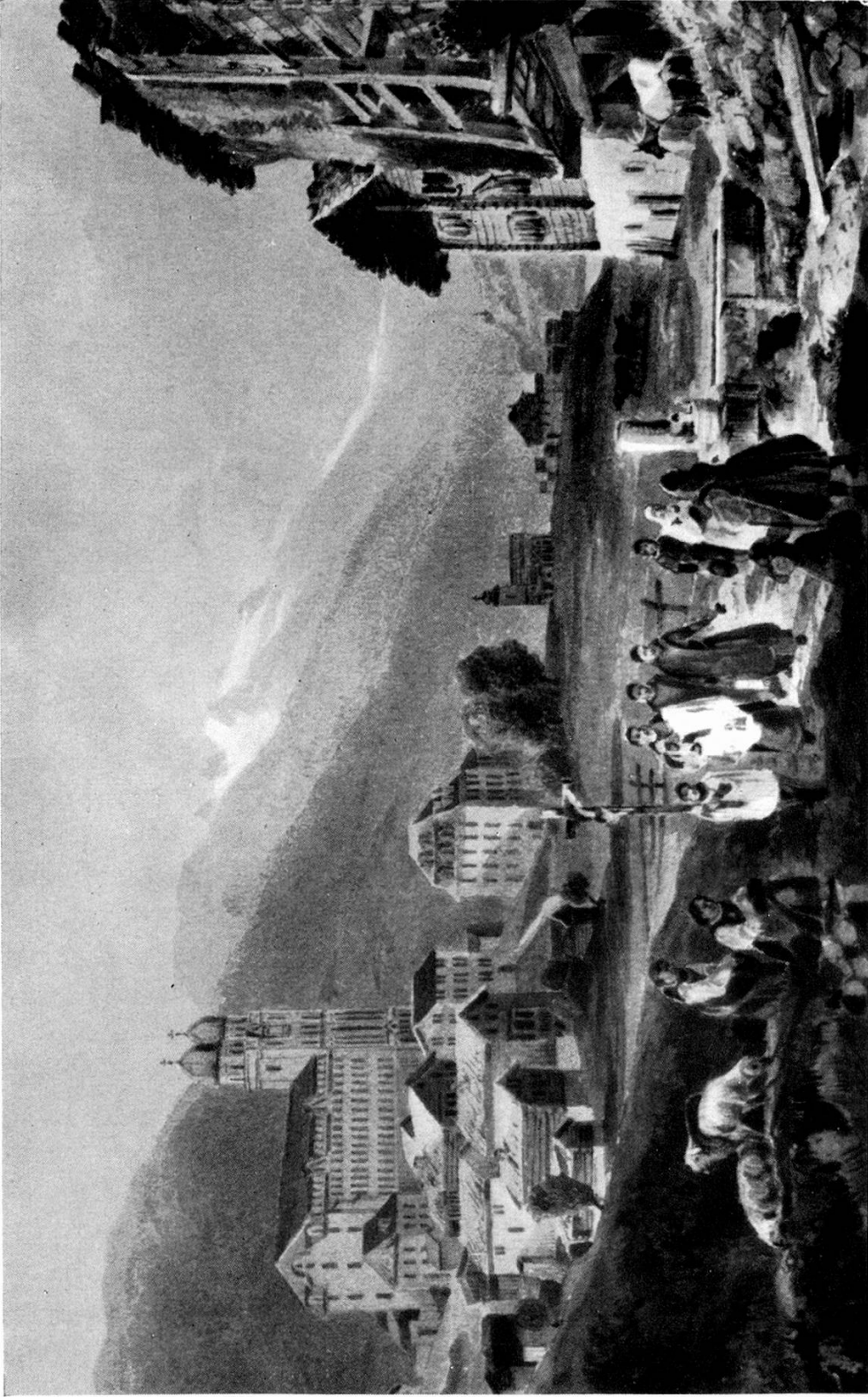
pèr a pèr va bugen ensemen

jeu less ch' il tinghel fuss lien = ch' il giavel fuss en

muort il titi-tata e tatun = muort las tschontschas marschas

ei sto ira ni rumper
 ei rocla saung sco darguns
 el menta sco in trader
 seturpegia ell' alva della glisch dils egls = meglie che quei
 ch' ins di oz: seturpegiar ora la glisch dils egls!
 poz zalli bliutschas e nuot auter = expressiun de sorpresa
 mitschar dil limpi-lampi vid la furtga
 va ord ils peis prest e beinhurti!
 Bueimà, tgei raubas! = expressiun de smarvegli
 ei han brodi bandunau il lagugn = bibrudi
 ins sto sepertgitar da giudius pir che dalla pesta
 quellas creatirettas en cudetschas e mesalauna = mattauns
 fittadas
 schar seglir la bùsra
 quella stgisa ha lamez
 fitgonza de dubis fats = . . . senza fundament
 jeu duess i e less star e sai buca qual far = (grondiusa carac-
 terisaziun per in che sa mai sedecider)
 toc d' in pitoc che ti eis, ti scroc! = (tgei forza carschenta!)
 jeu hai emprau ni suenter chics ni suenter cacs = suenter nuot
 quei m' importa in fic = emporta nuot
 ina entuorn las ureglias che dents, schanuglia e venter balluc-
 can = (safermust, tgei forza!)
 jeu hai bess naven calzers e rassa d' affon e sun orasut la torta
 zuppar sco las giattas lur giatels = zuppar fetg bein
 sgarfignar senza grazia ord la pratia
 quei ei spir pregiudecis alla veglia
 jeu sundel vilaus a bunfin sc' in rustg
 a quels asens duess ins metter in bengel en bucca, sco 'ls pigrès
 als lur sut la cua
 el ha figura e stampa de snup zaco
 quel vala gnanc il bluzcher dil parlar
 nossa puma cheu ei grad sco schiulas ed essienz = ascha
 de quei less jeu tunder si (= magliar) hoflis zugls per di
 els contan purtgerias pir ch' ils ui-ui = ch' ils pors
 il bau de miu cor e la steila de miu egl = (trsl. ord il tudestg)
 quei ei in panè pleins buttuns e roma = in tschafun
 el ei in sbuserau ferm cu 'l ha si il t g i e f = (?)

haver giu in schliet gimnasi = drova el per in che vul saver
 tut ed ei mo in miezstudiau
 luvrar de vegnir schiraus en crusch ed en traviers = (tgei
 plastica!)
 el volva buc in strom = in che fa nuot diltut
 magliar cun bien talien
 uss has ti fatg la cagada = la dètga pur
 ti tup, telpi, sturneller = (tgei carschen)
 catschar fandoneias ord il tgau = fantasias
 trer la stratscha de si' ugadia a sesez = sorprendere malgesta-
 mein
 cura ch' il murem meina la lieunga, dat ei buca zaunga
 quels giunchers-quets smaccasuladas = arrogants tups
 a quella biala fatscha maunca il tien = la rauba
 cheu vegn el grad sco 'l tais ella falla = sco clamaus
 quei un fisass in giob, nundir in pazient
 quei mida spezia da hazer = anetgamein, radicalmein
 con aulta e dumbrusa ei la dotta?
 diesch manzognas en in flad = spir manzognas
 el ha giu las brauncas ellas barlaccas = el ha engulau
 quel vess plemas de sbuttar = per: trer ora daners a zatgi
 el ei diltuttatfatg ord sporra = ord siu esser
 in della manutta largia = in de bien cor
 tgei tartignem de tschatscherlem ei quei? = ... de tschon-
 tschas tschuffas
 tgei buzibau de nauschaspert ei quei?
 tgei remeglian e maguglian els cheu cun lur murmignem = (tgei
 tun e bellezza aliteraziun!)
 la flur della féffa della groma = il p li fin e gustus
 quei ei raschuns che mazzan = (tgei dat ei pli clar che quei)
 in ranver che pudeva mai brancar uonda
 in gnigni-gnagni senza trat e maniera = in tusori d' in tapalori
 quel tschappel jeu pil culiez e zaccudel che ses tschun senns gli
 baluccan sco battagls de zampugns
 tgei tarladiu canterlem de tschuetta giezzafisis!
 giezzar las ureglias sc' in giat che laghegia sin miurs = (con
 bein ch' el observa)
 el catsch' ora ils egls sc' in giat cura ch' ei tuna sil pli ault

Mustér da Cons anô. Enamiez davon la crusch la casa de Theodor de Castelberg. Te-
nor in aquarell da Aegidius Federle. Original en possess de V. d. Castelberg, Turitg.

in stavat senza giugadiras = in stavat?
 prender sac e brocca ed ir per l'escha = ir a rugar
 ussa rump' ei ora il quet, il pluschein vegn ord il cries
 ti manezzas cheu zatgei in denter l' auter sco quellas sbarbutta-
 paternos
 jeu ditschel net e stgiet: quei sa buca daventar
 quei ei iu en in hui
 sfatschau toc d' in machiavel = prepotent cumpogn
 ti surmenau, malgartegiau e da tutta carezia privau

C. Proverbis e sentenzias originalas ord sias scartiras

Fagein sco nos buns vegls han fatg,
 Els sezs vivevan cun adatg.
 Il ver quita pil general
 Quel schai uss sferdaus sil baun.
 Tut bien da vegl fred' ussa mal
 Ed ei malvegnu sc' in tgaun.
 La verdad ei dad' ord cuida
 Honestadad va malvestgida.
 Il far survetschs ei uss sco vez,
 Sfarfatgadad: gliez ei lu gliez!
 La bellezza ei sco 'l sulegl:
 Quel lai sescaldar en ses radis in e mintgin.
 Perfin il sulegl saulta gl' εμπrem di de Pastgas
 Forza rumpa fier
 Elements dil giacubin: uiaras, femnas, vin, libertinadi
 Tgei creanza! cu 'l murem meina la lieunga
 Ell' ei bunamein biala, sch' ella ei ni satella sc' ina rucca ni
 rasada sc'ina bignera
 Ins sto battegiar igl affon e saver il num (= numnar la caussa
 sco s' auda!)
 Mo stupems de métgas nezegia nuot
 Pli ch' ins fa e pli ch' ins sfa
 Mintga spargnader siu slavazzader
 Quei ch' ei tgaper fa quac, resta quac e miera quac
 Cumandar gliez ha nas

Till' ins il giat ord fuorn per la cua, vegn' ins sgarflaus
 In bi regal lai ins buc ir denter caz e priel
 In bien cussegl vegn da Diu
 Fil maluliv ei nuot, vala nuot
 Vaccas stoccas e vadials serudens va buc ensemen
 Vaccas stoccas e biestga serudna en in pastg: quei ni va ni
 po star
 A quels che prendan il manti, dai era la cassacca
 Femnas de niebel cun paucs daners, ei sco rauba schischida
 senza cuors
 Ils utschacs ein buc adina della pli gronda valeta
 Pli u meins dotta fa daventar bia maridetschs
 Dieschmelli thalers ein pir che tschunconta hazlas sin in pal a
 migliac
 Ina caussa pira che furtinas de signurs, secatt' ei buc el mund
 Giats de furtina fan giatels tschocs
 Las mattauns della tiara ein buca capavlas ded ira pils mugrins
 giu ni si; ils mats van sidengiu sco tons giats
 Ina funcziun ni fiasta denter nus Romontschs, senza beiber e
 magliar à la rodonda, ei buca solemnitad grischuna.
 Tgi che sa prender dunna, sa era caminar
 En veta oz schi cara, damaun freids en bara
 Ina stiarla sut giuv cun in bov, nezegia ni hist ni host
 Ins sto buc ir el Rein pli lunsch che quei ch' ins vesa a funs
 Ils huhus semuossan mo la notg
 Il pur po bia cu 'l vul, atras sto tut cu 'l sefetga
 Quei che duei vegnir pendiu, nega buc
 Speras ora eis ei bia pli lartg
 Cumandar a femnas ha nas
 Pamfélis anfl' ins sper mintga via
 Scatlas d' argien dattan ad egl tarlischem
 Meglier ch' in plaid ei metter en in stgein el fiug
 Marveglias de femnas han buca funs
 Cafe freid fa bials mats
 Purs ei purs — tgi ch' enfatscha anfla (?)
 La spetga ei nossa ruina
 In turpetg sco las petgas della furtga (= negin!)

Cura che la malateia della biestga anfla ca biestg, tacca ella
la s. v. glioud

Lenna de tschetgia sepaga oreifer outra
Ins sto buca far pertgirar il giat la sunscha ed il buc ils baguos
En fatscha letgan, davos sgrattan
Tgi che dorma fa buca dil mal
Vègn per tschien pren il giudiu il pli cristianeivel
Fidar san ins zun nuot cun fei,
Tut pleins de lests il mund uss ei.
La religiun pertut balucca,
De far mo ina s' ei sin rucca;
Empau sin tuttas ei la seit.

* * *

Capeivel ch' in um de tala clara viarva, p o p u l a r a, plein forza genuina, ei era staus in bien e deletgeivel o r a t u r. Quei attesta era P. Pl. a Spescha culs plaids nundubiteivels: «Denter ils oraturs profans nom' jou gl' e m p r i m (q. v. d. il meglier. — igl'autur) Segnur Theodor Kastelberg de Mustér»⁷⁵

En in' outra scartira de P. Pl. a Spescha (in tom manuscret, screts per tudestg, ella Bibl. della Claustra) remarca siu vischin de Mustér: Che landr. Theodor plidavi aschibein tudestg,⁷⁶ italian e franzos, sco romontsch! Scartiras italianas, brevs etc. etc. existan aunc oz,⁷⁷ e dattan perdetga de quei che P. Pl. ha detg. Tgei avantatg per ina personalitad politica e diplomatica dil format de landr. Theodor!

⁷⁵ P. Pl. a Spescha: *Literatura Grisuna vaedra e nova* (1805), en *Chrest. Retor.*, t. IV, p. 273.

⁷⁶ Egl archiv de fam. de C., Turitg, sesanfla l' alocuziun tudestga che Landr. Th. ha teniu 1777 a caschun ch' el ei vegnius per l' εμπemaga a quell' honur: «Gantz erstaunt und übernohmen, da ich von der understen zur obersten Ehrenstellen des löbl. Punds erhoben seche, weiss ich nicht worth zu finden um Erwd: Landr. ect. ect.: die innersten regungen meines Herzens . . . (nunlegibel) und dem demüthigst gehorsamsten dank für diese mir erwiesene höchste besondere Gnade abtatten zu können: zu . . . (defect e nunlegibel). — Ei setracta d' in plaid de nobla fuorma ed eleganza. El speri ch' ils mess della Ligia sustegnien el en sias breigias per la patria. Persuls fussi el memi giuvens e fleivels de surventscher quei uffeci, mo el speri tuttina de saver sefar meriteivels de quell' honur.

⁷⁷ Plirs manuscrets italians sesanflan egl archiv de fam. de C., Turitg.

2. Sias ovras dramaticas

Sin fundament dils exempels purschi della prosa de landr. Theodor, sto in e scadin dir ch'ei setracti cheu veramein d' enzatgei tut auter che dil lungatg dils cudischs stampai dils 150 onns de litteratura romontscha a v o n e dils 5—6 decennis s u e n t e r e l. Igl aschimumnau «lungatg literal» avon Th. d. C. freda de pupi,⁷⁸ suéra savens de talian e tuna de sec sco quels skelets filosofics-teologics che serestrenschevan il pli savens sils plaid ils pli necessaris ch'ins duvrava traso puspei ella gronda quantiad de litteratura religiosa, stampada.

La differenza ei sco di e notg! Th. de C., il politic e poet che stat silla sava dil temps vegl e dil niev, scriva ina prosa che suéra de nos praus ed ers, de nies paun entir, ina prosa poetica populara che dat il ver gust a tut quei ch' el di, ina prosa plastica — cunzun en sias cumedias — ch' ins sa nuota giavischar enzatgei pli de nui. En quei grau suttastrihein nus cun domisdus mauns il pareri de Decurtins d' avon 50 onns: «Il grond meret de Th. de C. ei de haver duvrau per sias ovras il lungatg dil pievel senza vuler curreger ni midar quel (e Decurtins havess aunc saviu aschunscher: pèrfìn culs germanissems gia enragischai da sias uras el lungatg popular). Nus entupein tier Castelberg in diember ded expressiuns, che mauncan tier tut ils auters aucturs, mo che explican a nus la gronda impressiun, che las ovras de Castelberg exerciteschan aunc oz sin nus e la magica forza cun la quala ellas attiran mintgin, che ha aunc senn per in fronsch romontsch.»⁷⁹

Ha il bellezza lungatg popular de Th. de C. era giu influenza sin ses collegas ed auturs contemporans? Quella damonda ei bein giustificada, sche nus savein che mo relativamein paucas

⁷⁸ Ina solia suletta excepziun digl aschimumnau «lungatg literal» fa la «Anatomia dil Sulaz» (1618) da dr. Adam Nauli de Tumegl, digl autur apologetic ord «buna casa». El sa era scriver caussas teologicas e dogmaticas en in bi lungatg popular — ed ha perquei era giu il pli grond success de tut ils scribents sursilvans avon Th. de C. — Secapescha che Sur Balzer Alig de Vrin ha era scret ina buna romontsch, mo er' el ei aunc adina empau «literals», suandond veseivlamein ils auturs de Glion, ualti giadinai e meins expressivamein sursilvanisai.

⁷⁹ Decurtins, l. c. p. 12.

poesias e canzuns de landr. Theodor ein vegnidas stampadas ilsezs dis! Mo nus savein che «tschels onns», ch'ins carteva aunc che dignas de vegnir stampadas seigien mo ovras religiosas instructivas, ils poets profans brattavan ora lur ovras denter els, cunzun ils amitgs e pli enconuschents, sco Pieder Antoni de Latour, ils Caprez de Trun e landr. Gieri Antoni Vieli de Razén. Perquei ei era l'auter pareri de Decurtins vers e reals: «Nundubiteivla ei l'influenza che Castelberg ha giu sin siu giuven amitg e successur sco menader della Part sura catolica: Landr. Ant. de Latour. Suandond igl exempel de Castelberg ha Latour scret il lungatg plidaus dil pievel e sia dicziun dat perdetga d'in consequent e liung studi, co il pievel plaida! Ins sa dir cun raschun, che Th. de C. seigi staus il bab dil lungatg romontsch, sco quel ei vegnius secrets el 19 avel tschentaner. La prosa de cuss. naz. A r p a g a u s e las classicas poesias ded Ant. H u o n d e r, che maunglan buca seturpegiar de semetter sper las meglieras poesias neolatinas, ellas ein carschidas sin il terratsch laboraus de Th. de Castelberg.

Leu nua ch' il diplomat e patriot Th. de C. ei daditg embli daus, viva il poet aunc en frestga memoria e gia ha il pievel circumdau sias poesias cun la adina verda fegliadella della detga. Tgi enconuscha buca la detga della matta, che havess giu bugen ina canzun e la Punt Stellusa? Pér cura che la davosa canzun romontscha anfla siu echo vid las preits crap dil Badus, vegn la memoria de landr. Theodor a svanir cun ella.»⁸⁰

Mo co ei Th. de C. vegnius tier in aschi bi lungatg popular, sco quel se presenta oravontut en sias o v r a s d r a m a t i c a s?

Quei che nus constatein igl emprem ei, che Theodor de C. ei poet e scribent de natira. Ei para in summa che sia famiglia, la davosa famiglia de Castelberg de muntada dils davos decennis della veglia Ligia Grischa, hagi aunc rimnau tut il saung ded artist ch'ei zacu currius tras las veins de ses perdavonts; ins patratgi cheu era de siu frar Giochen Liberat, musicher-artist, sco nus havein gia mussau plinensi.

Allura astgein nus era buc emblidar che las familias aristocraticas ora silla tiara savevan combinar fetg e bein il se-

⁸⁰ Decurtins l. c. p. 12/13.

conversar cul pievel cumin, buc aunc lavagaus dall' aschinum-
nada cultura moderna, cun il studi dil meglier en tuttas littera-
turas (siu bab, sco era el sez vevan gie ina gronda biblioteca).
Aschia ha il giuven studiosus saviu tedlar il bi lungatg dil pie-
vel giud bucca de quel ed era emprender la tschontscha pli ele-
vada ord ils cudischs d' auters lungatgs.

Student claustral, eis el bien e baul vegnius en contact cul
lungatg dil teater baroc, seigi tudestg u romontsch, ed aschia
giu caschun de paregliar il lungatg literal ed il lungatg plidau,
viv e plein maletgs che siu contuorn plidava.

Gia 100 onns avon ses onns de studi en claustra, sco era
duront gliez temps devan ins mintg' onn representaziuns dra-
maticas en baselgia, sco era alla fin digl onn de scola «ell' aula
de teater, in baghetg gotic, che steva sut claustra sur la veglia
zonna de nuorsas e ch' ei svanius pér 1867», sco prof. Pl. Con-
drau scriva en sia «Nova gasetta Romontscha» de 1867. En
quella «aula gotica» devan era ils mats de Mustér lur aschinum-
nau «teater de s. Placi», entochen gliez onn.⁸¹ Aschia ei Theo-
dor carschius si en in temps ch' ins carezava e cultivava il
teater.

Serendend il giuven Theodor all' universidad de Pavia, vi-
veva aunc il teater baroc, er' ell' Italia. Dapli ha el giu caschun
de far leu enconuschientscha cun las novas tendenzas dil
teater, cun igl aschinumnau «teater burgheis u profan» d' in
Carlo Goldoni ed auters auturs, era franzos e spagnols.

Turnaus ella patria, a Mustér, nua ch' il teater baroc viveva
ed effectuava aunc adina, ha Th. de C. all' e n t s c h a t t a era
el cultivau in tempset il «teater vegl». De quei dattan perdetga
ses emprems texts dramatics: «La vendetga paterna», «Pauli-
nus de Nola» e «La Ligia Grischa», per allura sededicar pli in-
tensiv al teater pli niev, a texts talians, franzos e tudestgs ch' el
ha probabel priu cun el a casa. Quellas cumedias ch' el arran-
scha ussa per ses vischins, vegnan translataadas l i b r a m e i n :
en lungatg e dicziun pri giud bucca dil pievel!

⁸¹ Quei havein nus mussau pliras ga en nos studis davart il teater; era ell' Hi-
storia dil teater romontsch Ia. e IIa. part.

Cheu astgein nus era buc emblidar de menzionar, ch' ils umens scolai ora silla tiara: ils aristocrats, stevan ad in contin en relaziuns cun tut l' aristocrazia intellectuala ed artistica dell' Europa. Pli tard, dal temps ch' el era rentaus a casa pervia della politica, vegnan ses dus frars, che han surviu onns ed onns sco officiers sut crunas jastras, ad haver purtau beinenqual text dramatic cun els a casa

Instruius e versaus el tudestg, talian e franzos, lungatgs ch' el dominava, eis ei buca de sesmarvegliar che sias translaziuns fan aunc oz l' impressiun ded ovras congenialas, paregliadas culs originals. En quei grau ha el luvrau tenor siu agen principi en auters roms de nosssa cultura, di el gie sez en ina de sias poesias:

«Nos vegls

De croms jasters senuspevan

De ponn-casa sevistgevan

E schevan auters sevestgir

Sin modas narras ch' in sto rir.»

Ins paregli per ex. ils texts originals de Carlo Goldoni: Un curioso accidente, La lacondiera, La bottega del caffè, ils Rusteghi e La finta ammalata cun ils fragments de Th. de C., e scadin vegn a conceder ch' il poet romontsch, congenials agl autur original, hagi prestau lavur perfetga en tuts graus.⁸² Quei vala medemamein per las cumedias empristadas dil Franzos: «La vieua lestia», aschi romontscha pertenen fuorma e contuorn ch' ins astga dir ch' el hagi empristau mo il fil, per allura teisser tut à la romontscha. Il medem vala pil «Barbier de Seviglia», da P. A. C. Beaumarchais (1732 — 1799), igl autur de quei pli renomau drama de siu temps, compariu 1775. Donn che de quel exista mo pli in cuort fragment! Quei vala pil «Scazi» che representa l' historia d' in marcadont aventurier, la rauba dil qual croda els mauns d' in ugau romontsch — ad in sco aunc G. H. Muoth descriva tals — sco era la cumedia spassusa

⁸² De quels texts ein mo paucas vanzadiras vegnidadas en nos mauns, mo sgr. Ludvic de Castelberg ha giu raquintau a nus, che copias de quels existevien aunc ch' el eri in mat. E sco ses vegls schevien, seigien «ils Goldonis» aunc vegni dai a Mustér suenter la mort († 1818) de landr. Theodor!

dils dus «Giudius» che, schebi nativs franzos, obtegnan in suér indigen ch' el astga ruasseivlamein localisar il decuors a Mustér «silla fiera della Stallusa» e dil «Run» ed en auters «uclauns pumpalusers, nua ch' ei dat paucs musters d' inschign.» Sil medem scalem stattan era sias translaziuns dil tudestg: «La Ligia Grischa», text original da Ul. de Salis, che ha pér entras Th. de C. survegniu in vestgiu veramein à la Grischa. Ulteriuras bunas translaziuns dil tudestg ein: «La vendetga materna», «Las Marveglias» (= «der missvergnügte Holzhacker»), «Il sietta-hazlas», «Signur cavagl de lenna», «Il spus falliu» ed auters plirs.⁸³

Th. de C. translatescha ed imitescha mo buns texts e de morala integra. La gronda part de sias cumedias, en tut circa 20 tocs, ch' ins sa fastisar per mauns de fragments u notizias, ein de tempra legra, humoristica, mo perquei cuntognan quella dirrecziun sentan ins ch' el ei aunc rentaus fermamein vid la solida tradiziun dil teater baroc! La cumedia, q. v. d. il teater spassus, corrispunda bia meglier a siu character ed a ses duns de poet, pertgei che landr. Theodor era enconuschentamein ina personalitad optimista, in um de spért ed humor e de bien cor. Capeivel, ch' ins strusch encorscha che quels texts spassus ein translatai! Cheu ha el giu caschun de metter en s i u humor ed auters tipics tratgs de siu character e temperament. E dil reminent ha el giu tutta raschun de preferir talas cumedias spassusas a tragedias etc. etc., ha nies pievel gie aunc grev e dir avunda tut tschels dis digl onn ch' el sa buc ir a teater.

Vegn l' expressiun ch' ins auda principalmein a Mustér, cura ch' ins vul dir che zatgei seigi legher e spassus: «O teater!» ni era «tgei cumedia dellas cumedias!» buca neu dal temps ch' ins deva regularmein mintg' onn ils leghers tocs de landr. Theodor de Castelberg?

Dil reminent raquenta la tradiziun de Mustér che Th. de C. devi era enqual onn de tscheiver ina «Dertgira nauscha» ch' el sez vevi fatg e m u s s a u. Da bialaura vegnev' ei fatg teater

⁸³ Nus entrein cheu buc en detagls. Pli bia mira: Historia dil teater romontsch, IIa part, p. 70—108.

ordaviert «sin la largia e gronda lautga della fravia de Vitg» che steva leu, nua che stat oz la «dépendance» dil hotel della Cruna e della casa dils Carigiets de pli bauld. Quei eri in plaz sc' in amfiteater.⁸⁴

Las cumedias de Th. de C. purtavan adina in «prolog» sill' emprema pagina (oz ein quels scarpai naven ni schiglioc i a piarder). Quei ei donn, essend che quels cuntenevan era observaziuns generalas ed indicavan ultra de quei cuortamein igl entir cuntegn dil toc, che fuss oz zun surviu de saver, essend che beinenqual text ha che maunca entiras scenas ed acts schizun.

In de quels prologs, quel della «Vieua lestia», ei aschi characteristics per la veta sociala e la cultivaziun dil teater avon e suenter l' uiara dils Franzos, che jeu sai buca far auter che metter cheu el:

«Rivertissims, honoratissims, stematissims spectaturs adascheia eisei . . .

Glei la prattija schquitschada sut la pressa che fa da savè — s c h e i v e r ! ad oz ei gliendischijs da quel. Avon temps sin quels dijs fuv ei per tutenavon ed è cheu entuorn — huhahija-hopsasa — a chuchagnia ord fuorma — gastereias — envits — Migliadas — giuchs — festins — balls — mascheradas⁸⁵ — saltinems — biallas stivas — a bagordas, chei pareva che tuts fussen ord caset. — aber da citgei ons enneu eisei quei hajasa — hopsasa staus quietaus è per tutenavon buca schij strusch, aber è quei tut ei vergau! — tut spetgia chei vegni meglier. aber quei vegnij meglier ha eunch uss hazer ried fa pleun. Tonaton curascha! Dieus pren — Dieus dat. per dar peia in divertimen da scheiver — veinsa nus zachons giuvens cheu dil liug, priu, la zwar forsa memi gliarda resoluziun, da sil dij dad oz entras ina representaziun sin quella laupia dad ina legra spassusa a tonaton era nueta ton ortgia ni fatta Possa — intitulada —

⁸⁴ Raquintau a mi da Batt. Schmed, Vitg, morts avon 20 onns ella vegliadetgna de 90 onns, sco era da Ludovic de Castelberg.

⁸⁵ Cun las «mascheradas» manegia el cheu probabel las treis characteristics mascheradas de Mustér che comparevan mintg' onn da tscheiver: «quella della daischa», «quella dellas troccas» e «quella sil sulegl». Pli bia surlunder, mira: «Il Glogn de Mustér», nua che nus havein scret sur de quellas treis.

la vieua lestia — ne differenza da tempamens — consistenta en in act, per passar vi l'urialla cheu en publich...»

Landr. Theodor ha aunc in' altra fin e mira cun ses teaters, numnadamein: igl instruir ed educar la giuvente t g n a. Quei di el clar e bein en in auter prolog, en quel della «Cumedia spassusa, il Scazi»:

«Respectabilissima — nobla — ault stimatissima — e honorada audienza. —

Forsa che bein en qual dils absents — sco era dils presents tratgien en se sez che chau a Musté, nua chin vèsa eun tontas trestas restonzas, inegablas — a penetrontas — della schgarscheivla disgrazia curdada tier gl'onn 1799: ils 6: da maig sco tut sa, duess il tallien da comedias esser stizentaus. — en in grau a grad aschi suravi considerau — pudessen quels haver per in momen rijschun. — euncalù schin lai vegni endamen a pertratgia — che emprender citgei nizeivel — per era se prachticà el legier — ella maniera de savè se presentà dijschentamein — da savè plijdà citgei cun aulta ed adequata vusch — ed entras las acziuns ù gests dar la duijda suatientscha als plaids — sche quitass ins nueta fà citgai oreifer ne mal convenient, schin vida quei ha fecht — se flessegia — a fa enprovas...»⁸⁶

Buca meins merets ha Th. de C. era per in' altra spezia de representaziuns originalas, ch'el furneva als scolars claustrals, onns ed onns ora, a caschun de fiastas onomasticas digl avat, etc. etc., ils aschinumnai «Recitativs», «Cantadas» ed auter, mess en musica entras siu frar Giochen Liberat.⁸⁷

Igl ei propi donn che la gronda part dils texts de teater da landr. Theodor, existan oz mo pli en fragments e ch' auters ein schiglioc i denter la detta! Ils tocs complets ein rars.

Denter quels numnein nus cheu in entochen ussa buc enconuschent: «Grenadiers de Chrùna» u «Sut chrùnas jastras»; ina cumedia che nus cartevan gl'emprem che fussi originala,

⁸⁶ Manuscret orig. dil prolog, distaccaus dil text (dil text compariu en Chrest. Retor. IV, p. 426 ff.), sesanfla en archiv de fam. de C., Turitg.

⁸⁷ Pareglia cheu pli detagliu: Historia dil teater rom. II. p. 56—64.

mo ch'ei probabel tuttina ina translaziun. Igl ei buca la meglia ch'el ha scret, mo essend che quei text ei complets, ha vein nus patertgau de publicar el in di en in auter liug. Quel porscha en fuorma spassusa, mintgaton ualti massiva, in maletg della soldatesca de gliez temps, sias vards umbrivaunas, mo era enqual sulegliva.

En vesta a tonts buns texts rom. de teater, a tonta buna prosa populara, capin nus ils plaids ualti loschs che P. Placi a Spescha scriva in onn suenter la mort de landr. Theodor davart il lungatg romontsch e la litteratura de siu temps: «Nus schein, ed è cun vusch, e detschartadat Grischuna, a grad ora, che nus saveien schi bein plaidar, e raschunar, prosar, e poetisar, viver, e morir en nos confins cun romantschar, sco quels en majestusas curts, e castels»⁸⁸

3. Sias poesias e canzuns profanas

Repassein nus il gries tom II della Chrest. Retorom., sch' entupein nus partidas canzuns e poesias «popularas» che, se capescha, buc il pievel ha compilau, mobein singuls poets sur-silvans n u n e n c o n u s c h e n t s, poets plitost d' occasiun, sco ei dat tals en scadin tschentaner — era dal temps de landr. Theodor. Ch'eu fussen probabel quels d' encurir che P. Pl. a Sp. enumerescha, cura ch'el fa compliments ed undrescha Theodor de Castelberg per «il meglier» ed emprem de tuts. Mo tgi ei oz el cass de zavrar quellas canzuns tenor color e nota de tgi ch'ellas audan? Donn che P. Pl. a Sp. ha buca procurau quei, leu dal temps ch'el di d' haver mess en salv pliras canzuns ed autras scartiras da Th. de C.! Aschia eis ei oz mal far — paregliar!

Mo era de sias ovras existan oz, sco ins sa gie calcular ord quella e tschella notizia — forsa strusch la mesadad, e quella lu aunc il pli savens mo en fragments manuscrets.

⁸⁸ Dr. C. Decurtins, Chrest. Retor. IV. T., p. 729/730: «Codisch de Literatura romanscha: componius gl' on 1819.

Sco la tradiziun raquenta,⁸⁹ eri landr. Theodor in passionau catschadur, catschadur pli per amur della poesia de curtins ed uauls el contuorn de Mustér, che per las selvaschinas. Tgi less pia sesmarvegliar ch' el ha fatg beinenqual canzun de catscha, era quei gie dubla occasiun de poesia! Beinenquala de quellas ein idas a piarder; oz exista mo ina entira pli en manuscret,⁹⁰ ed in fragment d' in' altra che Decurtins ha deplorablamein publicau mo per part.⁹¹

Il fragment della secunda, ei ina dellas paucas poesias de tempra lirica che Th. de C. ha fatg, e perquei schein nus suandar ella cheu e quella en grafia hodierna:

1. «Tedlei mei, tgi ch' ha cor ed era compassiun,
Sche vi jeu metter ora mia lamentaschun.
Stueis guess sesnuir, sentir er vera gretta
Co miu pli car utschi ha piars la sia veta.
2. Sper mei il pupratsch steva, cantava sil pli viv,
Denton che jeu schischeva sils giuvens egl igniv.
Cheu meinsual sut nus in siet de buis vegn daus,
Il qual per domadus in viv turment ei staus.
3. El dat, ed ent' il dà ha 'l aunc ses egls alzau
Sin mei, per avisà ch' ei sei cun el fitau.
El era tuccs dil plum de quei sgarscheivel schutz;
Tras quei vai piars miu um, ils giuvens lur bab tuts.
4. Giun plaun ha 'l aunc sbattiu las alas bein da lass;
Il morder quel ha priu ed el ventschiu ontras.
El ha fatg viadi, gl' utschi mess en siu buors,
E mava schi garmadi, sco el vess mazzau igl uors.

⁸⁹ Sgr. Ludvic de Castelberg, p. m., ha raquintau a nus che landr. Theodor mavi savens a catscha sin utschals e gaglinas selvadias. Gie, cura ch' el visitavi ils paders sin curtin della Claustra, vevi el adina «il fisi de ballerins» si dies. Sias aventuras de catscha mettevi el bugen en remas humoristicas, ch' ils mats de Mustér cantavien lu en cumpignia.

⁹⁰ Manuscret orig. en archiv de fam. de C., Turitg.

⁹¹ Decurtins, l. c. p. 5/6. Cheu porta el mo las empremas 6 strofas; il manuscret ei buca vegnius en el. cun la Bibl. Decurtins.

5. Dacheudenvi uss jeu, co dei jeu po mai fà?
Che jeu quels giuvens tscheu buc laschi pirementà?
Sch' jeu vom ad els per maglia, sche mieran ei dil freid;
Sch' jeu dostel la ferdaglia, sche mazza els la seit.

6. Nua dei mai sevolver, dei jeu tut bandunà?
Dei forsa seresolver, da cheu naven sgulà?
Ed ir en ina tiara, che hagi il bi laud,
Ch' ei detti buc uiara ed era buca gliaud?

Il tun compassionievel de quella poesia cun l' unfrenda della catscha, lai supponer ch' era landr. Theodor saveva dir, sco tschei signur catschadur de Mustér suenter in di de catscha: «Dieus seigi ludaus, igl ei stau saun glied e tiers!»⁹²

L' emprema «Canzun de Chatscha»⁹³ ch' exista aunc, tradescha la stupenta observaziun dil poet, ei zun naturala e dat perdetga d' in bien humor, schebein cungiug empauet cun sal e peiver a raschun dil «latin de catschadurs».

.....

«Catschadurs empau bein pratis,
Stgisas anflan de tuts gattis.» ...

Ses rivals politics, ils democrats-libertins, enconuschevan cumpatg quella sia pissiun de catscha, e cun quei ch' ei savevan buca propi taccar el da num, fan els allusiun ded el sco catschadur en ina poesia politica:

«In spieghel vi Vus dar,
Per Vus schar en urdar,
O nobels papagagls!
Tgei plemas che Vus veigies,
E co sin mischun steigies,
Pareis mi ualti bials.

⁹² Decurtins, l. c. p. 6, che ha enconuschiu l' entira canzun, interpretescha quella empau auter che nus.

⁹³ Pareglia: Appendix dellas «Canzuns profanas» Ia. canzun.

O Theodor, Ti schlegler,
Da ballerins directer,
Ai possies gie mai Ti
Da quei il qual ti garegies,
A cun tiu glas cuchegies,
En nibels sesurvir.»⁹⁴

Parentadas en plirs graus cun las poesias de catscha, cun quella poesia praticada, ein era quellas che descrivan la veta, il far e demanar dil pievel de siu contuorn. De medema tempra, designeschan e characteriseschan quellas cun medema forza e colur ses vischins, lur trafficar ed operar de mintgadi, lur buns e menders dis.

Allegheien per exempel il «Raschieni denter in pur ed in marcadont de biestga davart stiarls e mutgs alla fiera de Ligiaun quest on 1812: stend il handletg de biestga tut eri.»⁹⁵ Enconuschentamein dependeva tschels onns fetg bia d'ina buna u schliata fiera de Ligiaun; era quella gie la suletta resursa de daners de nos purs muntagnards! De quella dependeva savens buca mo la scompa u il sgurdin dil pur, mobein aunc pli la prosperitad dil marcadont u siu bancrut e terrada radicala . . .

P. Placi a Spescha ha fatg inaga la remarca en ina de sias scartiras «ch' el enconuschi buc in soli marcadont de stiarls che fussi vegnius rehs, mobein il cuntrari.» Cura ch'il marcadont gudignava per schabetg (la fiera de Ligiaun era il bia ina lotteria!) inaga pulitamein, sche scueva il pur quei ad el, cartend ch' il marcadont mo gudogni e mai spiardi. Il «Raschieni» da Th. de C. descriva gest quella disfidonza denter pur e marcadont e capescha de characterisar domisdus oreifer bein. Capeivel! Savein nus gie ch' era Mistrals, Landrechtens ed auters Signurs vendevan elsez lur stiarls e ch' ei schabegiava buca da rar ch' ei mavan perfin els a fiera cun els, magari vargond giu

⁹⁴ Decurtins, Chrest. Retor., t. II. p. 361. 90.

⁹⁵ Mira: Appendix, Canzun 2. — Decurtins ha giu publicau quella en Chrest. Retor. t. I. p. 514, senza contribuir ella a Th. de Castelberg. Denton ei quella canzun egl archiv de fam. de C., Turitg, en manuscret orig. de Th. de C. Nossa publicaziun ei fatga tenor igl original e buca tenor la publicaziun de Decurtins, ch' ei probabel stau ina copia d'ina copia.

Ligiaun! Pli natural e real havess negin auter poet saviu descriver quei... ins astga bein dir: problem, il pli impurtont de tschels onns!

«V e t a d e p a s t u r» (1810) senumna ina poesia, entochen oz diltuttafatg nunenconuschenta.⁹⁶ Quella savess ins numnar in idil, mo buc in sentimental u pastoral el senn della romantica de gliez temps — che ha mai mumentau Theodor de Castelberg. La forza de quellas remas ei la fina ed exacta observaziun dil far e demenar dellas differentas «classas» de nuorsas e de lur nursers. El ei staus speras, ha viu ed udiu tut e cheu ein era las exactas semeglias associadas e curridas en sia plema plena tèniti-humor:

«Nuorsas veglias gliez ei spass.
Quellas fan tudij fraccass.
Culla bucca plena plein magliem
Aud' ins traso lur beschlem;
Grad sco veglias, saveis schon
Che maguglian murmignon.»

Mo el ha era buca survesiu ils pasturs e dedicau a quels ina strofa aschi n a t u r a l a, schebein neutrala, mo tuttina buca brutala... Oz taccassen ins in tal poet..., mo la glieud de siu temps capeva e scheva plascher quella realitad — e rievva innocentamein.⁹⁷

Sia pli enconuschenta e renomada poesia ei l' aschinumna da «Canzun dils stans».⁹⁸ En quella lai el ora tut ils cups, q. v. d.

⁹⁶ Manuscret orig. en archiv de fam. de C., Turitg.

⁹⁷ Pareglia: Appendix dellas «Canzuns profanas» 3. cunzun la davosa strofa.

⁹⁸ Il manuscret orig. de quella exista aunc. La canzun dils stans che Decurtins ha publicau (Chrest. Retor. I. p. 390/392) tenor «Nova Gasetta Romontscha», 1862, nr. 6 e 7. Era cuss. naz. G. Arpagaus ha giu publicau ella. Perquei contribuescha prof. dr. J. Ulrich en sia Chrestomazia I. p. 144 quella ad Arpagaus che ha mo curregiu, scursaniu e remediau ella tscheu e leu.

Quel sesanfla en archiv de fam. de C., Turitg, ei vegnius scuvretgs pér dacuort e mo per schabetg. Ei setracta d' in manuscret ded 8 paginas (8^{1/2} cm lads e 22 cm. liungs). La canzun cumpeglia en tut 43 cuors (strofas à 6 lingias). Las empremas 37 ein screttas bia pli baul che las davosas 6 supplementadas. Sut la 37avla, davosa, scretta bia pli baul, legin nus la zun remarcabla notizia: *fatgia Si De mei*

quella cuntegn tut las tipicas qualitäts e l' entira temprà dil poet Theodor de Castelberg: siu humor natural, il bia buntadeivel rient, mintgaton pli murdent e recent, siu bien dun d' observaziun e sia verda verdad, cungida in pèr ga cun sal e peiver — per ch' ei tegni pli ditg! Per exempel las duas strofas ch' el dedichescha als «Signurs novs», als spirdemocrats, ein tenor nies

Giocob fidell Cajacob De Monpèr de medel.» In legn? Gie. Mo tuttina in ch'ins vegn de slijar. Ils emprems 37 cuors, la canzun en si' emprema fuorma, ei scretta d' in maun pli giuven, caligrafic, biala, beinlegibla scartira. Paregliein nus quella cun la scartira de Th. de C. de pli tard, q. v. d. cun las 6 strofas supplementadas sin p. 8 (strofa 37-43), sche traplein nus pliras letras ch' ein en domisdus scartiras (= variontas mo per motiv de vegliadetgna!) exact tuttina. Per ex. il t, il h, igl a ect. mo oravontut las cefras tipicamein las medemas, schebein che las tentas ein veseivlamein differentas (igl emprem text bia pli sblihius). Per nus ei la caussa clara: l' emprema scartira (quella dellas 37 empremas strofas) ei quella dil giuven Th. de C. Las 6 davosas ein screttas pli tard, mo dal medem maun da Th. de C., sco nus constatein ed enconuschein sia scartira suenter 1799. Cul medem maun de pli tard, q. v. d. cun sia enconuschenta scartira, curregia Th. de C. buca meins che 19 gadas in passus u l' auter dellas empremas 37 strofas, ch' el ha scret da giuven. Fuorma, temprà, talien e humor dellas 37 strofas fatgas pli haul, s' accordan stupent cun las 6 de pli tard. Sulettamein il lungatg dellas 37 strofas de pli haul, ha plitost - sch' ins vul s' exprimer aschia - caracter general rom. El scriva per ex. «gi», «tugi», «perdeitgias», «endreig» ect. Quei ha Theodor probabel scret express aschia, per che negin smini sin el. Las davosas 6 ein tipic castelbergas e suèran de Mustér. Il num indicau: «Giocob fidell Cajacob De Monpèr De medel», sa esser nuot auter ch' in pseudonim, essend ch' ils Cajacobs ein de nies saver ni de Mustér ni de Mumpé-Medel. Stractass ei denton veramein d' in Cajacob de Mustér u de Sumvitg, sche havess quel ualvess scret «tugi», «gi» etc. mobein scret sco l' tschintschava. Essend probabel la «Canzun dils stands» ina dellas empremas ch' il giuven Th. de C. ha fatg, ed havend el dau tscheu e leu enqual strihada, ha el schau ir ora quella sut in pseudonim che zuppava el e fageva era negin donn ad in «Cajacob de Mumpé-Medel», ch' existeva insumma buc!! Fuss igl emprem text buca staus ses, fuss ei strusch carteivel ch' el vessi completau quel pli tard cun 6 novs cuors e leutier aunc curregiu 19 passus dils 37 cuors ch' «in auter» veva fatg! - Era prof. Pl. Condrau havess strusch ughiau de publicar quella canzun sut il num de landr. Th. de C., sch' el saveva buca segiramein ch' ei stractass d' ina dellas meglieras canzuns dil poet de Mustér, Th. de C. Schebein prof. Pl. Condrau ha publicau la canzun 1862 tenor nies manuscrit original sura descret, ni tenor ina u l' altra copia de quel, ei in' altra damonda. Segir savein nus mo che prof. Pl. Condrau ha buca ediu (ni forsa meglier detg: che el ha supprimiu sapientivamein) 4 cuors dils emprems 37: quel dellas «muniessas», quel dils «scarvons», quel dils «musicants» e quel dils «barniers», sco era 3 cuors dil supplement de 6 cuors, quel dils «calusters», quel dils «gliemaresgias» e quel dils «chistraders». — Il lectur pli interessaus de quella caussa paregli cheu il text orig., che nus publichein per l'empremaga sut: Appendix dellas canzuns profanas, nr. 4, cun il text publicaus 1862 da prof. Pl. Condrau, ed el vegn el medem temps era a constatar ch' il redactur della «Nova Gasetta Romontscha», ha era el redeggiu certs passus e plaidis ch' ein buca de legger egl original.

giudicar il meglier sarcasmus ch' ei vegnius screts enzacu duron
ront quei temps dellas numerusas canzuns e poesias polemicas:

«Grons monarhs e segneria
O ils ezs han tuttavia
Pauc u nuot dil tut de fà.
Audan bia, verdat nagina
Vivan ord quittau adina
E laian ir tut sco ei va.»

Quei reproshan «ils signurs novs» als vegls aristocrats dil
temps dellas Ligias. Mo els survegnan la risposta:

«Er' aschia viver lessan
Sch' ei s' enschignar savessan
Tals signurs, ch' ein mo mez,
Sevestgeschan à la gronda
Strusch rispundan sch' in damonda
Ed han gron quét sin sesez.»

El enonuscha e descriva aschi accurat e bein las fleivle-
zias de mintga stan e mistregn che las biaras strofas han aunc
oz (sunter 150 onns) lur cumpleina valeta; dapli han certinas
aunc valeta cultur-historica, per ex. quellas dedicadas ad ugaus
e defensurs, a «schniders» e muliners ed allas filieras.⁹⁹

Da lezzas uras dev' ei mintgaton «in schabetg» buca po-
litic ch' interessava biars, «capitadas» che vegnevan messas en
rema e che daventavan lu pli enonuschentas ch' ils megliers
artechels de nossas gasettas hodiernas. In de quels «stéclis» ei
stau la contraversa Sur Hansemann - Theodor de Castelberg,
pervia de «treis mattauns ch' eran idas ad encurir de maridar».
La caussa fuss gleiti stada emblidada, mo messa en rema, eis
ella vegnida renomada.

Ei setracta cheu d' ina tipica poesia, resp. duas, d' occa-
siun. Tgei ch' era propi schabegiau, ei oz nungrazia d' interve-
gnir. Ualti probabel ei quell' «historia» buca stada sco quei ch' il

⁹⁹ Pareglia cheu: Appendix dellas canzuns profanas nr. 4.

humorist Sur Hansemann, il poet, ha descret e malegiau ella!
Mo quei bein: el ha cartiu d' haver anflau ina stupenta caschun
de cudizzar siu collega ed antipod politic, Th. de Castelberg,
pertgei ch' ina dellas treis «dunschalas» era de Mustér — e pro-
babil parenza de landr. Theodor. Schebein quellas treis dun-
schalas eran mo stadas a spass si s. Carli, ni perfin sil Mundaun
e lu vegnidas giu Murissen e da leu neuaden Lumnezia per far
ina viseta a parents ed enconuschents, ni sch' ellas vevan propi
fatg quen d' anflar in um, ei in' outra damonda !

Basta, Sur Hansemann mett' ora la caussa tenor siu intent,
e fa ordlunder in «stecli». Per capir la risposta buca nauscha,
mo tuttina bein dada, da Theodor de C., stuein nus era tschen-
tar cheu la canzun de Sur Hansemann:

«Canzun de spass

Tadlei, Signiurs della Cadij,
Tadlei, tgei jeu avus vi gir;
Tadlei, scha vus leis rir.
Tschei gi vein treis dunschalas vii,
Che vignievan de Morissen giu,
In um per encurir.

Plaif, Vella, Cumbel a Rumein,
Vatits, Vignoing ad er Lumbrein
Han ellas visitau.
Tut quei, ch' a displaschiu ami,
Ch' ellas han stuiju bargir
De zun nuot ver anflau.

Mo ellas han seconsolau
Cun in inschin mai pli catau;
Vus vegnis a schmervegliar.
Anflont caultschas de Hansamann,
Che sueravan de Bachmann,
La leua han schau leu curdar.

La veglia de quellas ha plidau,
Ei freda meglier ch' in barsau,
Vigni, lein dar in betsch,
A nies Spiegel, a nies dulsch regiirt
Quei ei nossa Trost e nies confiirt,
Dilg leitg nies char tschet.

Las caultschas vein nus d' engratiar
Nies legerment a nies beinstar
De Noitg et er de gi.
Las autras han quei confirmau
Ad aung: mai sch' il Signur fuss staus!
Han tuttas clomau si.

Vus vesses forza er plischer
Sin questa historia de saver,
Tgi nossas biallas en.
Mustér e Trun an duas schandrau
La tiarza ha plaif il meins tezau.
Stai si leger e durmi bein!¹⁰⁰

Gia il tetel della risposta, da landr. Theodor: «L a s s c h u b a s s c h e i!¹⁰¹ ei clars, mo tuttina nuota schi nauschs, schebi ch' el ha curascha avunda de metter sin punt il «Sur de Lev-senn». Sia risposta ei realista, mo malgrad il morder, spassusa: il meglier exempel co dus tips sco Hansemann e Castelberg savevan dir verdads rientas, bein tuccas. —

Bien e beinvulent amitg della Claustra e ses paders, fuva G. Th. de C. a certas caschuns e fiastas era «il poet della claustra». Quei vesein nus oravontut ord in «R e c i t a t i v» en honor d' avat Anselm Huonder, siu amitg, il capavel avat (1804—1826) dils trests onns suenter il berschament. A caschun de sia elecziun, ha landr. Theodor fatg il text della gratulaziun e siu frar componist, G. Liberat, la musica leutier.¹⁰² De quellas ov-

¹⁰⁰ Decurtins, Chrest. Retor. t. I, p. 393.

¹⁰¹ Mira: Appendix, canzun nr. 5. Il text orig. exista buca pli.

¹⁰² Tenor in manuscret orig. ella Bibl. Rom. della cl. de M. stampaus per l' empre-maga en: Historia dil teater rom. II, p. 57/58. Compareglia canzun nr. 6.

rettas d' occasiun vegn el aunc ad haver fatg beinenquala!

Intelligents, meriteivel descendent e representant d' ina undreivla famiglia aristocratica, tipic representant ed exponent politic e cultural della Surselva de messa, eis ei capeivel che landr. Theodor era pauc incantaus per la Frontscha contemporanea giacobina ed inimitga de sia Baselia, e che sias simpatias arisguard la politica exteriura eran per l' Austria.

Sursilvans ha ei probabel dau paucs che han studegiau lur temps aschi da rudien sco landr. Th. d. C. Quei vesein nus clar e bein, sche nus repassein sias canzuns e poesias politics. La pli objectiva de quellas vards ei bein siu: «Dialog dil temps vargau e temps present», ina spezia de «cantata» u «recitativ», fatgs pils students claustrals sin la fin digl onn de scola 1809. La composiziun musicala deriva medemamein da siu frar, colonel Giochen Liberat. La differenza d' avon e suenter 1798 ei dada aschi plasticamein ch' ins savess nuota giavischar meglier — e sia simpatia ei aunc adina pigl «uorden vegl». El scongiurescha denton buca diltut igl «uorden niev», malgrad ina certa ironia sil niev e ses umens.¹⁰³ Malgrad che «tut sto sut quella splauna» (= il temps niev), ein ils umens novs, buca tuts perina:

Glei gleiti in sin gruppa,
Che gli dat sin la cuppa,
A quel che semetta a cavagl.»

Gidar sa mo «la religiun»:

«Duvrei pazienza, stei fermes sin mei,
sch' ei vegn gie mender aun,
Dieus sa pertgei el uarda tier quei per il salit e nez;
Bitschei ed adorei siu sontg meun.

.....
Tot solet confiart per mei ei quel:
Nies Bab Dieus ei aunc en Israel.»¹⁰⁴

¹⁰³ Mira: Appendix II. Las canzuns de tempra e caracter politic, canz. 1

¹⁰⁴ Il manuscret orig. de quest opus exista buca pli. Da siu temps sesanflava quel els mauns de P. Pl. a Sp. che ha cartiu de stuer curregier el tenor sia nova ualti acrobatica ortografia! Pli bia surlunder mira: Historia dil teater, II. p. 59/62, surtut nota 64. Il manuscret de P. Pl. a Sp. sesanfla aunc adina ella Bibl. d. cl.

Quella cantata dat perdetga che landr. Theodor enconuscheva siu temps, steva el gie silla sava de dus temps e veseva claramain anavos ed anavon.

Capescha Th. de C. de caracterisar il temps transitoric aschi accurat en sias lingias generalas, sche fa el quei aunc meglier sin fundament de sias atgnas experientschas ella politica grischuna.

Sco nus havein gia menzionau, ha il pievel grischun teniu 1794 sia davosa «dertgira nauscha» (politica!), vulend tschuncanar entras quella inaga per adina il regiment dellas veglias famiglias aristocraticas.¹⁰⁵ Dapi lu entochen igl onn dell' invasiun franzosa (1799), ha l' uiara cun la plema buca vuliu finir en nossa tiara. Nuota curvien ch' ils aristocrats della tiara che vevan adina luvrau pil bien de lur pievel, sebettan cun tutta forza encunter lur persecitaders. Els ein — gnanc tgisà buc — ils defensurs digl uorden vegl ch' era entochen ussa secomprovaus. Denter quels oravontut: Gieri Antoni Vieli, Benedetg de Caprez e landr. Theodor. Els defendan lur principis en vers e rema; lur menader della Part sura conservativa ei landr. Theodor de Castelberg che ha ni tema ni meins forza ch' il capodemocrat, Sur Chr. Luregn Caplazi de Trun.¹⁰⁶

Il grond ciclus de quellas vivas canzuns politicas persuls dess material avunda per ina dissertaziun de quellas vards;¹⁰⁷ mo jeu menzioneschel cheu mo duas, resp. treis,¹⁰⁸ che derivan de landr. Theodor e ch' ein lunschora las meglieras en fuorma e cuntegn.¹⁰⁹

105 Pieth, Fr., Bündnergeschichte p. 305/308, «Letzter Versuch einer Wiederherstellung der Demokratie.»

106 Decurtins, l. c. p. 7/8.

107 Decurtins, Chrest. Retor. I. p. 358-370.

108 «Pertraitgs da liung' urialla . . . » Nus vegnin a publicar quei text en in auter liug. In manuscret tudestg de quella poesia sesanfla egl archiv de fam. de C. Turitg. Quel, il tudestg, sa esser da landr. Theodor, mo igl ei era buca sclaus ch' el derivi da siu amitg, Ulysses de Salis. En gliez cass havess Th. de C. mo translatau quella liunga poesia per romontsch. Cuntegn e fuorma dil text romontsch corrispundan diltuttatfatg al manuscret tudestg. Ei settracta cheu della perschunia a Salins en Frontscha. - Decurtins, Chrest. Retor. I. p. 418/421 metta buc ella sut il num de Th. de C. - Mo nua ei il manuscret orig. de quella?

109 Appendix II, Canzun 2 e 3.

L'emprema: «Canzun commensurada al temps 1794», ei buca mo la megliera de quella tempra, mobein era ina dellas meglieras ch'el ha ensumma scret enzacu. La concentraziun dils p a r e r i s e s e n t e n z i a s ch'el porscha a nus en quella, oravontut quei che pertucca las vards umbrivaunas dil temps niev (suenter 1794), ein aschi plasticas e tuccan il ner aschi permiez en, che biars effectueschan a u n c o z sco sentenzias e proverbis — objectivs ch'els ein per t u t s t e m p s!

Mintga strofa — san ins dir — cuntegn duas entochen treis sentenzias, las biaras de natira generala, aschia che nus havein cheu sco de numdir: in'entira collecziun de verdads concentradas davart il temps niev paregliaus cul veder! La davosa strofa tradescha in techet il spert reconcilient dil landr. della veglia Ligia Grischa

«Cheu tras veis tut emplat
In ping avis, co ei uss stat.
Tier ins poi esser spons la broda,
Tier l' auters tuc la noda.
Parnei en bein e buna paisch,
Cungiu sei denter dulsch ed aisch.»¹¹⁰

La secunda de medema tempra: «In' outra canzun commensurada al temps niev», ei buca mendra, mobein per in' onza pli recenta. Per gl' auter vala quei che nus havein detg dall' emprema. La pli recenta de tuttas sias canzuns, ei bein quella dedicada als «giacobins-communists». Quella sesanfla el fragment manuscret romontsch dil teater «La Ligia Grischa», e vegn cantada leu dils «revoluzers». Essend ch' il manuscret original-tudestg de quei toc, da Ulysses de Salis, ei buca vegnius en nos mauns, savein nus buca dir co, e con liber Th. de C. ha translatau quella. Il spert, il cuntegn ed il tucc de quella vala en general aunc oz pils communists de tuttas categorias.¹¹¹

¹¹⁰ Quellas duas ha Decurtins (Chrest. Retor. I. p. 373/375 e 378/380) publicau per l'empremaga. Il manuscret de Placi Bisquolm (de quellas duas copias) sesanfla denton buca ella Bibl. rom. della Cl. de M. nua ch' ellas vessen ded esser suenter che la bibl. de Decurtins ei vegnida leu.

¹¹¹ Per munconza de spazi, publichein nus quella en in auter liug.

4. Sias canzuns religiosas

Sco quei che Theodor de Castelberg ei adina staus in fideivel, sincer e curaschus representant della Surselva de messa — e quei en tuttas damondas politicas ed ecclesiasticas,¹¹² aschia, essend in um religius, ha el ni seturpegiau ni senuspiu d'era (el, il laic!) scriver canzuns spiritualas pil pievel ch' ein vegnidas cantadas duront decennis e decennis en nossas baselgias romontschas de messa.

Aschia possedein nus dad el ina pli liunga «canzun d'ina messa romontscha» ed in fragment d'ina secunda.¹¹³ Quellas tegnan schubramein il tun e la tempra dellas biaras de medem character ch' ein comparidas en tut las ediziuns della Consolaziun dell' olma!

Da sias uras fuva landr. Theodor aschi enconuschents el pievel sco poet religius ch' ins contribueva ad el stinadamein perfin la «Canzun d' in moribund», enconuschenta aunc oz sut sia entschatta: «O bein tresta aunc quell' ura / cur che nus vein de morir»¹¹⁴

¹¹² Decurtins, l. c. p. 15/16 muossa ch'el eri denton era cheu «in affon de siu temps» quei che pertuccava las relaziuns denter la Baselia ed il stadi e ch'el «teneva per ina gronda ovra culturala, sch' il stat dirigeva tscheu e leu afferas ecclesiasticas».

¹¹³ Appendix III, canzun 1 e 2. Ils manuscrets orig. de quellas sesanflan egl archiv de fam. de C., Turitg.

¹¹⁴ Quella ei comparida ils emprems onns dil tschentaner vargau, senza stampa ed annada, sin in feagl anonym (19 strofas à 8 lingias). Ella ei ualti probabel vegnida fatga da Msgr. Avat Anselm Huonder. Pareglia era: Fry, Sialm, Consolaziun dell' olma Xavla ed. p. 841. - Decurtins, Chrest. Retor. I. p. 505/506. - Nb. Cheu savessen nus nus aunc allegar ina partida de sias canzuns de character religius ch' el ha fatg sils trests evenements schabegiai a Mustér alla fin dil 18avel, entschatta dil 19avel tschentaner, mo quellas prendein nus sut il suandont cap.V.

V. Il grond vischin e benefactor de Mustér

«Dapi che nus il maun de Diu
Schi grev ha giu tuccau,
Vein nus quels onns schemer stuii
Sut cruschs en mintga grau.» (Th. de C.)

Anno 1799, ils 6 de matg ein la ven. Claustra, il bi Vitg de Mustér, ils uclauns bunamein tuts e perfin pliras uclivas curdai en tschendra e muschnas. Quei ei stau la consequenza dell' invasiun franzosa en nossa Cadi; quei la gronda unfrenda pils aschinumnai «ideals»: fraternitad, libertad ed egualitad dil «bien temps niev»!

Landrechter Theodor, il poet de Mustér de lezs trests temps, che veva **er' el** piars tut deno ses praus, punctuescha denton che quella disgrazia seigi stada «in zun grond strof als de Musté ils plijs»

«Remetter leinsa tut a Diu,
La chischun, tgi seigi stau.
Pitij vein nus sullets stuii,
Dieus nus ha visitau.»¹¹⁵

Basta, zatgi ha stuii suffrir per tuts e quei ein quellaga ils de Mustér stai aschia tun' ei ord la «Canzun dil berschament de Mustér.»¹¹⁶ Th. de C. scriva cheu buca mo ina canzun

¹¹⁵ Cheu patratga el franc e segir alla barbaria commessa enviers ils prischuniers franzos, o davos Mustér, per la quala en emprema lingia buc ils de Mustér ein stai la cuolpa !

¹¹⁶ Appendix IV. Canzuns de trests e legreviels evenements de Mustér, nr. 1. Nb. Sin il manuscret original de Th. de C. che P. Baseli Berther possedeva e che sesanfla oz ella Bibl. rom. d. cl. de M., steva la suandonta introducziun a quella canzun, che muossa che landr. Theodor veva fatg quella per amur d' ina devoziun commemorativa dils de Mustér, prida si gia ils 6 de matg 1800. Con ditg quella ha cuzzau san ins buc, mo P. Baseli Berther manegia: buca pli ditg che entochen sia mort (1818). L' introducziun secloma: «Canzun pils 6 de Matg, sil qual di la sontga Mumma Baseligia celebrescha gl' uffeci de s. Gion avon la porta latina numnaus, ch'ei s. Gion Evangelist staus mess en ina caldera dad jeli buglient sura fiug ed ei vegnius orda quel pli frestgs e vigurus che quei ch' el ei jus en, sil qual di la vischnaunca de Mustér ha priu si de far stregniamein fi-rau e fiasta, part per en sontga maniera mintga onn renovar la memoria dil hor-

cronicala: el ponderescha e meditescha sc' in veritabel filosof cristian, sch'el enquera ed anfla la finfinala la cuolpa de quella sventira e de quei castitg els carstgauns sez:

«Cumpaitg cheu tras ha Dieus vuliu
A nus il cor tuchà,
Pli strofs en temps da rugà giu,
deportamens mijdà.
Mo tonaton vijschins zun chars
stuein gie confessà nus ez,
Ch' ei sei vegniu culs lasters biars
nuet meglier e culs vezs.

Da cormein per se enrijchlà
a fà propiest stateivel,
De meglierà nies demanà
a fa tut nies pusseivel.
Per quei sin oz vein sez priu si,
sco penitents fixau streng fà,
A cur ch' ei croda grad sil dij
«eun pli gronda fiasta fà.»

Nus havein cheu ina canzun religiosa profundamein sentida ch' in pader u prer havess nuota fatg meglier! Il patratg general ei: Nus essan ils culpents; fagein nus penetienza el ver senn cristian, sche vegn Dieus entras ils intercessurs de Mustér, ils ss. Patruns della Claustra, entras s. Gion Battista e Jesus Kristus sez a perdunar e remediar tut. — —

Landr. Theodor ei denton buca mo il poet dils trests evenements de Mustér, el ei era politicher social¹¹⁷ e secuntenta bu-

ribel berschamen succedius cheu Mustér 'gl onn 1799 ils 6 de Matg, part per caudon per las olmas dils nos cars vischins berschai vivs en quellas furiosas flommas sco era d' auters nos vischins, ch' ein vegni per la veta cheu quei di e devidavon els combats cheu ne per la tiara giu; epi era per far penetienza dils puccaus, e per semeglierar da quels cunzun dils pli frequents, per engraziar a Diu dil bien retschert, per far oraziun generala e cheutras urbir schierm ed ustonza de semegliontas ed autras disgrazias, rugar per buna e fritgeivla tempronza d' aura mintg'onn.» (Pareglia cheu era: P. Baseli Berther, Avon onns.)

¹¹⁷ Già 1785, a caschun dil berschament total de Selva, eis ei stau landr. Theodor che ha gidau il pli de tuts, sco ins sa prender ord pliras brevs che sesanflan egl

ca mo de filosofar e poetisar davart la gronda cuolpa e sventira de sia carezada vischnaunca nativa! El pren il medem temps las mesiras praticas e politicas per segidar tenor meglier saver e puder cul pauper pievel en miseria. Mo era cheu patratga el en emprema lingia agl agid per la pleiv e baselgia parochiala de s. Gions, organisond cun consentiment digl uestg, ina collecta en favur de quella che ha giu grond success.¹¹⁸

Strusch fuva il pli ner necessari pil survetsch divin ella parochiala rimnau e restaurau, che landr. Theodor scriva ina nova circulara de petiziun en favur dils gronds donns generals, caschunai vid casas e beins schischoms de ses convischins. L'emprema sto el gia haver scret 1800 all' entschatta digl onn, en sia qualidad de «girau da quei temps». Avon maun, e quei en manuscret original, ei oz aunc la circulara de 1802 ed autras pliras dils onns suandonts.¹¹⁹ Quei text, en plirs graus zun instructivs, mereta de vegnir reproducus cheu:

«Nus ils Rappresentants della en pli gronda part berschada pleif de mustè zertifichein entras la presenta che ils exhibiturs da quella sgr. Capitani Conradin de Castelberg è Peter Andriuet seigien vegni legij ora a deputai enten Num dils vijschins chan pijtiu don dil berschamen, dad ijra en nies Cantun pils Cumins, vischneunchas, a vijschinadijs en-

«Archiv des Salis-Verbandes» a Cuera. - Co la miseria dil pievel puril, va a cor ad el, vesein nus era ord ina brev ch' el scriva ils «30: 7bre 1804» a siu amitg Anton de Salis: «... Wir haben hier ... ganz wenig heü, vill öelend und auch mangel an korn ... wan die märkthe noch sollten fehlen, wären wir in grösster drangsaal und noth ...»

118 Dr. C. Fry, La baselgia de s. Gions e siu altar grond a Mustér. Sep. G. R. 1941, p. 7/8, oravontut nota 12.

119 Sesanfla en archiv de fam. de C., Turitg. - In auter text, tudestg ina recumandaziun pils collecturs, datescha gia: «Dientis d. 19. Xbr. Ao: 1800» suttascrêts: «Päsident und Munijzipalität allda». Quel sesanfla medemamein en archiv de fam. de C., Turitg. El cuntegn ualti exact quei dil sura citau text romontsch. In tierz resp. text pil medem intent, in tec variont dil sura reproducu, ei tudestgs e romontschs e scrêts dal maun de Theodor de C. Mo suttascrêts ei quel remarquablamein, sco suonda: «mustè ils 7 da genèr 1801. - Pader dumenig Miss. cappucciner a farer dil liug.» — Per tudestg suttascriva el: «geben d. 7: Januar 1801. Li + S: Pater Dominiko bagolino Miss. und pfarrer.» En tut, tudestg e romontsch duas ed ina tiarza pagina. In quart text, in shoz en lungatg i t a l i a n, scrêts dal maun de Theodor de C., quintaus per loghens italians, cun text pli variont (deplorablamein mo fragment) sesanfla medemamein en: archiv de fam. de C., Turitg.

tuorn, ils quals entochen uss ni han faitg ni termess encitgiei da stjr, sco era en quels logens nua che Ao 1801, ils deputaj allura termessi per rjmnà stjr — muort las truppas ne passadas da quellas en vegni impedij da se meldigià, per obtenè dils cumins, vischneunchas, vischijnadis, aultas a bassas persunas dauctoritad, a particulars in compassioneivel stjr, aschinavon che nus savein attestà, che Ao 1799: ils sijs da maig entras materiala ardenta ed jrritonta messa per envijdar il fiuch ultra la biala baselgia parochiala, la casa da parvenda è c a s a d e l l a s c h o l a il chlutgie cun 6: grons a zun bein sunonts sens en tuta harmonia, tuts altars, l'orgla, cun tuts ornaments, a, palamenta, a, paramenta della baselgia. Nr. 107: casas Nr. 115 stallas ne nuelgs, Nr. 208 biestgia gronda Nr. 329 biestgia schetgia ne thiers manedels e finalmein leider era Nr: 9 persunas senza astgià dustà encitgiei en daventai unfrenda dellas furiusas flomas tut entschendra.

Nus savein zwar zun bein che per tut enavon nagliu resalvau las armadas e lur mijdontas passadas plij ù meins han schau davos schgerschurs, Ruina, a miserias, per quei veinsa quels ons segiedau schi bein sco nus vein pudiu en nies giomer e munclamens, aber ussa essen nus sforzai da spluntà e suplichà per agit, assistientscha e succuors. essend che nus entras la sufferta disgrazia senza nossa cuolpa en maniera exorbitonta da piarder tut, nunpusseivlamein senza sucuors abundant era mo enzaco pudein revegnij. nus seconsolein aber en quei ton pli sigiramein, mo che gl'omnipotent remuneratur dellas bunas compasioneivlas christgieuneivlas ovras, semigliontas amicheivlas favurs proximalas encunter persecutai e suprimai convijschins buca lai senza remunerà.

Recomandein nos dus sura numnai deputaus per tut enavon da retscheiver els curtesamein e da sustenè els en tutas ocurenzas.

Per plij gronda verdeivladat da tut quei veinsa rugau il sgr: landama presentamein en uffizi chel schquetschi sut il sigill dil ludl: cumin, è nies enprem rapresentant ha quei sutascret en num da tuts.»¹²⁰

¹²⁰ Quei ei il sboz fatgs dal maun de Th. de C. pils collecturs, e perquei buc aunc suttascrets e dataus. Sin l' altra pagina e mesa della medema recuman-

Cheu havein nus pia in mussament dellas breigias e fadigias che landr. Theodor ha fatg per collectar el C a n t u n. Se-capescha che certas contradas de nossa tiara havevan era pitiu en consequenza dell' invasiun franzosa e ch' era gl' entir Cantun piteva lundergiu. Perquei vegn ei ad haver giu pign catsch el Cantun, mo la miseria era aschi gronda a Mustér ch' ins ha stuiu tener la dira — era en quella direcziun . . .¹²¹

Anno 1806 obtegn Theodor de Castelberg la plenipotenza dalla vischnaunca de Mustér de collectar per ils donnegiai dil fiug «o 'ls cantuns svizers».¹²² En quei connex emblida landr. Theodor buca la Claustra.¹²³

A quella caschun ha' ei semussau con impurtont igl ei ch' ina personalitad sco landr. Theodor ei staus alla testa de quei

daziun scriva el il medem per t a l i a n. (Archiv de fam. de C., Turitg). — In text parallel, screts per tudestg, era dal maun de Theodor de C., ei suttascrets sco suonda: «E: A: durgiai sekretär»; quel datescha: «Disentis d. 8. ten. maij 1802». — In ulteriur text tudestg de recumandaziun, pauc varionts dil sura e medemamein screts da frestg da landr. Theodor, datescha d' enzaconts onns pli tard: «Disentis dj 16: brachmonath 1806:» — Orda ils differents manuscrets, tuts screts dal maun de landr. Theodor, datond da 1800 — 1810, ve-sein nus exact e bein, con ditg ed endinau la collecziun pils sventirai vischins de Mustér ha cuzzau. (Quels sesanflan tuts egl archiv de fam. de C., Turitg).

¹²¹ La regenza grischuna ha era quels onns fatg quei ch' ella ha saviu e silmeins recumandau igl appell d' agid dils de Mustér. Aschia sesanfla per ex. in' ulteriura plenipotenza della vischnaunca de M. (1805) egl archiv de fam. de C., Turitg, dada danovamein a Capitani Conradin de Castelberg ed a Peter Andriuet, per la collecziun ellas «Dertgiras Aultas», suttascretta dal gerau de M., dal Mistral della Cadi e dal Cussegl Pign: «Disentis d. 21: Jener 1805. Th. de C. des Rath; «Christian Walentin Beer p. t. Landamann»; dal Cuss. Pign: «Chur, den 9 ten Hornung 1805, Der Pres. Joh. Petr. Marchion. Namens des kl. Rath; Der Kanzl: Direktor.» (il text tudestg de quella recumandaziun ei translataus ord il rom. da Th. de C. — Orig. egl archiv de fam. de C., Turitg).

¹²² Quella nova supplica per agid ha quellaga aschibein il secund gerau de Mustér, sco era il Cussegl Pign suttascret e susteniu: «Disentis dies 16: Brachmonat 1806: Ludvig Carigielt, zweiter Orthsvorsteher.» — «Chur den 30. Jnij 1806 — Der President R. v. Salis . . . Namens des Kl: Rath; der Kanzleidirektor.» (Autra scartira, mo il text deriva da Th. de C.; original sesanfla en archiv de fam de C., Turitg).

¹²³ Era la «Helvetica» sustegn la supplica, scretta da landr. Theodor: «Bern den 15 ten Aprill 1802». — Il text uffical recamonda principalmein allas claustras svizzeras de sustener la Claustra de Mustér, entras regalar «paramenta», sco era entras schar vegnir tier agid alla «scola claustrala e ch' ils daners duegien «der in jenen Gegenden zum ersten Bedürfniss gewordenen Schul-Instituts verwendet werden . . .». Gruss u. Achtung Der dem Finanz-Departement vorstehender Staats-Rath Dolder W . . . Der Chef der Domainen Division Müller Griedburg.» (Orig. archiv de fam. de C., Turitg).

«comité d'agid», sco ins schess oz. Th. de C., igl emprem um en Surselva, haveva grondas e vastas relaziuns en ed ord la tiara e saveva perquei era metter quellas sin stadera en favur della buna caussa.

En tgei mesira ils donnegiai de Mustér ein vegni risguardai gest per quella raschun, san ins buca constatar oz ontras, mo che quei ei stau il cass, havein nus plirs exempels, dils quals nus lein allegar cheu mo in.

Ils 12 de december 1807 scriva siu amitg, Gieri Antoni Vieli, cuss. gov., a landr. Theodor de Castelberg:

«Amitg! Sin la replicada recomondaziun dil pign Cussegl ha il Cantun de Basel priu si ina collecta per Mustér, e termess tier a nuss, la quala ei ruscida fetg abundonta, numnadamein en 1322 francs Svizzers, il qual daner ei cou, e tia Vischnaunca po auctorisar, zitgi de ritscheiver encunter in recepiss sut sigill. Igl ei biar muneida swizzera lou tier, la quala Vus duesses en chischun della fiera far scumgniar or. La Summa ei francs 1322:8:1. Cun gron legerment notifichesch jou quei a tia Vischnounca tras tei, e gratulessch lou tier. — Salit cordial Vieli.

Cuera 12. Xbr. 807.»¹²⁴

Davart il resultat final dellas stentusas e franc era malemperneivlas collectas essan nus orientai per gronda part. Quellas ein idas tochen viden ils anno 1809/1810.^{124a}

Buca meins fadius e spinus vegn ei ad esser stau per landr. Theodor, da lezzas uras premgerau de vischnaunca, de calcular e fixar il donn che mintga «fiug» de Mustér ha giu entras il berschament. Denton ha landr. Theodor era surventschiu quella

¹²⁴ Manuscret orig. de Gieri Antoni Vieli, egl archiv de fam. de C., Turitg. Pareglia cheu era: Glogn 23, 1949, p. 26.

¹²⁴ a) Igl archiv de fam. de C., Turitg conserva in preziusissim document de quellas varts, che cumpeglia 13 p. folio, screttas dal maun de landr. Theodor e che dattan plaid e fatg davart la collecta fatga en favur dils donnegiai de Mustér. Deplorablamein ei era quei manuscret mo in fragment, che nus vegnin a publicar in di en extenso — e quei cun l'emprema caschun! Quei document: «Cheu suonda il quen dils danès che jeu vai retschiert da stijr per Mustè», dat sclariment della collecta fatga el *Grischun* e va da 1802—1809.

difficultusa missiun, nua ch' ei ha veramein duvrau in um de si' autoritad alla testa. Per saver co distribuir las collectas, ei landr. Theodor staus necessitau d' interpernder duas inventari-saziuns u duas differentas statisticas.

Ils dus resp. documents en caussa ein domisdus screts da siu maun ed ein ualti probabel era compilai per la gronda part entras el en zun minuziusa stenta per ses vischins.

Igl εμπrem document porta il tetel: «Quen specificau dilg barschamen tenor las tabellas, per saver cho regular cun la partiziun dilg stir¹²⁵ che veng en.»¹²⁶

L' auter document ei en certs graus aunc pli interessants, cunzun quei che pertegn l' historia dell' uiara dils Franzos, essend ch' el muossa a nus tgei che mintga fiug della vischnaunca de Mustér ha stuiu prestar duront l' uiara sco era duront l' occupaziun, en fuorma de requisiziuns e contribuziuns d' uiara, expensas, engols etc. etc. entras ils Franzos, quens che stuevan enzacu ed enzaco vegnir regulai ed ulivai dalla vischnaunca. Quei document, screts medemamein dal maun de Th. de C., plaida veramein il lungatg d' uiara! Sco ins sa prender ord la cuorta prefaziun de quei quen senza tetel, sco era ord ils quens sezs, han ins gl' εμπrem priu si tut t g e i, ed en tgei fuorma igl ei vegniu prestau en quei grau — era las prestaziuns sfurzadas si dals Franzos — per allura saver reparter tut sin mintgin quei che s' udeva. Quei quen va da 1799—1806. Tgei lavuruna quei

¹²⁵ «Stir» ei d' interpretar cheu el senn de «Beisteuer» = collecta.

¹²⁶ Document orig. en archiv de fam. de C., Turitg. Fegl dubel (4 p.), treis paginas ein screttas (33 cm. liungs, 22 cm. lads). Sto esser screts 1800/1801. Silla pagina vita stat scret: «16. liesta dil Don dil Barschamen.» Nb. Quei interessantissim document havein nus gia publicau; mira: Glogn 23, 1949, p. 20/21. Ei setracta cheu della d a v o s a gliesta, q. v. d. dil resultat definitiv, quintau ora en renschs. En tut havein nus dumbrau 74 fiugs (= tener-casa), enumerai cun num e schlatteina. De quels vevan 11 buc aunc indicau la summa de lur donn. — Quintau ensem las singulas summas, savein nus constatar ch' il donn caschunus entras igl incendi della vischnaunca, muntava circa 260 000 renschs, che fuss quintau ora en francs sil pli pauc in miez milliun! Sch' ins sa con pauc il franc vala oz, astgass ins plidar d' in milliun donn! Quella summa han nos perdavons franc e segir buca collectau da sias uras. — Per l' historia de Mustér, de sias famiglias mortas ora e de quellas aunc en veta, sco era per l' historia de lur economia, ei quei document senza dubi in dils pli interessants che nus possedein.

ha dau a sgr. landr. Theodor ed «a mes signuri», san ins pér cumprender inaga ch' il document ei publicaus.¹²⁷

Sco ei seresulta clar e bein ord l' introducziun de quei quen, fuva landr. Theodor da lezzas uras premgerau de vischnaunca. E sco ei semuossa tras a tras, ha el — ch' era buc en emprema lingia «econom» — giu il grond buordi sin sia schuiala e tut la responsablada suren! Ch' el ha tenu la dira e tut liquidau e lugau per gronda cuntentientscha de siu pievel de Mustér, ei danovamein in eclatant mussament per siu niebel character e cor buntadeivel, cunzun sche nus savein ch' el ha giu personalmein grondas sperditas, gia 1794 e lu puspei igl onn dils Franzos 1799, e ch' ins savess capir, sch' el fuss seretratgs e fuss staus alla largia, sco auters aristocrats grischuns han fatg suenter la sfundraziun digl «uorden vegl»! Era la gronda confidanza ch' il pievel veva en el, muossa pli clar che tgei ch' igl ei che landr. Theodor era in «niebel de merets» e ch' el veva era il *versen social*, ch'ins ei spert pronts de snegar als davos aristocrats dil «temps veder».

Ses cloms d' agid e las collectas organisadas e messas en arma entras el, han fritgau ualti spert, aschibein quei che pertucca la restauraziun della baselgia de s. Gions,¹²⁸ sco la vischnaunca. Entuorn 1811 ei la parochiala puspei renovada e restaurada, e negin de Mustér selegra pli intim che landr. Theodor de quei ventireivel eveniment. Perdetga de quei ei sia cunzun fatga per quella caschun: «Cunzun devoziusa è dad allegria per la pleif da Mustè»: ¹²⁹

¹²⁷ Quei document havein nus copiau e vegnin a publicar el en in auter liug. (Igl orig. sesanfla en archiv de fam. de C., Turitg). El cumpeglia 21 pagina, format liung octav, treisga pli liungs ch' in ordinari carnet octav. El entscheiva sco suonda: «Havend questa luda. vischca. seresolviu da prender si la taglia che po tuchà per S: h: biestga ne thiers manedels dai en requisiziun ne contribuziun chin sa ne po vegni mussau si sco era dils danès ne auter valsen dau ella contribuziun api era tuts ils auters deivets... ne dad auters particulars chan davè silla vischneuncha, sco era quei dil jegerchor... ect. ect.» — Tut duessi saver vegnir pagau enteifer treis onns. — Per dar in' idea de quei quen e taglia d' uiara, tschentein nus cheu mo zaconts tetels: «Notta della S: h: biestgia» — (En tut 34 armauls). «Cavols» (mo dus). — «Thiers manedels» (22 nuorsas e dus pors) «fein de requisiziun» (massas). — «davart il jegerchor ne davart quels stai lempremaga el schwizerlan» ect. ect.

¹²⁸ Fry, l. c. p. 8, nota 13.

¹²⁹ Original sesanfla egl archiv de fam. de C., Turitg.

«Oz lein nus fiasta fà

.....

Il nies patrun vesein nus cheu

Puspei sin siu altà

Sointg Gion Battesta, sointg zun gron.» etc.¹³⁰

Mo el selegra buca meins dils auters treis altars, de quel dil «Num de Jesus», de quel de «Nossadunna dellas Dolurs» e dil tierz della «Regina dil S. Rusari» che paradeschan puspei a S. Gions en lur anteriura bellezia. Las bialas, profundamein sentidas strofas dattan danovamein perdetga de sia affonila veneraziun per Maria, la Protectura de Mustér che ha puspei gidau sin peis Mustér, sia pleiv e ses habitonts. Il principal per el, igl um della politica e diplomazia, ei e resta adina e dapertut «nossa religiun»!

«Sco glei cheu ussa tut ornau

Pli bij a pli perfetg,

Sche lein haver tut il quittau

Per l'olma bein endretg.

Lein viver è da cheu denvi

Cun Diu en uniun.

Lein fà honor de dij en dij

A n o s s a r e l i g i u n .» (10 avla strofa)

Ch'el emblida era buc, a caschun de quella fiasta della re-surecziun de Mustér, quels en santeri e tut ils benefactors de sia vischnaunca, muossa danovamein la noblezia de si' olma!

Dil medem spert ein duas autras canzuns penetradas ch'el dedichescha medemamein als ss. Patrums della baselgia parochiala e ch' ein — tgei gronda raritad! — s t a m p a d a s en fuorma de broschura.¹³¹ L'ina en honor de s. Gion Battesta e l'otra en honor de Nossadunna dellas Dolurs. Ualti probabel ha el fatg quellas per la medema caschun sco la sura. La canzun

¹³⁰ Compareglia la canzun, Appendix IV. canzun 2.

¹³¹ Quei rarissim stampat sesanfla sulettamein egl archiv de fam. de C., Turitg, ed ella biblioteca de sgr. cuss. naz. dr. G. Condrau, Mustér. Compareglia quellas: Appendix IV., canzun 3 e 4.

en honor de ND. dellas Dolurs ha era ina certa valeta historica, essend che strofa 12 plaida dallas mattauns de Mustér che han schau far ellas la nova statua de Nossadunna:

«Las mattauns per in enprova
Ch' ellas tegnien Vus zun char,
Han mo ellas faitg far Nova
Vossa statua culg altar.
Nus Rugein»

Avon l' uiara dils Franzos serendevan, entiras processions ord la Cadi a Mustér tier Nossadunna dellas Dolurs,¹³² perquei capin nus aunc meglier ils davos vers de quella biala canzun:

«Dei ad' els a Nus ventijra,
Sco clients pernei tuts sij.
Schurmigiei la Patria entijra,
A surtut nossa C a d d i j.»

E per che quella veneraziun cuozzi vinavon, savein nus che landr. Theodor ha giu scret in a g e n «Uffici en laud a honor de Maria Dolorosa, Mumma de Diu.»¹³³

Che landr. Theodor sto esser staus in extraordinari fervent veneratur de ND dellas Dolurs, demuossa aunc pli ina de sias meglieras canzuns ensumma, ina ch' el ha fatg sil di della fiasta, cura ch'ins ha tschentau solemnamein il Vut de Maria sin siu altar de pli bauld.¹³⁴ En quella ha Th. de C. mess en si' entira affonila cordialitad, sco gia l' emprema strofa muossa:

Profundamein tschaffaus de carezia e veneraziun sto el bein esser staus, per clamar ora:

«Bein vignida seis Maria
Sointgia Mumma denter nus,
Esses gie aung bein adina
Quella Mumma dils munclus.»

¹³² Ischi XXXVI, p. 76—84.

¹³³ Publicaus en Ischi XXXVI, p. 84—90.

¹³⁴ Appendix IV, canzun 5.

«Tgi dat larmas pli che vellas
De plirar eung ozildi,
Tgi dat remas, tgi dat plemas
De tut metter sil pupi?» (strof. 6)

Svidond siu cor tgiembel pleins de fidonza viers sia Pro-
tectura, emblida el era buca sia patria temporala e celestiala:

«Nossa Donna sc' ina Mumma
Vegli cheu sur nus viglià,
Sco Regina, sco Patruna
Nossa tiara schurmigià.»
«Tuts ensemen ina gada
Vossa fatscha schei gudè,
En Parvis cun la rimnada
Dils Beaus schei po vignir.» (strof. 22 e 25)

Buca meins veneraziun e fidonza en Maria tradeschan las
duas davosas canzuns spiritualas ch' el ha fatg en sincera de-
voziun per Maria, Mumma della Misericordia.¹³⁵ Schebein el era
commember della «Confraternitad dil Carmel», savein nus buc;
sclaus eis ei buc.¹³⁶

Igl onn dils Franzos ei enconuschentamein era la pli veglia
baselgia de Nossadunna en Surselva, quella della Claustra, si
sper la baselgia de s. Martin, vegnida devastada entochen sin
la miraglia. Sut avat Anselm Huonder (1804 — 1826), ei quella
puspei vegnida restaurada. 1805, ils 13 de fevrer ei igl altar
de ND. della Misericordia vegnius consecraus. A quell' occasiun
festiva, ei landr. Theodor puspei legreivlamein pronts de far
«la canzun festiva», commemorativa. Per fundar la renovada
devoziun tier Ella, cloma el en memoria al pievel sursilvan la
veneraziun de Maria a Mustér e si' historia de varga 1000 onns;
dapi s. Sigisbert entochen sin siu successur Avat Anselm! Bein

¹³⁵ Appendix IV, canzun 6 e 7.

¹³⁶ La Confraternitad dil Carmel existeva gia dapi il 17 avel / 18 avel tschent-
ner. 1808 ei quella vegnida eregida danovamein entras concessiun de Papa
Pius VII, sut il num de «Confraternitad della Mumma della Misericordia.»

seigi quest sogn liug «pli gadas profanaus... pli gadas è barschaus», mo adina puspei renovaus dals Sursilvans, «essend la tgina de siu salit.»

«Sco auters buns avats,
Per quei han giu quittau
Tras sointgias novadats,
Han tier concuors gidau,
Ha è Anselm avat
Cun stenta a fervur
Quest liug de dignitat
Plij gleiti mess en flur.» (strof. 3.)

Havend descret en vers e rema la restauraziun sco tala (strofa 4 e 5), raquenta el era l' historia spirtala e religiosa de questa pli veglia e venerabla baselgia de ND. della tiara. Las supplicas ch' el tschenta en num dil pievel sil niev altar de ND, ein nasionalas, familiaras e contemporanas: «La claustra mantenij...., dei gli Oberkeit sustegn...., als mats dei la tempronza...., dei paisch als maridai...., als libertins cardien-tscha...., fomaz tenij naven...., dei paisch ad ils regents / a vera uniun / ch' els seigien è fervents / en sointgia relligiun», per allura finir cun in act de veneraziun alla Mumma dil Carmel e cun in act ded adoraziun ad Emanuel. Ina pli adattada canzun per quell' occasiun ualvess ch' in auter havess saviu crear, eifer u ordeifer la Claustra!

Anno 1814 — landr. Theodor era gia bunamein tschocs — ei la restauraziun della baselgia de Nossadunna vegnida terminada. Per francar inaga per adina quei legreivel eveniment, lai el comparer en s q u e t s c h s i a d a v o s a canzun ch' ins astga quintar denter sias meglieras: «Canzun sin la restauraziun della Baselgia della Compagnia de Maria Mumma della Misericordia en Mustér 1814.»¹³⁷

¹³⁷ Quella rarissima canzun stampada exista oz mo pli en in soli sulet exemplar e quel sesanfla egl archiv de fam. de C., Turitg. Mira era: Appendix IV. canzun 7.

Bein ch' el raquenta era cheu l' historia «sontga» de quei venerabel sanctuari, sche quetan ins tuttina d' udir ord la davosa strofa siu a g e n e pli davos desideri:

«Scha tuorni pia consolaus,
Miu pelegrin en tiu ruaus,
E va a casa tia;
Sur tut schanegi ils puccaus,
Sche vengs ti era culs beaus,
En Ciel si tier Maria. Amen.»

* * *

Sch' enzatgi cartess forsa che landr. Theodor hagi fatg quellas canzuns de tempra religiosa pli perquei ch' el eri poet e vischin dil sventirau Mustér che per perschuasiun e sinceradad religiosa, sche savein nus purtar cheu mussaments e perdetgas de sia religiosadad e sincera carezia per sia Baselia catolica che demonstreschan clar e bein quellas sias pli bialas vertids.

Quei fatg havein nus gia demonstreu en in auter connex.¹³⁸ Cheu lein nus mo aunc menzionar cuortamein autras ovrettas de quellas vards. — Sco enconuschent vevan ils PP. caputschins italians, missionaris en Rezia, giu promoviu ferventamein nua ch' els pastoravan l' aschinumnada, aunc oz exercitada devoziun della *Via della Crusch*.¹³⁹ Aschia era a Mustér, nua ch' els han pastorau cun grond success da 1648—1818.¹⁴⁰ Perquei posseda Mustér aunc oz ina zun originala devoziun della *Via della Crusch* che vegn fatga mintga Venderdis-Cureisma entochen Venderdis-Sogn. Oz tenor in text pli niev, mo tut gl' auter ei restau sco da vegl enneu. Ei sto esser che gest quella devoziun ha cargau zun profundamein l' olma pietusa de landr. Theodor! Anno 1809 va el, il laic, e scriva

138 Ischi XXXVI, 85—90.

139 Nus havein rimnau buca meins che 10 differentas fuormas ed ediziuns della *Via della Crusch*, las biaras transladas ord igl italian e stampadas per la gronda part ell' Italia (dal 17 avel — 19 avel s.). Quei dat in di in agen studi.

140 Mira: Ils paders caputschins a Mustér 1648—1818. Glogn 1950, p. 69—99.

ina Via della Crusch,¹⁴¹ ch' astga semiserar cun scadina dellas numerusas stampadas de quella tempra. Igl ei quei la renomada poesia religiosa de Metastasio ch'el translatescha fetg bein ord igl original italian e ch'el arranscha libramein en fuorma d'ina Via della Crusch per ils parochians de Mustér.¹⁴² El combinescha quella zun inschignusamein cun il «Stabat Mater dolorosa» per latin, in patratg genial. Tut speciala colur locala obtegn quella compilaziun era cheutras ch'el lai finir la devoziun cun ina commuentonta, profundamein sentida canzun originala: «Avon la Mumma Dolorosa», avon il secund altar della baselgia de Mustér, e cun ina bein commensurada oraziun tiella Mumma dellas Dolurs. Gest quella devoziun de Th. de C. muossa a nus con vivs e profunds il spert religios dil 17avel tschentaner era aunc all'entschatta dil 19avel a Mustér.

Landr. Theodor ha aunc schau anavos in auter document de sia sincera religiosadad. Enconuschents empauet cun la literatura religiosa romontscha, astgel jeu attestar de buca haver entupau ina fuorma de devoziun aschi originala e personala sco sia: «Historia della Sa. Crusch da Jesus»¹⁴³ Mo quel ch'enconuscha las fuormas della «liturgia populara» de nossa pleiv de Mustér, sco era la carezia e fideivladad a quellas, capescha era quella scartira — probabel la davosa ch'el ha scret u dictau.

141 Mira: Appendix: «Exercizi Per far la sointgia Via della Crusch / Ella parochiala / de Mustè schei plaj alla baselgiada / ord la poesia / dil renomau Metastasio / Italiana / explicada per Ramonsch / en bein Manegiada simplicitad tras Remas / gl on 1809:» (Orig. en archiv de fam. C., Turitg).

142 Egl archiv de fam. de C., Turitg, sesanfla aunc ina varianta della sura, scretta medemamein dal maun de Th. de C. La «Canzun» ei buca dada aschi bein ed ei per part mo in fragment; encuntercomi tradescha l'adoraziun dellas ss. Tschun Plagas de Cristus, fatga medemamein avon igl altar de ND. dellas Dolurs, la profunda religiosadad digl autur e sia perfetga uniun cun sia Baselgia. Per perdetga dil detg, tschentel jeu cheu mo igl emprem act d'adoraziun, quel della plaga dil maun dretg: «l. Leijen adorà la plaga sontgissima dil meun dretg da Jesus Christus, rugond el muort las dolurs da questa sointgia blessura, d'illuminà il sen dil papa suprem, prelats a superiors da tuttas baselgias pil plij fritgeivel Regimen da tuta la christgeunadat. Bab noss: Ave Maria. Gloria. —»

143 Manuscret orig. en archiv de fam. de C., Turitg.

Ina dellas pli bialas tradiziuns cultural-religiusas della plerv de Mustér, ei sia commuentonta «Processiun de Venderdis Sogn».¹⁴⁴ A mi para ei (jeu sai secapescha buca mussar si quei!) che landr. Theodor levi c o m p l e t a r la davosa scena de quella representaziun meta della Passiun, leu nua che alla fin de nossa processiun della Passiun, la statua de «Jesus en bara» vegn remessa en fuorma de sepultura egl altar de s. Giusep. Quella davosa scena meta para empau schetga — e perquei (quei ei denton mo mia opiniun) ha landr. Theodor vuliu profundar quella entras ina devoziun populara generala che fetschi profunda impressiun sil pievel ed effectueschi era per pli ditg . . Perquei — jeu savess buca per qual auter intent — ha el scret sia «Historia della Sa. Crusch de Jesus.»¹⁴⁵

L'emprema part de quella devoziun consista en ina litania che muossa cun plaids ed acclamaziuns alla Sontga Crusch, ch' ella ei la fontauna de tutta consolaziun cristiana. Dir e sentir de quei text ein propi originals e veramein olma dell' olma de Theodor de Castelberg, cun excepziun dellas empremas 17 acclamaziuns che vegnan era avon en autras litanias e ch' ein empristadas e bunamein adina usitadas a scadina litania. — La secunda part: «Preparaziun euncha fà oraziun» ei fatga per empalar il pievel viden ella sezza adoraziun dil misteri della Crusch che fuorma la tiarza e davosa part de quella grondiusa scena de perfetga oraziun mentala: «Oraziun d' in' olma penitenta contemplond quei che siu salvader ha pijtiu vid la Crusch.»¹⁴⁶

Landr. Theodor era buca mo premuraus per la restauraziun e renovaziun de tutta tradiziun religiosa de Mustér e della Cadi, el ha da l' altra vard era giu tut quita che quei ch' era aunc restau ord il temps vargau vegni surdau allas generaziuns suandontas senza tac e senza macla.

¹⁴⁴ Nus havein descret e declarau quella plirasga, aschia era en: Historia dil teater romontsch II, p. 8—10.

¹⁴⁵ Igl autur de quest studi astga era supponer il sura per motiv che nies vegl caluster Schuoler p. m. ha raquintau ad el da student ch' il pievel accumpignavi pli baul quellas scenas metas cun bellezza devoziuns romontschas, c u n z u n l a s d a v o s a s. Compareglia cheu era quei che nus havein scret en: Historia dil teater, II, p. 10 sisum.

¹⁴⁶ Appendix: «Historia della Sa. Crusch da Jesus.»

Tgi che ha legiu zacu las scartiras de P. Pl. a Spescha, sa ch'el critichescha beinenqual tradiziun religiosa, oravon tut certas processions che finevan per ordinari ualti profan...

P. Placi, da natira plitost razionalist, manegia ch'ins duesi schar ir giu talas processions. Biaras de quellas ein lu era veramein tschessadas per ina e per adina, leu l'entschatta de tschei tschentaner.

Landr. Theodor, pli prudents e meins radicals enviars il vargau, emprova de curreger, remediar e de menar per autras sendas quei ch'era vegniu fleivel, caduc u malsanetsch en quels graus. Quei vesein nus ord sia istanza adressada al guvern dil Cantun Tessin¹⁴⁷ che cusseglia de midar la procession de Nosadunna d'Uost a S. Maria sil Lucmagn en in'otra devoziun. Da lezzas uras vegneva numnadamein la procession dils «Uorschans» e «Blegnins» frequentada per ordinari mo da giuventetgna e mattatschaglia — e fineva lu bienesavens el hospezi cun magliadas, buidas, saltinems e sepitgems, evenements pauc emperneivels ni pil hospitalier, ni pil plevon ded Uorschas ed aunc meins pil plevon de Medel, ses Medelins e pil pader statalter della Claustra de Mustér. Per quei capin nus il selamentar ed il cussegliar dil landrechter che leva haver uorden en quels fatgs. El scriva denter auter:

«Ma chari e fedeli confederati di tratto in tratto e massime da alcuni ani in qua la modestia — l'ordine — la divozione e il culto sono degenerati, in sfoicatezza — disordine — nulla divozione e senza culto aedificante. E vi pregiamo sopra questa esposizione d'informarvi e dal parroco del luogo ed altri Ecclesiastici ed essi darano notizia asufficienza che meglio sarebbe di mutare per l'avenire questa processione, è incomoda, è longa, in un'altra devozione comune.....»

La procession de ND. d'Uost a S. Maria sil Lucmagn ei restada entochen sil di ded oz, mo il spert ed il sedepurtar

¹⁴⁷ Sboz, secrets dal maun de Th. de C. Sesanfla en archiv de fam. de C., Turitg. :Disentis adi 31: maggio 811: — Il landamano e consiglio del comune grande di Disentis al governo del lodevole cantone Ticino.»

de quella antica tradiziun religiusa ha buca pli dau caschun a process, anzi ein vegni megliers e megliers ed ein oz edificonts. Senza dubi, era in success e meret de Theodor de Castelberg!

La medema premura muossa el era arisguard il manteniment e l'observaziun della sontgadat e dil ruaus della dumengia e dils firaus. Duront ils onns d'uiara e plirs onns suenter, vegnevan il ruaus ed il character della dumengia disturbai e profanai entras de tuttas sorts «abusions mundans».

Quei «spert malmund» va diltuttatg encunter siu sentir e patertgar ded um e politicher catolic, perquei cloma el ensemen il magistrat de cumin (entorn 1801/1805) e suttametta a quel in «p a r e r i»¹⁴⁸ davart l'observaziun dellas dumengias e firaus che fa tutt' honur a siu niebel cor ed a sia sincera premura per tut quei che duei restar tschien per tschien catolic, senza macla e senza nodas.¹⁴⁹

Ei fuss falliu de supponer che landr. Theodor seigi vegnius «buns» e «pietus» pér en consequenza dellas desastrusas sven-tiras che han era tuccau e l dapi 1794 entochen sia mort (1818)! Da quellas varts possedein nus numnadamein in document stampau de 1792¹⁵⁰ che spazza tuts dubis e che muossa meglier che tgei ch'igl ei siu character integer de veritabel politic catolic — era els cass nua ch'ei setractava de sustener e promover il spiritualessen ed ils interess catolics en summa, sco prudent cusseglader, versau politicher e fin diplomat.

Per mussament dil sura detg, dundel jeu il plaid ad in de ses contemporans ch'enconuscheva igl um aunc meglier che nus, a Sur Giachen Antoni C o n d r a u, igl enconuschent caplon de Rueras, martirisaus barbaricamein dalla soldatesca fran-

¹⁴⁸ Manuscret orig. da Th. de C. egl archiv de fam. de C., Turitg. — «P a r e r e din ludl: Oberkeit sin approbaziun dellas ludas: visch:cas ect. . . .»

¹⁴⁹ «Pelegrin», 54. annada, nr. 2, 1953.

¹⁵⁰ (Condrau, Jacob Antoni) La mira da bein morir, 7 avla edz.) Nossa Donnaun, Benziger, 1792. — Comparegia cheu principalmein la dedicaziun «A Sia Sapientscha / agli aultniebel, sabi / ault Studiau, bein Respettau / Signur JOANN THEODOR DE CASTELBERG / Actualmeing Landrichter Regent / Della Deputatiun della Rhaetia a Milaun ec. ec. / A miu ault reveriu signur e particular Patrun.»

zosa, 1799 a Mira, en Val Tujetsch, denter Sedrun e Camischolas:

«... Jeu vi bucc' entscheiver (cun) l' abuldonza de Lur Be-nevolientscha, buns Cusseilgs, et assistenzia, che jeu hai expermentau enten diversas circumstantias per bucca haver il hassegiau num d' adulatur. Avunda che jeu rinconoschi cun in immortalmeing engrazieivel cor il bien faig cun mei. Soletameing vi jeu legitimar miu pass, che jeu fetschel cun Consecrar e Dedicar al Merit de Lur Sapientscha il present codischet.

A tutt igl Mund ei avunda enconoschent cun tgei ver bien Patriotic affect lur Sapientscha sesprovi da promover il beinstar bucca mo de nies lud. Cumin, sunder dell' entira Chara Patria. Tutts, che s' afflen en dubis, ed autras circumstantias, prenden lur refugi tier lur Sapientscha, ed afflen agit, e cusseilg.

Sche pia lur Sapientscha cun in verameing Patriotic affect procurescha il bein star dil stand Politic: tgi po bein trer en dubitonzia, ch' Ella hagi bucca aung pli grond plischer, sche la Gloria dil altissim Regenter dil Ciel e della Tiarra, la Honur dils Soings ed Amigs de Diu, la Devotiun dils Fideivels de nies Char Salvader, ed il Salit dellas Olmas vegni promovius?

U tgi sa bucca, che nus enten la Persuna de lur Sapientscha haveien de reverir ina oreiffer terlichonta glisch, ina dellas pli fermas Petgias dil Corpo Cattolico?

Jeu vi buc' ira lunsch anavos. Ei gl' ei sufficientameing manifest, cun tgei Prudienscha e Dexteritat lur Sapientscha pér tschei di haigi susteniu, e protegiu igl Interest de nossa S. Religiun enten quella critica Fatschenta emergenta cun tiarras subditas....»

El (igl autur dil cud.) hagi ediu quel per mira dil carschament della gloria de Diu e dil salit dellas olmas, «quei ei la medema mira de lur Sapientscha: cun tutt ei sei nuot auter che raschuneivel, ch' il present Codischet passi danovameing alla glisch publica sut la pussenta Protectiun, e Patronanza de lur Sapientscha.¹⁵¹

¹⁵¹ Sur G. A. Condrau, suttascriva sia dedicaziun: «De lur Sapientscha, Tujetsch, ils 7 de September 1792 Devotissim, et obligatissim survient Jac. Antoni Condrau Capellan a S. Jacob.»

Priu tut — quei che n u s havein mussau cheu sura e quei ch' in de ses contemporans ha attestau gia els megliers onns de landr. Theodor — astg' ins dir ded el senza stravagar la minima caussa: Gion Theodor de Castelberg ha buca mo gidau Mustér e la Cadi a sia restauraziun economica, materiala, mobein aunc pli a sia resurecziun spirtala, culturala e religiosa.

In suenter plaid

La tradiziun politica della schlatta dils de Castelberg de Mustér ei cumpegliada denter in' aulta e fina cultura humanista ed ina tradiziun de veta religiosa e familiala. De tut ils antenats de Gion Theodor de Castelberg, survegn ins in' impressiun de continuitad, de cuoz e de segirtad. Umens de combat, officiers, magistrats, spirituals e prelats han battiu la via bein sulada per la quala era landr. Theodor ei ius, survend a sia patria, a sia Baselia ed a siu pievel romontsch cun tutta premura, nun-interessadad personala e modestad.

Cun tut la forza de si' olma nobla e curaschusa, ha el defendiu ils dretgs culturals e politics de sia patria la Cadi e la Ligia Grischa. G. H. Muoth ch' enconuscheva sco paucs l' historia grischuna dil 18 avel tschentaner,¹⁵² di da G. Th. de Castelberg: «Landrichter Theodor ei staus in grond diplomat, in um genial, versau e bein duvrau en tuttas fatschentas della tiara.»¹⁵³

Politic catolic trasatras ed um de bien cor, ha el buca fatg ina politica suls tgaus de siu pievel ora, mobein mussau tutta capientscha e compassiun pils basegns socials e materials de ses vischins; ins patratgi cheu oravon tut a sia gronda premura e stentusa lavur per la restauraziun materiala e culturala-religiosa de Mustér e la Cadi, immediat suenter l' uiara dils Franzos entochen sia mort.

¹⁵² Pareglia cheu sia megliera lavur historica: Historia dil novissim temps. I. part: Curs preparatoric. La veglia republica grischuna, sia organisaziun e sias relaziuns viers la fin dil davos secul. (Annalas della Soc. Retorom. I. 1886).

¹⁵³ Muoth, G. H., Notizias historicas ed aggiuntas ect. Annalas della Soc. Retor. VIII, p. 136.

Ch' el ha patertgau il pli davos a sesez, prendend a mauns igl agid per ses contemporans, san ins era prender ord enzaconts de ses agens vers:

«La luschezia va per via,
La fom va grad suenter,
Ella seglia vi el venter,
Ella ei era seglid' a mi.»

Gion Theodor de Castelberg ei staus nies e m p r e m p o e t e s c r i b e n t p o p u l a r s u r s i l v a n . Las principalas qualitats de siu lungatg popular entochen la crusta, ein l'originalitad e la forza. El ha mai scret il «lungatg literal» dils anteriurs scribents romontschs, ha ni creau in lungatg de scartira niev, ni in'ortografia nova; gie, el ha gnanc purificau il lungatg popular de ses vegls imprests e germanissemms, mo perquei ein sias ovras poeticas: poesias, canzuns e prosa tuttina plein creaziuns ed imaginaziuns. — Sia eloquenza effectuescha ed influenzescha, essend ch' el plaيدا mo cura ch' el ha de dir enzatgei de fundament.

Um de profunda cardientscha, ha el mai seturpegiau de sia religiun catolica; anzi, en in de ses manuscrets originals scriva el: «Tuis enim fidelibus, Domine, vita mutatur, non tollitur» (A quels che creian en Diu, ei la veta buca prida entras la mort, mobein semplamein transformada).

Quels plaids che la Baselia pronunzia sur fossa de ses morts, ein stai regla e devisa de sia veta.

Bein che si' ossa ruaussa gia 125 onns en fossa a s. Gions, sentin nus oz pli che zacu che landr. Theodor auda denter las grondas personalitats sursilvanas, ellas qualas il spert retic ha anflau sia pli pura incarnaziun.

Tgiemblauss de merets per patria, pievel e lungatg, mo sbluttaus de tuts beins temporals, miera el — suenter er' aunc esser staus privauss ils dus davos onns della vesida corporala — ils 29 de december 1818¹⁵⁴ — reconciliaus e cuntents cun

¹⁵⁴ Decurtins, l. c. p. 31, ha sbagliau il datum de sia mort, sch' el scriva: «Castelberg ei morts ils 12 d'october, 1830.» El «Liber mortuorum II» della pleiv de Mustér, legin nus sut nr. 489: «29. Xbr. (1818) Johan Theodor de Castelberg grisei foederis princeps, anor. 70, sacramentis et indulgentis munitu mortuus est et sequentis die sepultus est, officiante P. B. Ludescher p. t. parochus.»

sesez e siu contuorn sc' in veritabel sabi, havend duront si' entira veta renunziau cun lev cor a tuts success materials e sva-neivels. — —

Ha quest modest e zun munclus studi contonschii sia fin e mira de francar inaga per adina la buna memoria ded in de nos megliers Sursilvans, sch' ei igl autur dil tuttatfatg cuntents e satisfatgs.

Canzuns e poesias

da Theodor de Castelberg

Appendix I

I. Las canzuns profanas

1. Canzun della chatscha

Glijr a chatscha fa pijlvè
bein a biars in grond plijsche —
pudè ijra legigion
sei curren — ne è schulon
salvijschijnas tscheu e leu
schei sei schon bij gartegiau
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

Buijs en gaulta metins braf
apij fanins puf- pifpaf —
seigi tuch — ne speras o
vijarchlas dat ei schon zaco —
chatschadurs enpau bein prattis
stgijsas anflen da tuts gattis
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

Vuelps — a lieurs ed era tais
fan ils catschadurs od peis
muntaniallas a chamutschs
è quels hurtis thiers en futschs
schil chatschadur po tier a quels
a franchamein fa schutzs sin els
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

Jir cun fijsij ei cha chunsch
è schin tschappa nuet da lunsch
in va a chatscha sin garteg —
in utschij sulet sil fletg
quel ha fortel enzaco
che schutzs a plum va speraso
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

In pintg guetter cun en seun
gliez lu! bein da gijdà eun
nodas fa cun quei sil zuch
quei fa era chei seigi tuch. —
tras quei aber sa ei dà
che lieur mort' en tauna va
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

Chatschadurs ch' en renomai
quels sesez gliez lauden ei. —
Api reschden schutzs e stuchs
pleins manzeglias grad sco fluchs.
Mintgin vul vè fatg da plij.
ch' ins pudess schluppà dil rij.
 juche heiasa
vivi la chatscha hopsasa, gie hopsasa.

(Mscr. orig. da Th. de C.)

2. Rijschieni

denter in pur ed in marcadon da biestga davart stiarls
a muitgs a la fiera da Lieun quest on 1812:
stend il hanleig da biestgia tut eerij.

Pur

Schein vè co quei uon va o
Che tuts han piars il mojs zaco
da cumprà mutgs ed era stiarls
ton pings — meseuns ne era bialls,
la permevera eisei stau
Currems a catschas vidanau
A prezzis fuv' ei schcherschentius
Ed uss ei' l puijs puijs tut stullius.

Marcadon

Gl' unviern vein taffer spechulau
la noda leider mal tuchau
la permavera se chitschau
sco narradira henligiau
Ed uss las novas tutas, tutas
tunen pijr che stgiellas ruttas
han mess a sen — a rut il tgiau;
per quei sei uss schij mal midau.

Pur

Buij-buij, leis dà da cre, è uss fà viarchlas
sco sche vus cun vies fà marchlas
surprij stai seigies alla gniocha
a faitg voss trafijchs alla tschocha
naa — naa — da schi buna fei
che vus seigies nagin crei
leis plij tost metter nus a schchola
cun fà da luk a dà cambrola.

Marcadon

Glei buca gliez, naa! veits udiu:
da vus bia schcholas veinsa giu
ils ons vergai cun nies gron don,
stuein metter frein a quei mallon!
gleiti stueis schon scha giu laitg
fà auters prezzis, gliez fin faitg.
Uij — schei ual, mo ferm tenij
cun pauchs a fiera sanjns è ij.

Pur

Aha! sei manegiau ascheia
nus savein schon è la veia,
savein ij sez cun ils nos tiers
glei stau entop da fà la hronza
Il nausch, macorts gliez mai eisel
sco biars malegian ne fan el —
mala pollizia gliez mo figei
ils meins pollis d' in meun schei

Marcadon

Veis bucca vies! tschintschà saveizs
tgi ha marveglias da quels schgeizs
mo mei cun vossa biestgia sez
leu vij ven lu puppup sil pez
schils lumbards si vegnen pleun
sco uon ei entameun
plij bien marcau lein lu cumprà
che quei che nus uss lessen dà.

Pur

Mo pleun vies davart ils schgeizs
entgins, enschei grad sco vus leizs
la biestgia lessen els taxà
a buchin plij aul alzà

oha gliez! veis buch pussonza
glei stau entop da fa la hronza
lei petschna quella sozietat
a meuncha la perinadat.

Marcadon

Jeu vus digiel grad en platt
che en quella conformitad
plij ditg po ei ni ij ni stà
jls thiers ston absolut catschà,
a nus tuch ei dad arver égls
da fà giudezi sco noss vègls.
Savess ins bucha senschignjà
uss, sco lu da henligjà.

Pur

Buij — buij con perdert plideis,
glei meinis chan ne meuns ne peis
tschintschau ei quei schij da kuku.
Sei uss è ons sco glei stau lu?
tut char eisei che giei schgerschur
subsister co dei è il pur
schils thiers duessen eun callà
ston ins en tochs ne leu schluppà.

(Tenor mscr. orig. da Th. de Castelberg. Ina copia de pli
tard de questa canzun ha C. Decurtins publicau en Chrest.
Retor. I. p. 514, mo buca sut il num de Theodor de C.)

3. Veta de pastur (1810)

Anuils, barbeischs — tschanchs ed è tschuts
Quels han lur fitschentas tuts.
Giuchs stinai, ed è da rij ...
Gliez da quei fan ei tudij.

Anuils, barbeischs pauch eri staten
Quels stinadamein sa datten
Tschessen onz, peglien pass
Dattan botschas ch' in quitass
ch' ei stuessen se chuppà
a grad leu sil faitg restà.

Ils tschancs fan lu pli pleun
Quels sa schaulden buch il seun
Dattan pufs sco da fà spass
A senclinen tut da lass.

Tschuts a tschuttas fan sigliuts
Creuns a cornas sco stueras tuts.
Nuorsas veglias gliez ei spass,
Quellas fan tudij fracass.
Culla bucca plena plein migliem
Aud' ins traso lur beschlem;
Grad sco veglias, saveis schon
Che maguglien murmignon.

Il nies viver da pisturs
Ei bia letga od ils purs:
Pauc quitau er meins da fà,
Avunda beiber a miglià.
Essen libers da lavurs,

A vivin grad sco signiurs.
Cura nus lu essan fiachs
A da marschadetgna strachs
Enquir' ins el umbriv' in plats,
A sestiarne liungs a lats.
Aluscha raup' ins staigl cantà

Scharps stailg pijpa lai stgisà
Musica da tguenchegij
E las notas mai falij,
Instruments zuar mo da flat,
Mo survij per sanadat.

(Tenor mscr. orig da Th. de Castelberg)

4. Canzun dils Stans

(Tenor manuscret orig. da Th. de C., en archiv de fam. de C., Turitg)

1.

Temps d' unviern per Liung urrialla
tschent ins Si en quall nujalla,
Cunzun quels chan paug de faa.
Sch in sto en stiva schè,
an ins auter nin plischè
ch' enzitgei da in ventà.

2.

Baul dat in u Lautra Causa
toch in sin in beun Ruaussa
ven ei enzatgei eilg sen
Cur chin Leu eilg Caul Cupida
tocha la Sien ei bein vignida
tuts stands vegnien endamen.

3.

Prers a Paders dei (e) n dar
Bien exempel a Musaar.
han in grond quitau per Sez
traitgien paug vid lur chapetels
Sonder vultan mo far mettels
et an lur plischer Cun gliez

4.

Muniessas dein urar
aschtgien Strusch Sin glieut mirar
aber gliez tgi less Dostar.
ellas van Cun fatscha bassa
endrieschen aber tgei chè passa
a san eunc enzennas Dar.

5.

Predicans han paug per meuns
ad euncallura sche Duneuns
Vulten ei ne pli ne meinz
lur pli gron a bia De far
ei eils priedis braf Scigniar
a lur Sac ven er mai pleins.

6.

Grons Monarchs a Signioria
o ils sez an tutta via
paug u nuet dil tut De far
auden gie verdat nagina
viven ord quitau adina
a Lain ir tut Sco ei va.

7.

Era aschia vivar lessen
sche ei senschinar Savessen
tals Signiurs chen mai mez
Sevistgiessen a la gronda
Strusch responden schin Damonda
ad han gron quet sin Sasez.

8.

Denter tuts mi fuss plischeivel
Della Leig quei stand legreivel
eun callura miu amigt
Para a mi che biars Seschognien
era quels ch'ensemen moingnien
La Carezia stat che digt.

9.

Giuvens Mats e Mendars era
Sco schei fussen Naradira
tutta noig fan bia Canera

Giogen, Legers grettas Datten
ad en Casa mai ne statten
la vischneunca Da quei plira.

10.

Las Matteuns cun la pallutta
En Cuschina fan che tutta
la furtina per luvrà
Giezen pli las lur ureglias
tgei chei passa han Marveglias
Dent' ils Mats, a De Murà.

11.

tgei Dei gir uss Dellas Veuas
chen aschi trestas a schi tgeuas
Sco ils veus chen paug perderts
glei in Stand de Naradira
in Sin gliauter tugi miran
chin sto rir mo Cun lur fers.

12.

Geraus Stattalters e Salters
ei era taffers brafs Scotgiers
beiver bein quei San ei schon
Lain plischer il peun Cun pera
entschavent l' enprema Sera
tocha gis braf Derscher pon.

13.

Ils Scrivons an er lur plema
bein giezadas Sin l' enprema
bref de Scriver in Marcau
ei sto esser pinau tscheina
schiglioc port ei buc la peina
Dil pupi che ven Dovrau.

14.

Dils Ufficiers ei lur uffeci
De bein far igl exercizi
buc adina Mellitar
Ilg ei gie giest a Ruscheneivel
Da guder zatgei plascheivel
Cur chin po Dil vacht tornar.

15.

Mo la schuldada a buc aschia
ei ston ir per outra via
Senza far bia Complimens
Ils barbis en lur parada
sche la carn fuss parigiada
vessen ei giezau lur Dens.

16.

In miedi Cun la Medischina
ei in schliet gast en la Cuschina
feig nuidis han ins els
biars che vulten dar remiedis
ed an ne studis, ni en miedis
Dieus pertgiri nus da quels.

17.

Ils vugaus an Deffenssurs
mo Dieus pertgiri po quels purs
che D' els ston vignir marschei
ei sescognien per pagaglia
Schblutan la gaglia gaglia
bia perdeitgias San da quei.

18.

Ils Students de tuttas classes
ein adina per las gassas
van tugi a Speculon

Ei studegien Cuert urjalla
van savens tier en quall bialla
quei ei lur Studi gron.

19.

Mussicans ord Naradira
Strusch Canoschen schin gie mira
en galla a bein endreig
ei trumblegien tgirl a bratscha
a Spanegien si lur fatscha
Sco Schei vessen ch' entaleig.

20.

Cantadurs ei glieut bein Nara
quels gie Conten Cu glei bara
grad Sch ei fussen or da sen
euncallura San ei beiver
biar bien vin schon eunc' ilg tscheiver
Sco mintgin sa far persen.

21.

Tuts ustiers de bialla vetta
quels fadigien Sco tut quetta
Il lur peun zun liederlich
an Cuntials de Scharfa taglia
venden paug per bia pagaglia
Cunzun quels che an il Strech.

22.

Ils barniers che meinen vin
en paug nez a gli Cumin
Il gudoing ei mo per Sez
Cu glei Ceu sei(t) tut che beiva
ping a gron, gie tut ch' entscheiva
a seschar vid quei mal vez.

23.

Tuts ils Mollers a tischmachers
Zimmermons ad ur machers
quels lavuren tuts pleun lur
quei chei Cun lavur gudoignien
Ils firaus noven tartognien
Cun voller far de Signiur.

24.

Schniders ei er brava schenta
aber ei an ina menda
Detta Liunga Dein ver quels
taglien tut Cun gron quitau
fan chei vonzi eun enpau
quei cha vonza Salvan els.

25.

Mulliners fan er aschia
o ils sez an tutta via
Il enschin Compleinamein
Cur chei meinen a Mullin
Seigi Segell ne Sallin
De salvar il lur Deig bein.

26.

Quel isonza Salvan era
Pisterners Senza Canera
fan gudoing a grass purschals
prendan frina per sallari
a la pasta ordinari
va Sur en ad en eunc bials.

27.

Neunavon us Culs Cilgiers
quels che taglien or Calzers
a lavagen bia Curom

Ei lavuren toch ei Sesen
beivan maglien se pervesen
a pli toffen de quei lom.

28.

Schlossers fravis en bargada
Culs Camifegers fan parala
Sco quei ner, ch' jeu vi che dij
quei ei fatschas De Cuschina
Curvanadas en adina
a pli buessen eunc tugij.

29.

Maridurs a taglia Crapas
Cava-Scazis Cun lur sapas
valti bia engollen quels
ei fan giu de bia miraglia
per far Crescher la pagaglia
api maglien pli che tschels.

30.

Ils zingiessers a parllers
er tarscher ad er Rijschers
menten tugi per in baz
mo chei possien gudignà
in tgin eunc Cun Cuglienà
Sche han si il lur Sulaz.

31.

Las fillieras Cun lur ruca
van savens Duvron la buca
tut unviern ei lur De far
u Cun stupa u Cun glin
eunc Callu ilg beilg Sallin
er bein duras sto giedar.

32.

Bia Spadlunsas fan bein era
bia farcas a bia Canera
tut atun Ston ins udij
Co las brachan Cun lur Spada
euncallura mal urdadas
en lur schlepas biar de plij.

33.

In bien fumeilg ei de Ludar
mo mal maneivel de enflar
feig de rar en ei Semnai
fumitgiasas grad aschia
afflen ins buc sin mintgia via
gertigiadas Dil tut mai.

34.

En las alps dat bia fumeiglia
mo buc in che tema peglia
giud il hosi bien a gras
Ei pon beiver groma Creua
toch ilg Pur a Casa Seua
a Cul pen se contentas.

35.

Ils pisturs de tutas visas
uarden pli bein Sin las spisas
che Sils tiers chei Dein Citschar
Den planir lur tastgias miren
Cun Dormir ils tiers paertgiren
a lain ir tut Sco ei va.

36.

Hermes jasters betlaraglia
en parens della Canaglia
a garegian pli chil lur

ei Scungiran la Conziencia
ad endiran bia patienzia
per trer Sur gli pauper pur.

37.

las cavatruffels a medunzas
Sur tut aber las zarchlunzas
bigliafen tschontschen sur mintg in
Strusch schbluchau enqual rosarij
o sche taxen ei magari
la honor da biars perfin.

38.

uvrès da Waul a schchudadurs
se mazzen buch en lur lavurs
vegner tard a callen baul
Sepervèsen toch ei schajen
siuen pli da freid che chaul
lef lur frijdas churdà lajen.

39.

Dent ils calusters la plij part
Saveis vus schon ù baul ù tard
praulas metten a rijschda
co ei bia chatten adagur
ils spiarts ed auters den zensur
a quei quett nari lain che dà.

40.

Gliemmaresgias a lavunzas
sco ils schliffers a vanunzas
cun zachuder tgil a tgiau
cun meins breigia mustergiaders
en cuorturialla ils chistraders
han lur paga gudignau.

41.

las tjsunzas a schnijdrinas
quei chei giufnas, en schij finas
eigeli chin sto vardà
per enconoscher od dunschallas
api van rijschdon nuiallas
chei pudessen tgiunsch spagnà.

42.

jls chijschadurs da professiun
fan gudoing a han il dun
las carns da vender bien a char
quels lù che van mo sin gartegg
ed han ne strech, ne dun endretg
schmiul gudoing fan quels da rar.

43.

Da quels stands tgei in Dei prender
qual ei Megliers qual ei menders
Sai jeu buc Compleinamein
a per bucca mez Cunfunder
in auter on vi jeu responder
buna noig a Dormi bein.

Finis Cor(o)nat opus.

5. Las schubas schei!

Tadlei Sur Meister da Canzuns,
Ca scheis cun bien ni schliats ni buns
en tut il Vaterland.
Schei stà dunschallas en lur grau!
Quei ei zun buc il vies quitau,
ni descha a vies stan.

Buca mai phisionomist
Sunder in ver pratichist
 po schi bia declarà,
Ca el grad leu ad els ves' en
Grad sa, tgei femnas han el senn
 a tgei i van a fà.

Sch' ei vessen giu basens schi gron
Buach, ellas guess anflavan schon
 senz' ir ad encuri;
Avunda ch' han cun quei cunfacht
A fan express sin quei tut wacht,
 sa cat' ei oz il gi

Sche cautschas ellas han ferdau,
Che vevan fried grad sc' in barsau,
 quei nuot da schmarveglià.
Bachmann a cautschas fried ha dau
E Hansamann las ha purtau
 quei ei la gloria.

Jeu visel vus, mei empau pleun;
Dil tut buc emblidei Mileun;
 Cun bien schei la Cadi
Jeu visel vus sco bien amitg,
E habiteschel en in vitg
 si su ni sut Ladij.

Per schar a vus tut la honor
Da fà ne buc quella favur
 la leggìa lasch a vus;
Vies manegià da declarà,
Api scha stà, ne eunc da fà
 Daviert, ne er' discus.

(Tenor Chrest. Retorom. I. p. 393; il mscr. orig. ei ius a piarder.)

6. Recitativ per la fiasta d' avat Anselm Huonder

Si, si e seduvrei — tut il vies figei
E schei zun nuet munchà.
Si, si oz selegrei — oz, oz quei di eis ei
Che nus lein zellebrà
en laud ed enten honor dil nies celissim Avat,
Per nus pleins da favur — Grazia a Buntad.
Cun cor, cun plaids, cun grond engraziament e melodia
Lein oz agli scadin cun instruments
Daa divertimen en harmonia.

A r i a

Tschiel! las Grazias teias
Sin El lai giu churdà,
las grondaſ vertids seias
oz per Encoronà.
Fermezias dai agli
en tut siu Demanà,
dai schierm è chaudenvi
per siu a nies bein stà.

C h o r u s

1.

Uss peia leinsa Renovà
A tuts enzemen confermà
Ils auguris schon passai.

2.

Gie lein cun vera submissiun
A filliala Devoziun
engrazià dils ons vargai

3.

Pil temps cha uss da vegnij
po leias vus Agli urbij
Sointg Anselmus Gron Doctur

4.

Che Dieus ditg, Els conserveschij
ed en tuts graus benedeschij
Anselm nies gron Protectur.
(Tenor Historia dil teater rom. II. p. 57/59. Sep.)

Appendix II

Las canzuns de tempra e caracter politic contemporan

1. Dialog d' il temps vergau

Ins sa buca tgei tertgiar, che tot ei
semidau aschi sgarscheivel;
Co quei ha saviu entscheiver, ir vinavon
e va aunc pli, e pli aschi maneivel.
Dispetas, denter en uiara, scandals,
e dabats s' ei adina stau.
Mo ussa or ded in' en l' auter,
Ch' ei para mai fin eis ei cuzau
Ei shevaen shon de vegl: i va ei ashi enzaco,
Mo ussa co va ei? ei va, sco tot veza,
grad spir sco ei po.

Temps present

Gl' ei tot in auter temps uss, ca sco
gl ei stau, quei stueva diventà,
e shiglioc vegneva il mun mai illuminaus
shi bein, glaets ei nuot tgi sa.

Grad quei nuot auter havess giedau:
Meter uorden, ruaus, stateivel bein stà.
Uss gleiti gleiti sente tot il mund quei etel,
 quei diventatg quei meglier de bia.
Veits udiu meia glieut? gl ei nuota de far la rauna
Tut, credei a mi, tot sto sut quella spleuna.

La Religiun

She vus cun bein adatg persen figeits
 sin la doctrina,
sh' enperneits resignaziun
Surfrits tot bein maneivel totina: cruschs,
travaglias, e shliet d' il mun per amur de Diu,
Pertgei tot quei, glei pli ca guiss.
 tot vegn de surengiu.
Duvrei pazienza, stei fermes sin mei,
 sh' ei vegn gie mender aun,
Dieus sa pertgei el uarda tier per il salit e nez;
Bitschei ed adorei siu sontg meun.

Aria per il temps vergau.

Tot quei, ch' ei aun totina,
Ed ei la lèra ded ina,
Quei ei, ch' ei gl ei uiara
Busheias è sco tiara.
Vagabunds, Parlers, Shlifers
Ed en verdat ils Pfifers
Ed è quels bravs Tomburs
Sco Profets teni d' ils Purs.

Tuti

Essen stai memia garmadis empau
Shessen ei forza, e veits meritau

Duett per il temps present

Uss ei tot pli viv e lev
Nuot susteniu ne vegl, ne graev.
La trapla: buna fei
Sa nin pli tgei gl' ei.
Stgir nuot pli, e nuot nebliu,
Tots han draetgs de se far si
Nuot praerogativas pli
Dustar nezegia nin stagl.
Quel che semet' a cavagl,
'Lei gleiti in sin grupa,
Che gli dat si la cupa.

Tots

Sh' ils Potentats gie volten dar putsch
Ceder ston els, ne ch' els en saets futsh.

Duet per la Religium

She gie il crer ei liber
E sco ei plai san viver.
El mun, ed è en suma
Tot vegn midau en Ruma.
Ils Christgiauns san nuot gidar
E tot quei, ch' els san far,
Ei uss temps: Bab nos, de dir,
Esser tgieus, e nuot sglatir.
Credei per cert, che mo in sa
Quei, che po eunc suondar.
vegn i bien, vegni mender,
Sco ei vegn, stueits prender.

Ensemen

Tot solet confiart per mei ei quel:
Nies Bab Dieus ei aunc en Israel.

(Tenor: Historia dil teater rom. II. p. 59/62.)

2. Canzun commensurada al temps 1794

In temps sei ussa, veis udiu
Sai bucc' co dir, ne coitg, ne criu
Traso roclei adin ruclar,
Ch' in bunamein sil tgiau sto star,
Tut che lamenta, les midar,
Mo gniang il gianter po dustar.

Ils Jacobiners, sco ei schevan
Braf novs uordens far quels levan,
Ei han legiau mem' aul empau
E mal leutras sesez tartau;
Cun meter tut en gron sgurdin,
En sez gni ord il merk perfin.

Alusch ei in lu levaus si,
E sco quel vul, sto ei tut ir,
Da tons projects stai mez en pei
Ad el bucc' in falliu ei s' ei,
A quei quoza grad schi ditg,
Che vez a Lasters en sil spitg.

Religiun empau sei eun,
Las bunas ovras en d' in meun;
La carezia proximalla
Ei sut pegnia, ha rut in' alla;
Recliatat ei mal en pung,
Sinceradat ha rut il gruing.

Glisnergiem, Snariens, Engons
Veng duvrau de pings e grons,
Uordens buns, sei nofs, ne velgs
Nagin vul ver avont ils Elgs.
Plirar, gliez pliren schliats e buns
Il credit fui tut a sparuns.

La verdat ei encugliada,
Mansegnias tafter en a strada;
In emprova en tuts fatgs,
Che il star en ei mo per tgiatgs.
Mintgin grescha per giusta,
Mo lunsch da casa sia.

Quels, ch' enqual survetsch san far,
Munglas ins ad els gidar
En in schi schliet e peter pys,
Sa co leis guder buns dis.
Figei sco nos buns velgs han fatg,
Els sez vivevan cun adatg.

Enstagl far deivet mo cun spender,
Vevan ei migliems de vender.
De Kroms jastras senuspevan,
De pon casa sevistgievan.
A schavan auters sevistgir
Sin modas narras, ch' in sto rir. —

Per miasclas vevan bucca queida:
Péz, pindels e blahas seida.
Mo empruei de suendar
Sco Els han fatg, er de far.
Sche vus de far quei emprueis,
Sigir cul temps contens s' enfleis.

Tgei auter nus vein de spitgiar,
Oz gliez hanau ei de ligniar.
Vegni meglioier, vegni mender,
Sco la veng, stueinsa prender.
Ne lein scha nus ujara far?
Per grad dil tut seruinar.

Nos velgs vevan gniarfs ed ossa,
A tut lu mava sin la possa;
Lubiu fuv' ei de far a bratsch;

Mo uss fan ils sitons il catsch.
E nus da quei vein schliet e strusch,
Perquei conveng de far pusch, pusch.

Cheu tras quei veis tuts emplat
In ping avis, co ei uss stat.
Tier l'ins poi esser sponz la broda,
Tier l'auters tuc la noda.
Parnei en bein e buna paisch,
Cungiu sei denter dulsch et aisch.

(Tenor Chrest. Retorom. I. p. 373/75; il mscr. orig. exista buca pli)

3. In' outra canzun commensurada al temps niev

Sch' in fa adatg, co' mun uss ei
A nos buns vegls levasan si,
In tal midem savessan ei,
Sco nus er' els zun nuot capi.
Sa danunder ton pussonza?
Spir dil meun sura veis udiu,
Perquei nuot gida cheu ustonza,
Cartei, glei stroff fixau de Diu.

Viver leinsa de speronza,
Enzacu semid' ei schon;
Eunc uss' sei bucc' tempronza,
Il pli possent va vinavon.
Sche vus plischès de mei tadlar,
Sche les jeu a buna fei,
Sco jeu manegiel explicar,
Co il bi tracht dil mund uss' ei.

Uss viver de Politik um,
Politics esser sto ins;
Tut tgi che viva el niev mund,
Quel sto seschar en inschins.

Uerdar ston ins entuorn zun bein,
Schi co ilg mun ei uss' en pei,
Fidar san ins zun nuot Complein,
Tut pleins da lests il mun uss ei.

De zun nagin san ins fidar:
Ne paupers, richs, ne purs ne grons,
Ons sin sablun chistials tschentiar,
Quei ei tut nuota detg danvons.
Amitgs gie sehassegien è,
Sco in bein vesa di en di,
Seschà san ins us' è pilvé
Sin biallas tscheras nuotta pli.

Sche la bucca ei gie ridentia,
Sinceradat, quei ei de lunsch.
In amitg l' auter villenta,
Ils plaits an feda nuot pli tgiunsch.
Quei ei ils giasts, che uss secattan,
Quels flateschan si davon,
En fatscha letgien, davos sgratten.
Quei ei uss moda en mun gron.

La Religiun pertut balucca,
Empau sin tutas fus la seit.
De far mo ina, sei sin rucca.
E Papa Pius dues far Abscheid.
Mo tgi vid quella metta braunca,
Exempels sei de velg enneu,
Nuot scaffescha, Possa meunca,
Quel ha Dieus sin grep tschentau.

La giustia ei strupiada,
Ils tschentamens en fetg blihi.
Recliadat ei bandischada
E bia buns uordens en untgi,

Stailg amititia splengigiems,
Punctual esser ei stulius;
Enstailg hanleitgs sei sblundergiems,
Bein prest il Chriedi tut futius.

Uerdeien oz il di sils paupers,
Sche pia per l' éscha van gie quels;
Garmadis e fitai sco ils auters,
A gliez il bia doch ves' ins els.
Sch' in dat lavur per fadigiar
E less vagnir dad els marschei,
Pagaglias sto ins carschentar,
E luscha eung mai pleins en ei.

Biars che puplen de pupira,
Ch' ei stopien cumpra bia greun;
Mo cu gliei daven dad ira,
Oho! lu meunch' ei nuotta peun.
Ils nos vegls cun lur bravuras,
Cun ira elg jester e schuldau,
En turnai e faitg figuras
E han bia mettels rebitschau.

Il ver quitau pil Gieneral,
Quel schai uss sferdaus sil beun,
Tut bien da velg freda ussa mal,
Et ei malvegnius sc' in tgieun.
La verdat ei ord Cuida.
Il far survetsch ei uss sco vez,
Honestadat va mal vistgida,
Schfarfatgiadat, gliez ei lu gliez.

In mun schi fauls plai bucc' a mi,
glei meglier viver en ruaus.
In che uffecis uss pren si,
Quel ei pupratsch, ei ruinaus.

Sche gie ses mauns a tuts perfin
Met sut ils peis, tgei al dapli,
Persequitaus veng el en fin,
Leffas, aviras al dapli;
Quella pagaglia port' el via.

(Tenor Chrest Retorom. I., p. 378/80; il mscr. orig. ei ius a piarder!)

Appendix III

1. Canzuns spiritualas

Fragment d'ina messa romontscha;
manuscret original da Th. de Castelberg

O bien bab celestial
Prendi puchau da nus,
Regordi tras quest regal
Mort a seun da Jesus.
Quel odur penetreschi
Si von il thron tier vus;
O quell' unfrend' urbeschi
Complein meret per nus.

Canteien tuts soing, soing
Culs eunghels en in bott,
Leger canteien tuts: soing
Ei nies Diu Sabaoth
En tschiel ed è sin tiarra.
A teia dignitat
Dein ussa laud zun biara
Ed en perpetnadat.

Cantà savein nuot meglier,
A nuet pli glorius.
Quel vegn en num dil Segner,
Quel seigi benedius.
Hosana si elg ault!
Il Segner lein ludar,
Tunà dei tard a baul
Siu laud da mar a mar.

Vardi bab da tiu thron aul a bij,
Sin quest altar po vardi giu,
Uss il tiu sointg felg a ti leu si
En quest unfrenda ven unfriu.
Cheu schaij von teia Majestat
En puorl' in triep christgieuns.
Silg altar da sontgiadat,
Fetg il(s) elgs a porsch' ils meuns

Dei bab tras vossa propersiun
Dils noss puchaus la remijschun,
Gudè la vossa fatscha schei,
Nus grefs puchons po buch sbittei:
Po buch sbittei,
Nus puchons po buch sbittei.

Voss beins, o Diu, vein schlavazau,
Grad sco il felg perduu.
Tut tschochentaj tras il puchau,
Da compassiun mirei en giu,
Sin las dolurs dils noss puchaus,
Buca sbittei cors enrichlaus,
Da grazia, o bab nus buch privei;
La glijsch da quella termettei:
Glijsch, grazia dei;
Divina grazia dei.

Nus essen dils voss Meuns lavur,
Subjects da scaffiziun.
Dei a nus fleivels tagn, vigur;
A Veias compassiun.
L' unfrenda d' uniun lein dar
Uss cheu a vus sin quei altar;
Il prezi de quei seun schi grons,
Che vies sointg felg per nus ha spons:
Per nus ha spons,
Silla crusch per nus ha spons.

A Diu sei laud zun biarra,
Num benediu complein,
En tschiel ed è sin tiarra
Uss a perpetnamein.
Laud, grau, honur a gloria
Seigi alla Trinitat,
A creschi per tut gloria:
Da teia dignitad.
Da teia dignitad.

Diu tutpussent, sco vierm von tei
Confessa tei teia creatijra.
O Diu a bab, gie jeu crej,
Tei scaffider da la natijra,
Er entil felg da tei prozedius,
ch' oz da perpeten staus neschius,
Ch' ei dil spert sointg staus concepius,
Da Maria purschala parturius.

Gie, Jesus Christus vignius eis el
Per nus cun Dieus bab unij;
Ha priu nos puchaus sin el,
Per vid la crusch per nus morij.
Lautras damognia ufiern a mort.
Dil meun dretg dil bab s' el jus si,
Sco derschader ven truà la sort
Da tuts corps sco en vivi.

Jeu creig ch' il spert da Diu regia
La baselgia als christgeuns.
Contrita nuorsa che se piarda
A misericordia fui els meuns.
La carn sil gron dij veng a levà.
Ussa sointgs! Gidei nus finadin
Cun vus tier la vetta d' arrivà
D' artavels Christi senza fin.

Tiu Minister consecrau
Prendi quels duns signiur,
Che nus che vein faitg puchau
Ti dein per pengs d' amur
Pils puchons sin quest esser.
En cruschs, basens a fin
Dei quest' unfrenda esser:
Da schuber peun a vin,
Da schuber peun a vin,

2. In auter fragment d' ina canzun spirituala

Contrits ed enrijchlaus
Sehumiliesch von vus,
Muert ils mes biars puchaus.
Mi seigies grazius;
Jeu fetsch è ferm propiest
Tras grazia a vies agit,
Da viver bein a giest,
Al olma per profit.

Cun quella intentiun
Fetsch quei viadi sointg,
Unfrend cun devoziun
Si quel per miu gudoing;
Api per lefgiamet
Da paupras olmas è,
Ch' en eun en munglamen,
La gloria per gudè.

(Fragment d' ina canzun originala da Th. de Castelberg della
«Via della Crusch», u d' ina canzun de pelegrins)

Appendix IV

Canzuns de trests e legreibels evenements de Mustér

1. Canzun dil berschament de Mustér

1.

Gl' on gisiat tschien novonta nof
dil meins de maitg ils sis
sei curdau tier in zun gron strof
als de Musté ils plijs.

Remetter leinsa tut a Diu,
La chijschun, tgi seigi stau.
Pitij vein nus sullets stuii,
Dieus nus ha visitau.

2.

La claustra, tempels, cun il vitg,
sco la parochialla
ha consumau en buca ditg
la floma infernala.

Cun sointg Gions, Raveras, Gonda,
Funs, Clavau nief, D' Acletta
ars en cun' clavaus part gronda
en meins, che in' uretta.

3.

Cun thiers manedels, muvels grons
zun nuet stgiavins dustà,
Per fà il mal pli criu dils dons,
dil tut per pijrintà.

Aluscha eun! o tgiei schgerschur!
han glieut biara massacrau
sco tons vietrichs pleins furur,
persunas vif berschau.

4.

Cumpaitg cheu tras ha Dieus vuliu
a nus il cor tuchà,
Pli strofs en temps da rugà giu,
deportamens mijdà.

Mo tonaton vijschins zun chars
stein gie confessà nus sez,
Chei sei vegniu culs lasters biars
nuet meglier a culs vezs.

5.

Da cormein per se enrijchlà
a fà propiest stateivel,
de meglierà nies demanà
a fà tut nies pusseivel.
Per quei sin oz vein sez priu si,
sco penitents fixau streng fà,
a cur chei croda grad sil dij,
eun pli gronda fiasta fà.

6.

Lein oz savens se regurdà
de nos pupratschs confràs,
chel fiuch ad ell' uiara fà,
lur vett' an piars bein biars.
Che Deus els clomi tiels beaus,
schels fussen eun en peina,
a detti ad els lur ruaus
en gloria compleina.

7.

A vus plij char de Jesus Christ,
Sointg Gion per nus rugei,
Apiestel et Evangelist,
défectuà gidei,
Chod jeli fetg buglient sur fiuch
frestgs a seuns veis pudiu ij,
dustei da dons, d' uiarr' a fiuch,
tempronza bun' urbij.

8.

D' Urban ils oitg la oraziun
cheu leinsa applichà,
a lein sco quel cun submissiun
a Nies Diu si clumà!

Avon tès elgs nus oz purtà
las nossas cuolpas tutas lein,
cun quellas era presentà
las plagas, che nus vein.

9.

Sche nus nos lasters patertgiein
comessi dij en dij
viers quei, che nus bein meritein,
fuss nuet il nies pitij
per nos mal faitgs, che en schi grefs,
culs quals nus vein stridau,
en cruschs a strofs bia memi lefs,
che nus vein surpurtau.

10.

La peina per ils nos puchaus
sentijnsa zwar zun bein,
untgi da quels sin nagins graus
stinadamein buc lein.
Ei ven zwar nossa schuachadat
tras tès chistitgs battijda,
mo dils puchaus la nauschadat
ven nueta schminuijda.

11.

Noss chors blessai en turmentai,
mo mein en aul cul tgiau;
nus suspirein tut dolentai,
culs faitgs ven nuet mijdau;
Sin nies fà meglier, sche ti spetgias,
veinsa nueta correcziun,
a sch' ti vul duvrà vendetgias,
lu stà or pudein nuetzun.

12.

Chu ti chistigias, confessein,
tut schliet chei faitgs zacu,
suent' ilg avijs nus emblidein,
che nus bargiu vein lu.

De struffigià, sch' ti muessas meun,
da fà bien purschein sil zuch;
retnas ti la spada eun,
il bien pageinsa buch.

13.

Sche strofs ti fas sentij empau,
clumeinsa per perdun,
a schco che ti has perdunau,
tier nofs dein nus chijschun.
Cheu Segner has la confessiun,
che nus sinzer culpons se dein,
A senza teia remijschun
a piarder ijr. stuein.

14.

Senza merets noss, o Bab Diu,
conzedi a nus quei,
che nus ord nuet has tez scaffiu,
che nus rugeien tei
entras Jesum vies Felg sointg
muert siu seun, chei spons per nus,
a regia ussa cul spert sointg
en trinitad cun vus.

(Tenor Chrest. Retorom. I, p. 812/814; D. saveva buca che
quella canzun derivi da Th. de C.; il mscr. ei avon maun)

2. Canzun devoziusa è dad allegria per la pleif da Mustè

(Manuscret Th. d. C.)

Dapli che nus il Meun da Diu
Schi gref ha giu tuchau
Vein nus quels ons schemé stuii
Sut cruschs en mintgia grau
Vein zuar il bia sez meritau
Tras nos puchaus a lasters,
Il berschamen han envidau
Crudevladats dils jasters.

Quels tems en uss è vergai
Dieus seigi po ludaus.
Uss veng ei megliers ons bassai
Ed er pli ruaus.
Oz han gie nus cun lur tuchà
Nos sens puspei clamau;
Lein unfrir si ed emblidà
Tut quei che ei passau.

Oz lein nus ussa fiasta fà
En nossa farereia,
A lein oz quella zelebrà
Cun sointgia allegreia,
En laud ed en honor da Diu,
Gl' empren ed oravon
Consecraus che stat tscheugiu
Cun nus silg altar gron.

Il nies patrun vesein nus cheu
Puspei sin siu altar,
A lein el haver venerau
Cun quest nies salidar.
Sointg Gion Battesta, sointg zun gron,
Cuntonscher schei a nus
Vies schutz a schierm sco vidavon,
Quei tuts rugein nus vus.

La mumma dolorusa lein
Dacormein salidar,
Essend che nus è quella vein
Cheu sil secund altar.
Nus supplichein cun aulta vusch
A vein sin vus speronza,
Che vus lefgeias nossa crusch
Cun grazia dabundonza.

Dilg sointg Rosarij era vus
Regina salidein;
Mache nus puspei è vus
Silg tierz altar undrein.

Leias po retscheiver si
A render tut beada,
Tras vies sointg patrozini
Tut questa baselgiada.

Vies sointg num lein è clumar,
O Jesus en egid:
Lein encurij vid gliez altar
La veia dil salit.
Tras quei sointg Num lein nus rugà
il bab celestial,
Ch' el nus vegli perdunà,
A dosti da tut mal.

Vies sointg num lein è ludar,
O Mumma, o Maria
Cun las reliquias silg altar,
Ch' en leu en compignia:
Interzedei von Diu per nus
Tras vossa assistientscha
Obtenè sigir lein nus
Perpetna contentientscha.

Cun devoziun lein serimnà
Cheu enten quest sointg tempel,
Cul cor a bucca lein urà,
A dar tut bien exempel.
Lein senrichlà dils nos puchaus,
Ils stofs per fà stà èrij.
Dieus detti il beau ruaus
A tuts quels dil zenterij.

Sco glei cheu ussa tut ornau
Pli bij a pli perfetg,
Sche lein haver tut il quittau
Per l' olma bein endretg.
Lein viver è da cheu denvi
Cun Diu en uniun.
Lein fa honor de dij en dij
A nossa religiun.

Da quels lein è seregurdà
Cun nus ch' an faitg dil bein,
Savend nus els nin stailg pagà.
Per els urà nus lein,
Che Dieus els conserveschi
A seigi pagadur.
A tuts nus benedeschi
Nos beins ad er ils lur.

3. Canzun enten laud, a honor da Sointg Gion Batesta, Patrun della Baselgia Parochialla da Musté.

(Canzun stampada. 8 paginas, squitschau suenter 1800. Era
nr. 4 che suonda, ei ord la medema broschura)

1.

Oz deyn Nus fiasta gronda fà
Alleluia... Alleluia.
A tuts da cormein se legrà
Alleluia.

2.

En laud ed erra en honor
Alleluia... Alleluia.
Da nies Patrun, a Protectur
Alleluia.

3.

Glei stau termess in Um da Diu
Alleluia... Alleluia.
Joannes veva quel Num giu
Alleluia.

4.

Nus el cheu puspei Venerein
Alleluia... Alleluia.
Silg altar gron, cumpleinamein
Alleluia.

5.

Quei ei il Nies ply ault Patrun
Alleluia... Alleluia.
Siu dy per Nus ei pleins perdun
Alleluia.

6.

La plena grazia dil soing spert
Alleluia... Alleluia.
El best da Muma hal retschiert
Alleluia.

7.

Gloriusamein soingtificaus
Alleluia... Alleluia.
Schon euncha nescher eisel staus
Alleluia.

8.

Dent' ils morts buch in affon
Alleluia... Alleluia.
Levaus sy, che el ply gron
Alleluia.

9.

Schon toch' el eun affon ei staus
Alleluia... Alleluia.
Da Diu eisel Profet Numnaus
Alleluia.

10.

Pertgiei che el avon Diu mava
Alleluia... Alleluia.
Aply, las veias preparava
Alleluia.

11.

El dev' al Pievel gl' Entalletg
Alleluia... Alleluia.
De Remyschun, tras Rychl' endretg
Alleluia.

12.

Quei entelletg dei er' a nus
Alleluia... Alleluia.
Char sointg Patrun! Nus Rogein vus
Alleluia.

13.

In tems terribel ei passaus
Alleluia... Alleluia.
Nus urby or' ply bien Ruaus
Alleluia.

14.

Nus urby or' fritgeivels ons
Alleluia... Alleluia.
Nus schurmigei sco vos affons
Alleluia.

15.

Benedius sei ilg Sègniur d' Israel
Alleluia... Alleluia.
Nies spendramen, vein nus da quel
Alleluia.

16.

Tras vies agit, Sointg Gion Batest
Alleluia... Alleluia.
Lein selegrà cun Jesus Chrest
Alleluia.

4. Canzun en laud, a honor da Nossa Duna dellas Dolurs, Myraculosa, ella Baselgia Parochiala da Mustè.

(Quei ei la 2. canzun della sura menzionada brochura stampada, p. 4—8.)

1.

Cheu en Mustè, biars ons vein giu
La Muma Dolorusa
Cun auters, biars, vein Nus è viu

Chell' ei Miraculusa.
Nus Rugein vus — Rugei per Nus
Il bab, vies feilg, ed è il spus
Chels seigien grazius.

2.

En tuts prygels per ustonza,
Fuv' a nus il siu sointg Vut,
Cun la véra confidonza
Obtenev' ins leu dil tut
Nus Rugein . . . (refrain)

3.

Grazias entras voss' urbida
Veinsa biarras obteniu.
A, vus Muma benedyda
Veis ils strofs ditg Reteniu.
Nus Rugein . . .

4.

Aber, chura che la gretta
Ha tuts uordens survergau.
Sco gie uss, negin dubetta,
La Ruina gliez ei stau.
Nus Rugein . . .

5.

Grad allura, Muma chara
Veis vus seza larmas sponz.
Da larmas la enzenna clara
Han vid vies vut vii bein zacons
Nus Rugein . . .

6.

Ach! sche Nus cun vus bargievan
Petramein per noss puchaus,
A da quest liug buch untgievan,
Fuss vies sointg vut fors eun restaus.
Nus Rugein . . .

7.

Perdunej la noss' untgyda
Lein da vus mai sparter ply;
Lein cun rychla bein duyda
Tut las cruschs bugien sufry.
Nus Rugein ...

8.

Quella Truppa da vendetgia
Arrivada cheu al liug,
Ha tras furia zun enètgia
Mess en tschendra tut cul fiuch.
Nus Rugein ...

9.

La disgrazia ei mo Nossa
Cumpaigt veinsa merittau
Da schemé en quella fossa,
Che biars auters han cavau.
Nus Rugein ...

10.

O Regina Dolorusa
Leias trost a Nus urby
A la nossa sort Munglusa
Cun Bundonza Benedy
Nus Rugein ...

11.

Las matteuns per in emprova
Chellas tegnien vus zun char,
Han mo ellas faitg far Nova
Vossa statua culg altar.
Nus Rugein ...

12.

Cun medema confidonza,
Leinsa quella venerar,
A vivin della speronza
Medem confiert da leu enflar.
Nus Rugein ...

13.

Vus o Muma de Dolurs
Lejas è fellicitar
Tuts quels buns Benefactors,
Chan è gidau Vid vies altar.
Nus Rugein ...

14.

Dei ad els a Nus ventyra,
Sco clients pernei tuts sy.
Schurmigiei la Patria entyra,
A surtut nossa Cady.
Nus Rugein ...

**5. CANZUN sin la Fiasta della Naschientscha de
Nossa Donna sin qual di il Vut de Maria ei suen-
ter il barschamen puspei solemnameing mez silg
Altar 1801 ils 8 de September»**

1.

Bein vignida seis Regina
Sointgia Mumma denter nus,
Esses gie aung bein adina
Quella Mumma dils munglus.*)

2.

Denter larmas e suspirs
Ils nos Cors unfrien si
La Regina dil Parvis
Tuts ludeien pli e pli.

* Restampau d'ina broschuretta stampada de 16 p.; comparida 1814, ni cuort
sissu. Dus differents squetschs dellas medemas canzuns, ch' ein senza dubi omis-
duas da Th. de C. — Ina de quellas: «Tadlei o chars fideivels» ei er' aunc
existenta en mscr., ed en possess de dr. V. de C., Turitg. (Il mscr. ei la scartira
de Th. de Castelberg.)

3.

Bein vignida o Purschala,
Vos affons enconoschei,
Esses oz tier nus turnada,
Per ristar cun nus puspei.

4.

Consummada dellas flommas
Vossa statua vein nus vii,
Strepazada er cun gomias,
Spons vein larmas lundergiu.

5.

Il soing Tempel che vus vevas,
Quel ei ussa ruinaus,
Vies altar, sil qual vus stevas
Tut en tschendr' ei uss midaus.

6.

Tgi dat larmas pli che vellas
De plirar aung ozildi,
Tgi dat remas, tgi dat plemas
De tut metter sil pupi?

7.

O sgarscheivla bein quel' ura
Ch' il Demuni infernal
Tut Mustér en trest' figura
De barschar dat il signal.

8.

Nosas Donna auncalura
Vul las olmas aung salvar,
Surviglionta sc' ina Pistura,
Po mai quellas bandunar.

9.

Sc' ina Mumma zun charina
Ch' ha quitau per ses affons
Vul cun els esser adina,
Per al mal esser avon.

10.

Sin ils cuolms, e sin muntognias,
Cur nus maven tuts fugien
Er Maria nus compognia
Gl' inimitg nus teing navend.

11.

Ent' ils prigels ed anguoschas
Siu soing meun nus teing si dretg
Pliche mors per liungas cuorsas
Senza mai ver liug, ne teitg.

12.

Maven nus per uauls e pezas,
Murtirond a suspirond,
Sezupaven en la greppa,
Siu soing Num leu si clamond.

13.

Leu Maria sc' ina Mumma
Mai nus schava orda maun,
Tras agit de Nosa Donna
Essen nus ussa puspei cheu.

14.

En perschun et enten teunas,
Tgi ha nus bein confortau,
Enten biaras stgiradeitgnas,
Tgi ha nus bein consolau?

15.

Ach! Maria ei la Mumma,
Che nus vein quei d' engraziar,
Tut il freitg della fortuna,
Ei tras ella derivau.

16.

Ussa pia chars fideivels,
Sei il temps de regordar,
Sche nus essen ventireivels,
Entschavein a respirar.

17.

Tier Maria glemprim pass
Ei 'l dover a nus de far.
Er' ad ella in Altar
Deien nus si bagigiar.

18.

En Mustér ei Ella stada
Tochen ussa de scadin
Oravon zun honorada,
Sco il Setz de nies Cumin.

19.

Ussa pia ch' ei cheu l' ura
Che nus veien de spitgiar,
Tgei che sei de quel sisura
Ordinai per nies beinstar.

20.

Tier Maria recureien,
Tuts ensemen cun in cor,
Entras Ella feitg rugeien,
Ch' ella vegli urbir or.

21.

Nossa sort zun ventireivla
Ton pil tgierp, sco pil salit;
O che quella sei cuzeivla,
Senza mai munchar agit.

22.

Nossa Donna sc' ina Mumma
Vegli cheu sur nus vigliar,
Sco Regina, sco Patruna
Nossa tiara schurmigiar.

23.

Leies pia Mumma chara,
Nies survetsch ritscheiversi,
Leies po aung ina gada
Tuts ensemen benedir.

24.

En quest tempel sco Regina
Vos affons zun charezai,
E dal strof della divina
Greva torta nus spindrei.

25.

Tuts ensemen ina gada
Vossa fatscha schei guder,
En Parvis cun la rimnada
Dils beaus schei po vignir. Amen.

(Mira era in squetsch variont de questa, en Chrest. Retor. I.
p. 499/500).

**6. CANZUN en laud a honur da Maria sontgis-
sima exponijda puspei ella baselgia da Nossa
Duna della venerabla claustra a Musté.*)**

(Publicau tenor il mscr. original)

1.

Tadlei, o chars fideivels,
Tgei jeu fetsch endamen:
A vus ils plij maneivels,
Tadlei cun legermen!
La Muma benedijda,
Sin bratsch cun siu felg char,
Puspei ei comparida
Cheu sin il siu altar.

*) Il tetel d'ina varianta, stampada ella Chrest. Retorom. I. p. 500/502, secloma:
Canzun della Consecratiun dilg Altar en Baselgia de Nossa Donna della Mi-
sericordia a Mustér ils 13 de Favrer anno 1805.» — Sut quei tetel dat quest
mscr. variont aunc en las sequentas letras, buca restampadas ella Chrest. Re-
torom.: «F — — A — — et C». Tgei quellas letras vulan propi dir, ei nuota
d'eruir. Cheu dein nus la canzun tenor igl original e buca tenor las duas
variantas!

2.

Quest sointg liug ei zwar schon
Plij gadas profanaus
D' excess a scandal gron,
Plij gadas è barschaus.
Lei dil salit la tgina
Da tut ilg Oberland,
Perquei sel è adina
Turnaus puspei en stand.

3.

Sco auters buns avats,
Per quei han giu quittau
Tras sointgias novadats,
Han tier concuors gidau,
Ha è Anselm avat
Cun stenta a fervur
Quest liug de dignitat
Plij gleiti mess en flur.

4.

Glei era dad vertij,
Schil liug ei uss plij bials,
Ch ei seica mo il bij;
Lei era pli nuials.
Pertgiei che quella zella,
Tijschamber vidavon,
Ei uss la capella,
A da Maria il thron.

5.

Quest ei aung la miraglia,
Che Diaus ha conservau
Dal fiug e la bataglia,
Melli tschient onns vargau:
Cun plontas sin il teitg
Avon il berschamen
Vesev' ins quest bageitg,
Ch' ei er' in legarmen.

6.

Quest ei aung la capluta,
Nuche soing Sigisbert
En confidanza tutta
Alzava si siu spert.
Maria gli compara,
Sco ei stat scret da veilg,
Cun ina fatscha clara,
En bratsch cun siu soing feilg.*)

7. (5)

Cheu veva siu albiert
Soing Sigisbert Avat.
O liug da tut confiert;
A gronda sointgiadat.
Figieva seuns, malseuns
Cheu seias devoziuns,
Alss convertij pageuns
Lur premas oraziuns.

8. (6)

Lein senza chall entscheiver
Las veglias devoziuns,
Per pli tgiunsch fà retscheiver
Las nossas oratiuns.
Ils chumbers et ils strofs
Passai lein emblidà,
Chei tuorni buca nofs,
Gliez leinsa supplichà.

9. (7)

Cun tuta confidanza
Sefrijn nus a voss peis,
O Mumma! che pussonza
En tschiel a tiarra veis;

*) Stropha 5 e 6 sesanflan buca el text original, anzi mo ella varianta, sco el text stampau Chrest. Retorom. I. p. 501, 5 e 6.

Recuorer lein tier vus,
Lein esser voss chliens
Succuorer leias nus
En tuts noss munglamens.

10. (8)

La claustra mantenij
En pei, a tier il siu,
Per è da cheu denvi
Fa il survetsch da Diu,
Ad olmas pil salit,
Studens per instruij,
Et esser de profit,
Cunzun alla Caddij.

11. (9)

Dei gli Oberkeit susteng
Cun ijffer de giusteia,
Da metter a mijstreng
La gronda gliardia,
Che biars han priu von sez
Da respettà nagin,
A numnen quest lur vez
La libertat perfin.

12. (10)

Als mats dei la tempronza,
Ch' ei seigien buch lijschaus,
Per schà la cominonza
Da noitg en lur ruaus.
A glis mateuns giudezi,
Ils priggels dad untgijr,
Cunzun dad il schliet vezi,
Da fà hengiard da stgijr.

13 (11)

Dei paisch als maridai,
Affons dad obedientscha,
Dei trost als chumbergiai,
Als libertins cardientscha,

Als fermai libertad;
Cunzun quels en cadeinas
E la beadadat
Ad olmas cheu en peinas.

14. (12)

Fomaz tenij naven
Ed era pestilenza.
Dei d' aura tempramen,
Fritgeivla consequenza.
Dei paisch ad ils regents,
A vèra unijun,
Ch' els seigien è fervents
En sointgia relligiun.

15. (13)

Dils inimitgs dustey,
Cunzun dils nunveseivels,
Pertgiei che guess eisei,
Che quels en plij nuscheivels.
Regina dil Carmel
Nus dei agit e schutz,
A vies Emanuel,
Nus benedeschi tuts.

16. (14)

Sco vies sointgissim fretg
Ei stau il vèr profitt
Da nies perpeten gleitg,
L' entschatta dil salit,
Sche dei vossa naschientscha
Cun fiasta regurdà.
A nus la contentientscha,
A paisch è augmentà. Amen.

**7. CANZUN sin la restauratiun della Baselia
della Compagnia de Maria Mumma della Misericordia en Mustér 1814. C. et F. e.**

(Comparida sin p. 11 de duas differentas brochuras squitschadas, probabel entuorn 1814, ni ual gliez onn.)

1.

Bein schi grons e comodeivels,
Bein schi clars e sanadeivels,
Ei quest tempel oz il di:
Quei veseits, o chars fideivels!
E cunzun ils pli maneivels,
Che undreis quel pli e pli.

2.

Glei ussa schon dudisch tschient onns,
Che nossa Donn'ei cheu sil Thron
En quest aschi veilg tempel,
Per nez e trost de ping e gron,
Spitgiont en bratsch cun siu affon,
O bein in bi exempel!

3.

Nos Pardavons han quel undrau,
En lur basengs agit enflau
Per tgierp & er per olma:
Sointg Carli sez veng da Milaun,
Sametta cheu 'n schanulg giun plaun,
E tier Maria cloma.

4.

Pli gadas ei quel staus barschaus,
Tschun gadas ei quell' en pei turnaus,
Per esser noss' ustonza:
Con feitg che quel ei staus ruinaus,
E pon ins dir sco bandunaus,
Ils biars aung uss regorden.

5.

Novonta nov ei stau quei onn,
Sc' in auda quei aung uss rischdon,
Dil sgarscheivel sis de maitg:
Bein mai sei stau in fiug schi gron
E mai sereschd' ei in tal don,
Da vitgs e Claustra tut dischfaitg.

6.

Ord la puorla, ord la tschendra,
Ord la caussa er la mendra,
Tras il maun dil tutpussent,
Diaus ei quel che puspei schendra,
Diaus ei quel che puspei renda
Quest Soing tempel cheu present.

7.

Tier Maria nus envida
Tier la Mumma entruida
Ses affons, ch' ein combriai,
Quell' ei ussa schi charina
Buntadeivla pli che mai.

8.

Sin ils mirs dei mo n' egliada,
Scha veseits cun ina gada
De Maria siu soing riug
Ton da membra medegada;
Baul malsoignia, baul cun plaga,
Urbins gratia en quest soing liug.

9.

Sche perfin ils mirs sezs plaiden
Conts menduss retschiert schon hagian
Quella chara sanadat,
Las miraclas saver leien,
Cun agit spitgiar pudeien
Els basengs, che sil mund dat.

10.

Tgei dei pèr dir da tons puccons,
Che fuvan avon Diu culpons
De lur vergada veta,
En cheu vigni lur pèz pitgiont,
Cul publican ils elgs sbassont
Muentai da gronda ricla.

11.

Navenda cheu en quels turnai,
Enten lur cor tut endriclai
De vera penetienzia:
De lur puccaus essent slargiai,
E cun lur Diu bein trostigliai
Zun pleins de contentientscha.

12.

D'aver Mariam cheu undrau,
Zun biars perduns er gudignau,
Lefgiau la lur conscientia:
Sche gie 'l viadi liungs ei staus,
Seafflan bucca sendriclaus
Da ver faitg penetienzia.

13.

Perdun cumplein ha 'l Papa dau,
Sco 'n Roma quel has gudignau,
Sco d'ira a Compostell,
Sche ti quest liug has visitau,
Priu penetienzia, pervergiau,
Grad sco 'n Jerusalem.

14.

Sche ti pil Papa has rugau
Et er 'las reglas observau
De questa Compagnia,
Per la Baselgia er' urau,
E siu beinstar recomandau,
Affon eis de Maria.

15.

Scha tuorni pia consolaus,
Miu pelegrin en tiu ruaus,
E va a casa tia;
Sur tut schanegi ils puccaus,
Sche vengs ti era culs beaus,
En Ciel si tier Maria. Amen.

Appendix V.

1. Exerzizi

Per far la sointgia Via della Crusch
Ella parochiala
de Musté schei plaj alla baselgiada
ord la poesia / dil Renomau Metastasio
Italiana / explicada per Ramontsch / en
bein Manegiada simplicitad tras Remmas.
gl' on 1809:

Jeu vi srecumandà
da suenter jntenziun
De mei se regurdà
figiend questa funcziun
Ils plaids meretan strusch adaitg
eun meins la schuacha Remma
Cun cor contrit figiei il faitg
en devoziun a stemma.

T. d. C.

Invocaziun

Encunter Jesus che porta la Crusch.

Cun tei o Miu Signiur
Oz less la crusch purtà
Ed enten teia dolor
Less jeu tei suendà.

Mo jeu sun schuachs a lass,
Curascha mi dai tj
Che sin viadi il pass
Po bucca meunch' a mj.
Il pass da questa strada
Tiu sointg seun nod' a mj
Lavà quella sullada
Vi jeu oz cun bargj
Jeu tem nuet de dà vij
Pil cuolm della dolur
Sche quei viadi a mj
Fa muossà teia amur.

*

Stabat mater dolorosa
/ api ven repetiu /
Sancta Mater jstud agas.

1: ma

Adoramus te Christe et benedicimus tibi, quia
per sanctam crucem redemisti mundum.

Jesus truaus alla mort

Sche tj Il Nies char Diu,
Has alla mort truaui,
Tgiei fallamen hal giu?
Mi dij Pilatus enpau /
Sche tj la innozenza
Fa esser vul errur —
Per schij bij chulp sentenza

Da mort, mj fuss favur.
(Pater Noster — Ave Maria — Miserere nostri
Domine — Miserere nostri.)

Quei ven repetiu

Cujus animam gementem ect:
Api repetiu — Santa Mater jstud agas.

2: da

Adoramus te Christe ect:
Quia per sanctam crucem ect:

Jesus chargaus cula crusch

D' enqual chistitg l' enzenna
Sch' in sto purtà sin sez
Da cuolpa sei enzenna
Ed era da mal vez.
Mo Jesus tras garvezia
Da crusch ch' ell' ei chargaus
Pag' el per spijr carezia
La peisa dils puchaus.

Pater noster — Ave Maria — Miserere nostri
ect. **Ven repetiu** :Miserere nostri: O quam tris-
tis et afflicta ect.: **Ven repetiu.** / Sancta Mater
jstud agas.

3: ta

Adoramus te Christe ect.
Quia per sanctam crucem ect.

Jesus dat a tiara l' emprema gà.

Quel cha en puintg il Mun
A tiara ei schon daus
A senz' agit schizun
Crudeivlamein ven schaus
Gli schliet puchon che croda
Dat Jesus prest confiert
Per Jesus ei ord moda
gl' agit dil Mun tut miert.

Pater Noster — Ave Maria — Miserere nostri.
Ven repetiu. Qui moesebat et dolebat etc:
Sancta Mater jstud agas etc.

4: ta

Adoramus etc. — Quia per etc. —

Jesus entauppa seia Muma

Jeu audel co la plonscha
La Muma tut dolenta
Culs élgs co ella tschontscha
En fuolla della gschenta.
Il felg char da Mareia
Chumiau prend' el a dij:
Pli mal la dolor teia
Mi fa che l' aigna mi.
Pater noster — Ave Maria — Miserere nostri.

Ven repetiu: Miserere nostri. Qui est homo qui non fleret etc. **Ven repetiu.** Sancta Mater jstud agas etc.

5: vla

Adoramus etc. — Quia per etc. —

Jesus surveng agit dil Cireneus.

Sche dellas peinas teias
Sun cuolpa jeu, miu char
Dei buch' il Zireneias
La teia crusch purtar.
Sul per tuts sche jeu pudess
Chargar cun la crusch tei
Zun nuot jeu gidar pudess
Fuss stgijs gneanch sez per mei.

Pater noster — Ave Maria — Miserere nostri
etc. Quia non posset contristari. etc. Santa
Mater etc.

la 6: avla

Adoramus te quia . . .

Jesus schigentaus da Veronica

Il seun! la sudur seza
En fatscha dil Signiur
Fa chin el pli chareza
Che tratga vid dolor.
En tschiel co terlischeis?
Sche vus el piez schquitschaus,
Gie tuts inamoreis —
De plagas tut blessaus.
Pater noster etc. etc. — Pro peccatis suae gen-
tis etc. etc.

la 7: avla

Adoramus ect . . .

Jesus dat a tiara la secunda gâ

Muert las fridas senza call
De quels morders pleins de fell
Pegl' el puspei plij grond mal
A per tiara vi dat ell.
Plij zart' ei la crappa dijra
Che quels chors tut da furur
Lezza scheva tgieuamein ijra
Il lur gron bien colatur.
Pater . . . Vidit suum dulcem natum etc. etc.

la 8: avla

Adoramus . . .

Jesus plaida allas dunneuns

Figlias sur las plagas meias
Spondei buca larmas plij,

Sunder vus sezas feglias
péttramein da cor bargij.
Vossas larmas rressalvei
Schchonsoladas tochen lù
Cur che Sijon senza fei
Veng ad ijra tut sutsu.
Pater noster etc. . . .

la 9: avla

Adoramus . . .

Jesus dat per tiara la tiarza gà

Considerond il cuolm teiss fetg
Il redemptur tut lass
Savend è che senza fretg
Da biars stol fa quels pass.
Quei gron a gref paertraitg
Sil vif ha el chulpriu
Ha el a tiara traitg
A bunamein ventschiu.
Pater noster etc. . . .

la 10: avla

Adoramus . . .

Jesus ven schvestgius a porschii fell ad el

Dil Segner quella archa
Chuvieran ei cun vèll
Il Segner della archa
Traitgs ô sil Niu ven quel.
Sche quei tgierp Niu schij bij
Chuvieren cheu nagins
Tgiei fan, enschei a mi,
En tschiel ils Serafins?
Pater noster etc. . . .

la 11: avla

Adoramus ...

Jesus ven stendus ora ed engutaus vid la crusch

Jeu vèsel schon stendus
Sil len il miu Signiur
Uss! lai jen ils giudius
Pass larga lur furur.
Quels meuns schi fins a bials
Cuvrai tras tuorn divin
Quels smachen ils martials
Senza riguard entgin.

Pater noster etc. . . .

la 12: avla

Adoramus ...

Jesus dat si il spert vid la crusch

Per buca ver murir
Siu Diu a siu Signiur
Prend' il sulleilg il stgijr
Sezuppa en dolor —
Il Mun — schnuesch' a trembla
Il sointg vell schcarp' entirs
Sefenda crappa zembla (?)
Grepps — Marmels ils plij dijrs.

Pater noster etc. . . .

la 13: avla

Adoramus

Jesus schlargiaus della crusch

Prius giud la crusch il felg
Gli muma han purtau
Che senza tschunclà elg

Ha sin d' erguilg plazau
Entuorn stendend la bratscha
Cul cor serrau a plein
Carezond la freida fatscha
Strenschend el vid siu sein.

Pater noster etc. ... Virgo virginum etc. ...

la 14: avla

Adoramus ...

Jesus mess ella fossa

Ti fossa dil ruaus
Dil miu salvader miert
Toch' el ei buc levaus
Stoss esser miu albiert:
A quella mort crudeivla
Vi jeu dij frestg cun gloria
Nu ei? — mi dij crudeivla
Nu ei? — la ti' victoria?

Pater noster — Ave Maria Miserer nostri etc. .. Ven repetiu. Fac ut portem etc. Ven repetiu. Sancta Mater istud agas etc. .

Avon la Muma Dolorusa

Mumma! cun tei Maria
Dil lenn- mi ferm' al pei
Per sefà è davart mia
Da bargij vangons cun tej.
Dellas peinas o schgerschur
El pez mi trembl' il cor
Ton de dolurs sco è d' amur
Mi vul el schluppàr or.
Ach! Sche jeu da plij pudess
Less jeu bia plij suffrij

Ton pli meret jeu vess
 Con la dolor fuss plij.
 Mo cul fermà cun tei
 Quent jeu la dolor tia
 El cor muossi enten mei
 Da carschentar la mia.
 O Muma Dolorusa urbeschi grazia da tiu felg, havend
 la spada de dolurs, Diu punschiu tras l' olma al cor tiu.

Oroziun

O Muma dolorosa! Muma dil nies spendrader Jesus Chrest.
 Vardi nus paupers puchons. Nus se bijtein als peis da tiu sointg
 vut! Ach! carissima Mumma nus di d'alzar noss puccaminus elgs
 per vardar sin questa teia miraculosa figura. Nus enconoschein
 la quantiad e leu tras era la gronda pèsancha da nos puchaus,
 muert ils quals nus meritassen ni grazia — ni misericordia, a
 fussen da quei buca vengons — Aber! o Mumma della grazia —
 vera ustonza dils puchons — Muma purschalla dolorosa ti —
 la quala en nos munclaments, ton plij das alla glijsch teia com-
 passioneivla assistenza a Maternala affecziun!

Suentar Diu vainsa adina nossa principala speranza sin tei
 tschentau. — Lai pia ussa gudè nus il divin affect da questa
 nossa fidonza e speranza.- Fai per senn de nos extrem basens.
 Ti sas buca schar nus inperfetgs en nossas miserias. — essend
 che quei lai buca tier — ni il tetel dad ina Interzesura ni gl' uf-
 fezi dad ina Muma — sco a ti tiu sointg felg, grad euncha seia
 schpartia della crusch, ha dau l'incumbenza speziala. MMuma
 Miraculosa! claudij tes misericordeivels sointgs élgs. — Clau-
 dij els — sina quei ch' els tscharnien buca la tieviadad — la ma-
 la engrazieivladad, la fleivla carezia encunter tei, nossa caris-
 sima Muma — a vesien bucca la schliatta dijsa, la tschuffadat
 — schfarfatgiadat a gronda malizia da noss frequents puchaus.
 Encuntercomi arvij els per considerà nossa miseria, anguoscha
 — basens — giomer a miserabla situaziun dell' olma ad è dil
 tgierp. — Per quella fin clumeinsa a rugein tei o Muma da do-
 lurs, che ti veglias urbij da tiu sointg felg che muert seia infi-

nita Misericordia, nus dosti della mureia — uiarras — fomaz a tribulaziuns da malsognias contagiusas a thiers nuscheivels; ch' el conzedi la sointgia paisch — augmenteschi la carezia proximala — tegni da lunsch disgrazias da fiuch — maluradas auras ed autras schventijras. Detti buna tempronza dell' aura — silla nosa davos' ura entras teia assistenza, sucuors ed agid pudeien far ina buna fin a guder il fretg della pettra passiun e mort de Jesus Chrest culs legij ora perpetnamein.

Amen. —

2. Historia della Sa. Crusch da Jesus

Segner prendi puchau da nus

Jesus Christ prendi puchau da nus

Segner Dieus teidli nus

Jesus Christ teidli nus

Jesus Christ teidli nus

Jesus Christ exaudi nus

Sointg Pader dil tschiel vèr Dieus

Pernei erbarm da nus

Sointg Felg spindrader dil mun vèr Dieus

Pernei erbarm da nus

Sointg Felg spindrader dil mun vèr Dieus

Pernei erbarm da nus

Sointgissima Trinitad in sulet vèr Dieus

Pernei erbarm da nus

Jesus per nus morts vid il len della sointgia crusch

Pernei erbarm da nus (Editur: Quella supplica serepeta ussa traso)

Muert vossa sointgia crusch chei la faschina da mijrha da vossa mumma Maria.

Muert vossa sointgia crusch chei la gloria da tuts cartents

Muert vossa sointgia crusch chei l' enzenna della suletta baselgia che fa salvs.

Muert la sointgia crusch chei la speronza plij sigira dils puchons

Muert vossa sointgia crusch chei la trost vèra dils chumbrigiai, vieuas, ed orfans.

Muert vossa sointgia crusch, chei sigir liug de refugi pils bandu-
nai.

Muert la sointgia crusch, chei la funtauna della perpetna vetta

Muert vossa sointgia crusch chei la claf dil parvis

Muert vossa sointgia crusch chei la chischun dil nies salit

Muert la s. cr. chei il peng della beadadad perpetna

Muert vossa sointgia crusch chei l' jrelg da nies spindrament

Muert vossa sointgia crusch chei steilla da guid a quels che en
ji en èr.

Muert vossa sointgia crusch chei la tema dil demuni

Muert vossa sointgia crusch chei medischina generala encunter
pestilenza a malsognas grevas

Muert vossa sointgia crusch chei il schcazi dellas grazias
divinas.

Da tuts puchaus

Libereschi nus tras teia sointgia crusch o Jesus (serepeta ussa
traso suenter scadina aclamaziun. Igl editur)

Da nauscha glièut a tuts malons

Da persecuziuns meditadas a lests zuppai da nos inemitgs Li..

Dad uiaras, fomaz, a mureia. Li..

Dil tun, tempiastas, ed auras stempradas. L...

Da teia gretta L..

Da hass a schquidonza L..

Dil schmuldi a zundrà L..

Da gretta, vendetgia a mala pazienza L..

Della malschubradad L..

Da nuscheivlas tentaziuns L..

Dil puchau gron a grev da plidà mal dil proxim L..

Della mala ed enetgia mort L..

Da tut mal L..

Dalla perpetna perdiziun

Libereschi nus tras teia sointgia crusch, o Jesus, nus paupers
puchons.

Preparaziun euncha fà oraziun

Infinitamein grons, a tut pussent Diu a signiur! il qual pertutenavon eis presents a nus vezes: Vardi! nus pauper puchons, miserabels viarms della tiarra, teias pli malvengonzas creatiyras se frijn a bass avon teia divina fatscha, a tei adorein culla profunda humilitonza, a veneraziun, confessein era che nus seigien buca vangons da comparè avon teia divina majestad, ne da pronunzià tiu laud entras nossas mal mundas buccas, pertgiei che nus schein valè aviartamein avon tei giest Diu a tut savend sco era avon teia sontgissima miraculosa a dolorosa Muma Maria purschalla senza macla, von tes sointgs eungels a tuts ils sointgs, che nus duront nossa vetta vein biaras gadas comess grons e grevs puchaus: uss aber senrijchlond dacormein abonimein nus a detestein tuts noss puchaus, che nus vein a memoria a buch en memoria, grons a pintgs, buca ton per tema dil giest strof che nus vein zun bein meritau, sonder sulletamein per rijschun, che nus tei la suprema infinita buontad havein leutras offendiù a stridau, la quala nus sur tuttas caussas char tenijn, ed era da tener char en perpeten, a biaron mille gadas da morij, che stridar plij cun in puchau resolutamein desideren: cun questa duijda humilitonza, carezia a rijcla dils noss chors unfrijnsa si a ti las oraziuns che nus vein el sen de fà, a tutas sointgas messas da tuta la cristgieunadad, sefideijn èra bucha sin nossa giustaia sunder sin teia infinita misericordia, che ti vegnes buca sbittà questas nossas devoziusas oraziuns, bein aber retschei ver quellas en grazia entras nies segner Jesus Christ: Amen.

Oraziun d' ina olma penitenta contemplond quei che siu salvader ha pitiju vid la crusch

O miu Diu, a misericordeivel bab, ella confusiun, che jeu mi afele de vus haver stridau entras il diember a schfarfatgiadat de mes puchaus, ed ent il sointg movimen de rijchla a contriziun che jeu en memez sentel entras gleffect della grazia de Jesus Christ miu salvader, il qual mei envijda de sadressà ad el

per vegnir tier vus per noth dad esser schubargiaus della greva peisa de mes puchaus a lasters, dils quals la meia olma desiderescha dad esser lefgiada, vegnel jeu cun tuta humilitonza avon il thron de vossa infinita misericordia, tier il qual la porta ei mai clausa agli puchont penitent ed enrijclau, per vus suplicher de conzeder a mi il perdunamen, che quei divin spindrader vus damonda per mei, entras ils merets da seia pijsiun, chei presentada a vos elgs a della quala sointgia memoria ei ent il miu cor squitschada:

Jeu vus unfreschel miu Diu quei sanguinus sacrifici da seia mort a pijsiun, che vus schon avon il puchau dilg εμπrem um veis giu preordanau per l'entijra satisfacziun de vossa gretta enrijdada, a per il spindramen dilg mun entijr.

Seschei complisché o Diu miu Signur de la perfetgia obedientscha chel ha rendiu a vossa voluntad possi mitigà la vossa gretta che jeu hai traitg sura da mei entras mias malas obedientschas a voss comondaments. Volvei navenda voss elgs da mias offensius, a emblidei vi tuts mes surpassaments. Seschei muentà tier vossa compissiun paterna contemplond il felg da vossa dilecziun, il qual sesa alla vossa dretgia ed il qual ha pijtiu tscheu giu bass per il spindramen dellas olmas puchontas ed era per la meia, la quala safla da cormein enrijchlada dad esser dil diember.

Reflechtei o miu Diu con gronda a dolorosa ei stada la pijsiun dil miu char ed amabel salvader.

- 1: Considererei cun tenereza o bab celestial! il sointgissimtgiau da quei felg charezau, che vus veis legiu ora, per reitg della gloria, a per contonscher a nus la cruna della perpetna vitta, il qual ei vegnius blessaus a furas a scharnaus cun ina cruna da spinas:
- 2: Quella fatscha adoreivla, la pli perfetgia lavur de voss meuns e la pli biala da tuts mortals, chei stada tschufergniada, schlaffada a pertut nudada aspirond da pudè pitij, ei sepusada sin siu sein entras la violenza dils turments, el dà si il spert.

- 3: Quels elgs celestials che possedevan la splendor della divinitad sco vivas glijschs dil ver sullelg della giusteia la quala ha dau agli mun la vetta, ils quals en vegni stgijs -r -?) sil puintg della mort:
- 4: Quellas labras schubras, chen mai se aveartas auter che per fà da saver plaids de verdat, dil salit a della vetta perpetna, la quala ha pers la lur vusch ed en stadas schijradas tras la forza dellas dolurs.
- 5: Quei Brust adoreivel entil qual eran serradas tutas las grazias a tutas vertits divinas, quel ei staus oprimius da frijdas a sechentaus dellas anguoschas e dil datier esser da quella crudeivla mort.
- 6: Quela costa che cuvrevan enten ella in cor tut ardent da charezia per ils puchons la quala barbaramente ei stada furada dad ina lontscha ed ei eunch uss cotschnijda dil prezius seun chei ordad ella chulaus.
- 7: Quella bratscha survetscheivla chel ha stendiu ora cun tonta amur allas olmas puchontas per trer quellas ordla teuna dilg unfiern, la quala ei stada stendida ora sil len d' infamia sil Calvari.
- 8: Quels meuns de schubradat ad inozenza destinai da purtar il scepter dil parvijs cheu mai stai duvrai auter che de parter ora seias grazias a benedicziuns, ils quals en vegnii obligai da purtar quei rohr de zanur ed en stai furai ed attachai alla plonta dil chistig.
- 9: A quels peis che pudevan sutta metter a seia voluntad tutas pussonzas dilg entijr esser a ils quals en mai caminai auter che per veia della paisch a della giusteia, ed en stai engutai cun crudeivladad senz auter surteig che quel della crusch, denter malfitschents. O Diu! che veis vuliu che quei char felg passas tras tutas quellas sorts schi horriblas da turments per arrivar e nus trer suenter el tiel tron triumfal da seia gloria perpetna, jeu vus suplicheschel da vulè esser sadisfaitgs a mitigaus encunter mei miserabel

puchon il qual jeu cun tuts ils auters vai contribuui tras
mes puchaus a quella dolorusa pijsiun. Figiei mei partizi-
peivels entras vossa infinita misericordia dils merets dil
sointg a prezios seun spons abundantamein da miu divin
spindrader.